

XXKKR

***milka ivić
pravci u
lingvistici/1/***

im

**BIBLIOTEKA
XX VEK**

73/1*

**Urednik
Ivan Čolović**

Milka Ivić

**PRAVCI
U
LINGVISTICI
I**

**Deveto izdanje, dopunjeno poglavljem
"Lingvistika u devedesetim godinama"**

**Beograd
2001**

Dr Milka Ivić redovni je član Srpske akademije nauka i umetnosti, kao i nekoliko inostranih akademija. Njene stručne i naučne preokupacije mogu se razvrstati u nekoliko osnovnih oblasti: istorija lingvistike, opšta lingvistika, lingvistička teorija, sintaksa i semantika slovenskih jezika, savremena serbokroatistika. Izuzev knjige *Značenja srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj* – Beograd 1954, njena najznačajnija dela objavljena su u Biblioteci XX vek: *Lingvistički ogledi* (1983, 1995), *O zelenom konju* – (Novi lingvistički ogledi 1995), *O Vukovom i vukovskom jeziku* (drugo, prošireno izdanje 1997), *Lingvistički ogledi, tri* (1999) i *Pravci u lingvistici*. Ova poslednja knjiga, pored devet srpskohrvatskih izdanja, objavljena je i u prevodima na engleski, nemački i još desetak jezika sveta. Ovo, deveto izdanje *Pravaca u lingvistici* sadrži, osim izlaganja koje je preuzeto iz prethodnog izdanja knjige, još i dodatno poglavlje – "Lingvistika u devedesetim godinama", u kojem autor prikazuje najvažnija teorijska dostignuća jezičke nauke u poslednjoj deceniji XX veka.

Korice
Ivan Mesner

Izdavački program Biblioteke XX vek za 2001. godinu uživa podršku Fonda za otvoreno društvo.

Predgovor

Predavati opštu lingvistiku, ne samo kod nas već uopšte u svetu, znači prihvatiti se teškog zadatka. Mada ima mnogo radova, na različitim jezicima, koji zahvataju opštelingvističku problematiku, nigde nema takvog koji bi davao jedinstven, sintetičan pogled na razvoj lingvističke teorije i metoda, od najstarijih vremena do naših, šezdesetih godina XX veka. Ovaj se nedostatak oseća vrlo intenzivno i u našoj sredini. Sticajem prilika jugoslovenska lingvistika je ostala donekle po strani od glavnih događaja koji su za poslednje tri decenije obeležili napredovanje nauke o jeziku u svetskim relacijama. To napredovanje je dostizalo zapanjujuću brzinu, donoseći takoreći svakim danom ranije nepredvidljive rezultate u najrazličitijim oblastima lingvističke teorije i prakse. Upravo je zbog te munjevite brzine uspona ogromna većina naših jezičkih stručnjaka ostala nedovoljno obaveštena, često čak i bez slutnje o tome koliko se zaista mnogo i ozbiljno postiglo u lingvistici od vremena njihovih fakultetskih studija do danas. Da bismo što pre i što potpunije izašli iz periferije zbivanja, potrebno je, pre svega, obezbediti pristupačan fond znanja o osvojenim teorijskim vidicima i metodološkim sredstvima. Našim mladim generacijama lingvista, ovima koji sada nastupaju i onima koji će nastupiti sutra, ovakva znanja biće prvi preduslov za definitivno uključivanje u redove onih naučnih snaga sveta koje predvode razvojni tok jezičke nauke. Uostalom, za svakog obrazovanog čoveka naše sredine, ma on i ne bio lingvistički stručnjak, izvestan kontakt sa pojmovima o različitim oblicima jezič-

kog proučavanja značiće besumnje obogaćenje. Nauka o jeziku obuhvata danas zaista najraznovrsnije probleme, i značajne, i interesantne, i instruktivne. Njene tekovine ulaze u krug onih fenomena koji utiču na izrastanje naše savremene kulture i civilizacije.

Ova knjiga je rezultat rada od nekoliko godina, uz pomoć vrlo obimne literature konsultovane u najvećim lingvističkim centrima Evrope i SAD (gde je, pored ostalog, autoru u više prilika bilo moguće da učestvuje u opštelingvističkim diskusijama koje su, budući organizovane od najpozvanijih naučnih foruma, otkrivale na najneposredniji način atmosferu aktuelnih naučnih interesovanja). Fizionomiju knjige odredila je težnja da se o pomenutim potrebama povede ozbiljno računa. Zato je ovde baš sadašnjost lingvistike najviše osvetljavana izlaganjem (koje ne obuhvata, doduše, sve ličnosti i sve radne rezultate vredne pažnje, ali obuhvata sve pojedince i sve škole zaslužne za određivanje novih pravaca u lingvističkom mišljenju, odnosno one čiji su naponi bitno doprineli unapređenju metodoloških procedura). Otuda i uloženi napor da se dosledno očuva pristupačnost izlaganja: objašnjavan je redovno svaki pojam i svaki termin, a da bi se omogućila što efikasnija upotreba knjige, dodat je i registar na kraju. Uz svako poglavlje je priložena selektivna bibliografija u kojoj su zastupljeni najvažniji radovi, i pri tom takvi koji će čitaoca osposobiti za dalje studije u oblasti o kojoj je reč.

Izloženi presek aktuelnog stanja u jezičkoj nauci nameću se prvenstveno pažnji stručnjaka, kako domaćih, tako i onih inostranih koji se služe srpskohrvatskim jezikom (široj javnosti kod nas nije poznato da broj takvih stručnjaka danas nije mali i da on praktično obuhvata sve slovenske lingviste i većinu slavista van slovenskih zemalja). Zahvatajući sadašnjost lingvistike u svim njenim najvažni-

jim oblicima, ova knjiga bi trebalo da posluži kao očekivani priručnik naučnom radniku. Sem toga, stalno nastojanje da se što preciznije, a ukratko i postupno izlože informacije proizašlo je iz želje da ova knjiga ispuni i funkciju univerzitetskog udžbenika, za kojim takođe postoji velika potreba, i kod nas i drugde u svetu.

* * *

Predgovor je pisan za prvo izdanje knjige, još 1961. godine. Ovi naknadni redovi dodati avgusta 1969, treba da posluže kao uvodna reč drugom, znatno proširenom izdanju.

Proširivanje je izvršeno u dva pravca. Pre svega, prvobitni tekst je obogaćen novim informacijama, najviše u pogledu bibliografskih izvora. Jedan deo tih naknadno unesenih podataka nalazi se, uostalom, u već objavljenim prevodima *Pravaca u lingvistici* (engleskom: *Trends in Linguistics*, The Hague 1965, edicija Mouton; poljskom: *Kierunki w lingwistice*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1966, edicija Ossolineum; finskom: *Kielitiede ennenja nyt*, Helsinki 1966), zatim (i ponajviše) u prevodu na nemački jezik koji će izaći iz štampe tokom ove godine (izdavač Max Hueber-Verlag, München), kao i u svim ostalim prevodima koji su u toku a vrše se prema engleskoj verziji teksta (japanskom, persijskom i dr.). Ovoga puta išlo se za tim da se uzmu u obzir i one sugestije za širim objašnjenjima u nekim pojedinostima koje su date u brojnim prikazima pomenute engleske verzije knjige (prema uvidu koji ima autor, dosada je objavljeno četrnaest takvih prikaza).

Ostale, i pri tome najvažnije dopune, tiču se sasvim novih izlaganja: o Pikeovom "trojnom" sagledanju jezika, o generativnoj gramatici Chomskog u verziji od 1965. godi-

ne, o generativnoj fonologiji, o generativnoj semantici, o "algebarskoj lingvistici" (uključujući tu: Bar-Hillelovu teoriju, teoriju Kulagine, Haysovu gramatiku zavisnosti i projektivnosti, Sgallovu teoriju i Šaumjanov aplikativno-generativni model), o stratifikacionoj gramatici, o "gramatici koja se tiče sadržine", o Hallidayevim shvatanjima jezika. Ova nova izlaganja, s izuzetkom poglavlja o Pikeovoj lingvistici, obuhvataju one krupne događaje u razvoju jezičke nauke kojim je obeležen pređeni put od kraja pedesetih godina (kada je sastavljeno prvo izdanje na srpskohrvatskom jeziku) do 1969. godine. Već sam broj tih novih pravaca mišljenja, razrađenih u tako kratkom razdoblju, rečito govori o tome da smo svedoci dosada neviđenog intenziteta u razvojnom tempu lingvistike.

Treba na kraju napomenuti da je na pojedinim mestima revidirano prvobitno izlaganje o novijim lingvističkim događajima. To je redovno činjeno tamo gde je najsvežija istorija jezičke nauke, zgusnuta u ovih proteklih nepunih deset godina, sama unela korekcije u naše ondašnje (na gornju ivicu pedesetih godina postavljene) vizije njenih razvojnih tokova.

* * *

I ovo treće izdanje zahtevalo je revizije i dopune u skladu s intenzivnim razvojnim tempom jezičke nauke. Dodata su posebna poglavlja o praškoj školi, o Martinetovoj funkcionalnoj lingvistici, o sociolingvistici i o tekstualnoj gramatici. Proširena su poglavlja o generativnoj gramatici, o (lingvističkoj) sintaksi, o (lingvističkoj) semantici i o stratifikacionoj gramatici. Osim toga i drugde su u knjizi izvršene intervencije sa ciljem da se ne izneveri napredak nauke. Posebna pažnja je obraćena ažuriranju bibliografije.

U međuvremenu su objavljeni i drugi prevodi ove knjige (estonski: *Keeleteaduse põhisuunad*, Tartu 1969; nemački: *Wege der Sprachwissenschaft*, München 1971; litavski: *Lingvistikos kryptys*, Vilnius 1973; japanski: *Gengo gaku no nagare*, Tokio 1974), a i mnogi osvrti na njih (naočito na nemačko izdanje). Dopunjavajući tekst uvažavala sam na više mesta napomene iznete u tim odzivima. Posebno bih htela da naglasim da su mi dragocene bile sugestije koje mi je dao američki lingvista Wayles Browne. Koristim se ovom prilikom da mu najtoplije zahvalim. Moja zahvalnost pripada i profesoru Richmondu H. Thomasonu koji mi je dao na uvid svoje još nepublikovane studije o "gramatici engleskog jezika" logičara Richarda Montaguea, kao i profesoru Olgi Penavin koja mi je skrenula pažnju na izvesne podatke iz hungarologije.

Mart 1974.

* * *

Ova verzija *Pravaca u lingvistici* sadrži, osim izlaganja koje je (u neizmenjenom vidu) preuzeto iz prethodnog (petog) izdanja knjige, još i dodatno poglavlje *Pogovor*. U tom se poglavlju prikazuju najvažnija teorijska dostignuća jezičke nauke za proteklih petnaest godina (dakle – u vremenu do čijih raspona ne doseže tekst koji prethodi *Pogovoru*).

Time što se odustalo od ranijeg principa izlaganja – da svaka od vodećih lingvističkih škola bude razmatrana ponaosob, uz obilje bibliografskih informacija – izmenjena je unekoliko dosadašnja fizionomija knjige, što je po sebi vrlo sumnjiva dobit, kojoj se čovek nerado priklanja. S druge strane, prednosti opredeljivanja za široko obuhvatni *Pogovor* izgledale su toliko nesumnjive da je ta okolnost prevagnula. Želja je, naime, ovog puta bila da se što pre-

glednije, a maksimalno sažeto, iznesu viđenja jednog izuzetno dinamičnog razdoblja lingvistike, obeleženog neospornim teorijskim usponima, ali i lutanjima i raskolima, pa traganjem za onim što je univerzalno u jezičkoj (pod)svesti, ali i za onim što je različito u jezičkoj stvarnosti... Jednom rečju, ovog puta je bilo važno usredsrediti pažnju – ne toliko na same škole, koliko na epohu kojoj one udaraju svoj pečat. Pogovor je rešenje najprimerenije toj nameri; stoga je na njega i pao izbor.

Januar 1990.

* * *

U osmom izdanju ove knjige (1996) moji izveštaji o zbivanjima u lingvistici završavaju se sa 1990. godinom (v. *Predgovor*, str. 10). Ovog su puta oni usredsređeni na deceniju koja je usledila iza te godine, a kojom se završio XX vek. Usled opštih nepovoljnih prilika u zemlji (međunarodne sankcije su, kao što je poznato, između ostalog bile prekinule normalni dotok inostranih stručnih publikacija) u toj je poslednjoj deceniji, za razliku od onih prethodnih, bilo prilično teško doći do neophodnih podataka na osnovu kojih će se steći ne samo autentična, nego i kompletna slika svih teorijsko-metodoloških novina koje su, tokom te decenije, stavljane na uvid svetskoj lingvističkoj javnosti. A njih je, u razmatranom periodu, bilo upadljivo mnogo, pored ostalog i takvih koje će, tu sumnje nema, presudno uticati na dalje usmeravanje razvoja jezičke nauke. Ako, u pregledu koji sledi, nisam baš sve te "presudne" među novoosvojenim tekovinama do detalja, tj. u svoj njihovoj punoći, prikazala, odnosno ako sam propustila da se posebno osvrnem još i na te i te stručne sredine, u tom i tom delu sveta, koje su, u deceniji o kojoj

je reč, takođe nudile neka sopstvena gledanja na stvari, neka mi ne bude zamereno; pod datim okolnostima, drugačije i nisam mogla postupiti. Inače, kad se uzme u obzir kakve su ovde prilike bile u odnosu na mogućnost obaveštavanja o tome šta se drugde u svetu, na polju struke, upravo događa, ja lično ne bih imala prava da se žalim. Stoji, naime, činjenica: uprkos svim teškoćama oko naba-
vljanja odgovarajućih stručnih publikacija, ipak me, ni ovog puta, blagovremeni uvidi u najhitnija svetska "lingvi-
stička događanja" nisu mimoišli. Uostalom, da nije tako, zar bi ovog dodatnog poglavlja uopšte bilo?

Potrebno je, na ovom mestu, i sledeće napomenuti: svaka epoha, pa i ova o kojoj informiše poglavlje *Lingvisti-
ka u devedesetim godinama*, imala je, odnosno ima, neka svoja tehnička rešenja u vezi s načinima na koje se sa-
opštavaju bibliografski podaci tokom stručnog izlaganja – u poglavlju o kojem je reč primenjena su ona rešenja sa kojima se susrećemo u najvažnijim radovima čija se sadržina prikazuje.

Januar 2001.

Prvi deo

**JEZIČKA ISPITIVANJA
DO XIX VEKA**

Uvodne napomene

1. Interesovanje za jezičke probleme javlja se od najstarijih istorijskih vremena kod mnogih kulturno razvijenih naroda. Širi razmah tog interesovanja bio je po pravilu neposredno izazvan konkretnim socijalnim prilikama.

2. U sredinama npr. gde je religija igrala dalekosežnu društvenu ulogu javlja se redovno težnja za poznavanjem jezika kulta i to u onom vidu u kojem je taj jezik ostajao zabeležen u odgovarajućim religioznim tekstovima. Jezik Veda je npr. tako dobio svoje detaljne opise još u davnim danima hindu religije, dosta vekova pre naše ere (v. § 17). Hrišćanski srednji vek je znatan deo svoje kulturne aktivnosti posvetio proučavanju latinskog (v. §§ 24-27). Jevreji su učili hebrejski iz Biblije (v. § 34). Arabljani su osnivali gramatičke centre s osnovnom ambicijom da se "pravovernima" omogući pravilno čitanje Korana (v. § 31) itd. Začeci preciznih gramatičkih opisa, filoloških studiranja teksta, ideje o jezičkom uzroku i kodifikaciji gramatičkih pravila – sve to leži upravo u dalekim skromnim počecima ove vrste, diktiranim osobenim karakterom jednog vremena i konkretnih ljudskih običaja.

3. U jednoj, za svoje doba visoko kulturnoj sredini, sa relativno dosta religioznog liberalizma, kakva je bila antička Grčka, jezička ispitivanja su prešla uske okvire čisto praktičnih ciljeva uključujući se u bogatu skalu filozofske problematike kojoj je helenska kulturna misao bila intenzivno nagnuta (v. § 8). To prvo kontaktiranje jezičke teme s filozofijom donelo je čovečanstvu osnovne pojmove o jezičkim kategorijama, o principima ustrojstva rečenice, o povezanosti misaonog sa govornim procesom. Ma koliko to sve bilo više

neodređena saznavna kontura nego jasna slika o jezičkom fenomenu, ipak u tom ranom, prvom, malo naivnom drugovanju s filozofijom leže koreni duge istorije gramatike, one klasične, na kojoj je rođena i dojučerašnja generacija lingvista, a od koje ni danas pojedinci ne umeju da se odmaknu.

4. Epoha centralizacije vlasti potkraj feudalne ere u Evropi dala je poleta radu na normativnoj gramatici. Stvaranje jakih političkih centara sa izrazitom socijalnom diferencijacijom donosilo je sobom težnju da se tačno utvrdi i neprikosnoveno poštuje jezik privilegisanih nosilaca kulture. S usponom francuskog kraljevstva npr. raste i francuska tradicija strogo normativnog posla oko jezika (v. § 38), tradicija koja je verno prenošena iz generacije u generaciju, prerastajući tokom vremena usko nacionalne okvire, prelivajući se u kulturnu tradiciju drugih nacija kao podstrek, takmac ili uzor.

5. Ali sve što je rađeno na jeziku do u početak XIX veka ima ipak vrednost samo usputnog, parcijalnog, upravo lokalnog događanja bez velikog odjeka van svoje sredine. Nigde do toga vremena jezičko proučavanje nije zaista primilo vid organizovane naučne discipline čiji bi radni program bio sistematski ostvarivan, sa visokim ciljem naučnog saznanja.

6. Kad pogledamo pažljivo unatrag šta nam je ko od naroda zaista podario na polju naših saznanja o jeziku, ostaćemo impresionirani ne samo fragmentarnim karakterom ispoljenih interesovanja, već i zajedničkom jednostranošću u oceni svoga prema tuđem jeziku: svaki je narod svoj jezik smatrao uzor–jezikom, najpotpunijim dokumentom maksimalno uspele sinteze jezičkih formi i ljudskog duha. Bili su potrebni širi horizonti opštih znanja, dublji kontakti među narodima, pa da se stvori potrebna intelektualna baza za sistematska, zaista naučna lingvistička proučavanja.

Jezička ispitivanja u antičkoj Grčkoj

7. Antički Grci su zaorali prve brazde jezičkog ispitivanja u više pravaca. Oni su, pre svega, biti prvi (i ostali dugo vremena i jedini) jezički teoretičari u svetu. Njima pripada slava prvih Evropljana koji su se zainteresovali kako za akribično ispitivanje tekstova tako i za normiranje jezika svoje kulture. Oni su, najzad, i posebno, ne samo osnivači principa klasične evropske gramatike nego i zaslužni za tradiciju gramatičkog proučavanja u kasnijim vekovima.

8. Njihov rad na jezičkoj teoriji proizašao je iz njihovog filozofskog interesovanja. Da bi upotpunili ili tačnije obrazložili svoje filozofske stavove, oni su se trudili u prvom redu da sagledaju: poreklo jezika¹, neposredni odnos njegove glasovne strukture i odgovarajućeg značenja, mogućnost primene logičkih principa u razjašnjavanju suštine gramatičkih normi. Ova pitanja, koja su Grci prvi postavili, i danas još stoje na repertoaru lingvističkih interesovanja.

¹ Poreklo jezika je od vjkada zanimalo ljudsku misao. Još je stari grčki istoričar Herodot (V vek pre n. e.) zabeležio npr. priču o egipatskom kralju Psametihu po čijoj su naredbi dva novorođena deteta izolovana od ostalog sveta kako bi se saznalo kojim će jezikom spontano progovoriti. Po predanju, deca su prvo izgovorila reč *bekos*, što znači hleb na frigijskom. Tako je frigijski proglašen najstarijim jezikom sveta. U novom veku razmišljanja o poreklu jezika počela su se prvenstveno odnositi na pitanje oformljenja glasovne strane jezika: možda su glasovi postali u težnji za imitiranjem prirodnih zvukova (tzv. "bau-vau" ili *onomatopejska* teorija) ili kao odgovor, odjek zvukovima prirode ("ding-dong" ili *nativistička* teorija) ili, najzad, u spontanom vrisku ("puh-puh" ili *interjekcionalna* teorija). I danas se raspravlja o *glotogenijskim* problemima (= problemima postanka jezika).

9. Gotovo sve najznačajnije ličnosti antičke filozofije upuštale su se, bar usputno, u teoretisanje o jeziku. U okviru filozofskih diskusija razvijala su se često i raspravljanja koja su se neposredno ticala jezičkih problema. Posebno je slavna ostala vanredno dugotrajna diskusija o tome da li postoji neka duboka, neposredna, logična veza između onoga što reči označavaju i njihovog konkretnog glasovnog sklopa, ili je ta veza proizvoljna, nastala u mnogostrukoj igri slučajnosti.²

Po shvatanju "analogista" jezik je prirodni dar a ne plod ljudske konvencije. On je u suštini pravilan i logičan, što znači da postoji najčistija harmonija između glasovnog sklopa reči i značenja koje se u njemu krije. U težnji da dokažu ovu harmoniju, trudeći se da eliminišu svako zamračenje ove idealne veze, koje vreme ume sobom da donese, analogisti su forsirali etimološka ispitivanja.³ Oni su, dakle, prvi etimolozi po orijentaciji svog lingvističkog interesovanja, ali njihove etimološke naklonosti ipak nikada nisu dosezale do sistematskih studija lingvističkih promena.⁴

² Ne zna se tačno ko je prvi otpočeo diskusiju. Pojedinci to pripisuju Protagori (oko 480-410), drugi opet Pitagori (oko 572-497) Diskusija je trajala vekovima.

³ Etimologijom su se kasnije mnogo bavili, po ugledu na Grke, i latinski gramatičari, takođe bez dovoljno objektivnosti.

⁴ Među najvatrenijim pristalicama etimoloških studija (koje "otkrivaju istinu o rečima") ističu se predstavnici filozofske škole stoika (u III veku pre n. e.). Ostavljajući po strani etimologiju, stoici su inače u jezičkim ispitivanjima imali i pozitivnih rezultata. Učenje o padežima npr. dobija svoj određeniji početak od stoika. Dok je za Aristotela padež bio svaki oblik neke reči koji odstupa od onoga što se smatralo osnovnim (svaki glagolski oblik, recimo, u odnosu na prezentski, bio je padež; komparativ prideva prema obliku pozitivu je takođe bio padež, itd.), stoici su isključili glagole iz padežne ka-

"Anomalisti", naprotiv, nisu verovali u idealnu korelaciju između formalne i semantičke strukture reči. Ukazivali su na nepravilnosti koje su se javljale na svakom koraku i ovde i drugde na planu jezičkih odnosa.

Etimološki žar mnogih generacija "analogista" podsticala je npr. činjenica da je jedan tako lucidan duh kakav je bio Heraklit (oko 500 pre n. e.) isticao identičnost razuma u celini sa celinom jezičke strukture. "Anomalisti" su se, opet, prisećali stavova slavnog Demokrita (oko 460-360) koji se odlučno izjasnio protiv hipoteze o božanskom poreklu jezika.⁵ Ni Platon (427-347) nije mimoišao ovu temu.⁶ Mada se borio protiv naivnog etimologisanja naslonjenog na bukvalnu interpretaciju Heraklitovog tvrđenja, Platon je ipak podržavao Heraklita u osnovnoj ideji o korelaciji razuma i jezičke strukture.⁷

tegorije, obuhvatajući pojmom padeža isključivo nominalne oblike. Oni su prvi uveli klasičnu opoziciju nominativa prema ostalim padežima (*casus rectus/casus obliqui*).

⁵ Sa sledećom argumentacijom: nesavršenost jezika dokazana je postajanjem homonima i sinonima, činjenicom da su jezičke forme podložne promeni, kao i to da ne postoji analogija u gramatičkom ponašanju reči (od nekih imenica se npr. mogu graditi glagoli, a od drugih ne).

⁶ On nju obrađuje u svom poznatom delu "Kratylos", u vidu rasprave između Kratila (pristaice Heraklita), Hermogena (predstavnik anomalista) i filozofa Sokrata (koji ovde, u zastupanju kompromisnih gledišta, reprezentuje Platonov stav).

⁷ Ograđujući se od primitivizma u koncepciji ovakve korelacije, on je isticao da nju i ne treba tražiti u konkretnoj manifestaciji jezičkog fenomena. Ona postoji u sferi idejnog, apstraktnog, tamo gde su isti logički principi odsudni za jezičku strukturu kao i za proces mišljenja.

10. Platon uopšte polazi od uverenja da je reč materijalni oblik ideje, a da u ideji leži početak saznanja o svetu. Iz ovakvog filozofskog stava rađa se prvi pokušaj definisanja osnovnih gramatičkih kategorija. Primenjujući kriterije koji se tiču logičkih operacija, Platon npr. ukazuje na imenicu kao na ono o čemu se nešto konstatuje (što odgovara onoj kasnijoj, tradicionalnoj, do današnjeg dana od mnogih ponavljanoj definiciji subjekta) dok bi glagol trebalo shvatiti kao ono što se konstatuje o imenici (kasnija klasična koncepcija predikata).

11. Tek je, međutim, Aristotel (384-322) ušao u istoriju jezičke nauke kao utemeljač klasične evropske gramatike. Njegovo učenje o kategorijama reči menjano je tokom poznijih vekova samo u detaljima, ne u osnovnom duhu. Tradicionalna gramatika, koja se i danas još uči po našim školama, vuče sve svoje bitne korene iz Aristotelovih načina prilazjenja jezičkom fenomenu, posebno u oblasti sintakse. Kategorišući gramatičke oblike po tome da li se njima određuje supstanca, kvalitet, kvantitet, relacija, egzistencija, promena itd., Aristotel, u stvari, uvodi u razmišljanje o jeziku kriterije kojima se odlikuju filozofska ispitivanja. To nasleđe filozofskih koncepcija pokazalo se neobično trajnim i dalekosežnim u kasnijoj istoriji razvoja lingvistike.

Aristotel je prvi pokušao da razradi teoriju o podeli reči na vrste. Izdvojio je u jednu grupu imenice (*onoma*) i glagole (*rhema*), smatrajući da jedino ovakve reči mogu nešto da znače same za sebe, nasuprot svim ostalim rečima, koje samo služe za povezivanje u logičkim procesima mišljenja (*syndesmoi*). Princip ove njegove podele zadržan je dosledno i kasnije kada je donekle promenjen konkretan raspored pojedinih vrsta reči u okviru ovih dveju grupa.

Glagoli se, po Aristotelovom mišljenju, odlikuju svojom ovremenjenošću od svih ostalih vrsta reči. Zato glagolu i pri-

pada prvenstveno funkcija predikata. Predikat je, doduše, ipak za Aristotela nešto širi pojam od glagola. Predikat je sve ono čime se nešto saopštava o predmetu. Pošto se mogu ljudi određivati po osobinama, onda te osobine, izražene adjektivima, nisu pravi glagoli, ali jesu predikati. Znači, ima rečenica bez glagola, kao što i predikat može ne biti pravi glagol.

Rečenicu Aristotel definiše kao spoj glasovnih kompleksa koji ima samostalan, određen smisao, ali s tim da i svaki njegov sastavni deo takođe nešto znači sam za sebe. Inače, teoriju rečenice Aristotel povezuje s teorijom rasuđivanja, dajući pri tom centralni značaj pitanju predikativnosti.⁸

12. Filozofi-Grci su se, u stvari, mnogo više iskreno interesovali za jezičke pojave nego što su zaista slutili svu mnogostrukost i komplikovanost jezičke problematike. Njihovi saznanji horizonti biti su opasno suženi već samim shvatanjem da je baš u njihovom jeziku najbolje oformljena ljudska misao i da se sva teoretisanja o jeziku mogu izvoditi isključivo na bazi grčkih lingvističkih fakata.

13. Antički Grci su udarili temelje i filološkim studijama razvijajući tradiciju akribičnog ispitivanja jezika pisanih tekstova. Najpoznatiji grčki filolog antičkog doba je bio Aristarh (216-144) koji je studirao s jezičke strane spevove Ilijadu i Odiseju. Svojim metodom rada on spada među izrazite predstavnike tzv. "aleksandrijske škole".

14. *Aleksandrijska škola* je danas već u istoriji razvoja lingvistike pojam cele jedne vanredno plodne epohe grama-

⁸ Predikacija se sastoji u sjedinjavanju ili razdvajanju dva pojma. Osnovica predikacije je u glagolu *biti*; čak kad se kaže npr. *čovjek ide* to, u stvari, odgovara logičkom sudu: *čovjek jeste u stanju idenja*. Ova Aristotelova teorija o suđenju i predikaciji ostala je klasična u istoriji logike.

tičarskog rada u centru za jezička ispitivanja koji su Grci osnovali u Aleksandriji (centar je bio aktivan već u III i II veku pre n. e.). Sličnih škola je bilo i drugde u helenističkom svetu – u Maloj Aziji, u Pergamu i Tarsu.⁹ Međutim, samo je aleksandrijska škola stekla izuzetnu reputaciju eminentnog centra, jedinstvenog u antičkom svetu, u kojem su se vaspitavale generacije darovitih gramatičara i zasnivale velike tradicije gramatičarskog interesovanja i načina rada. Do "aleksandrijaca" gramatika je bila samo ogranak grčkih filozofskih studija, od "aleksandrijaca" ona je samostalna disciplina koju neguju posebno obučeni stručnjaci, čak sa razgranatom specijalizacijom (*leksikografi* su se bavili prikupljanjem i negovanjem rečničkog blaga, *glosatori* su objašnjavali teške termine, dijalekatske oblike i poetske izraze, *retori* su studirali jezik radi usavršavanja oratorske veštine, *skolijasti* su bili specijalisti za komentare tekstova, itd.).

Aleksandrijci nisu doneli ničeg naročitog novog jezičkoj teoriji. Nastavljali su da razvijaju filozofske koncepcije o jeziku nasleđene iz matične grčke oblasti. Nastavili su proučavanje vrsta reči. Morfološke studije cvetaju, ali i fonetika ulazi u krug neposrednog interesovanja.¹⁰

⁹ Škole istoga tipa postojale su kasnije i u Vizantiji.

¹⁰ Grci su izvršili podelu glasova na samoglasnike i suglasnike. Samoglasnici su definisani kao glasovi koji mogu sami po sebi da obrazuju zvuk i koji mogu biti dugi i kratki, a suglasnici kao glasovi koji obrazuju pun zvuk tek u kombinaciji sa samoglasnicima. Izvršena je podela suglasnika na poluzvučne i bezvučne. Recentna istraživanja Ksenije Maricki-Gadžanski (v. "Helenska glotologija pre Aristotela"; objavljuje u nastavcima Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, počev od knj. XXI/2, 1973) ukazuju čak na to da se među sofistima, još u V veku pre n. e. znalo za distinktivnu ulogu (v. § 277) prozodijskih fenomena, što je veliko otkriće.

Posebno zainteresovani za probleme grčkog jezika, aleksandrijci su bili naklonjeni normiranju jezičkih fakata. Poznat je njihov pokušaj da u svakodnevni jezik svoga doba unesu izražajne forme starojonskog (na kojem su pisane čuvene epske pesme). Bilo je takođe težnji da se jezik ovekovečen u horskim pesmama dorskog porekla postavi na nivo jezika-uzora.

Aleksandrijci su dali u svoje vreme nadaleko čuvenu deskriptivnu gramatiku grčkog jezika. Njena stvarna vrednost, međutim, kao pozitivnog uzora bila je smanjena činjenicom da deskripcija nije bila dovoljno objektivno sprovedena iz dva razloga: zbog suviše filozofske interpretacije lingvističkih fenomena i zbog preterivanja u postavljanju grčkog na stepen potpuno idealnog, maksimalno logičnog jezika.

Autor najstarije očuvane grčke gramatike, poznate pod nazivom aleksandrijske *gramatikē technē*, bio je slavni Dionysios Thrax (= Tračanin; II vek pre n. e.).¹¹ Pored mnogih drugih vrednih gramatičara ove škole naročito se kasnije isticao Appollonios Dyskolos (II vek pre n. e.), takođe svojim radom na deskriptivnoj gramatici, a posebno činjenicom da je jedan od prvih gramatičara u svetu koji se počeo ozbiljnije interesovati i za sintaksičku problematiku.¹² Dyskolosov sin Herodian bavio se istorijom jezika:

¹¹ Njegova je, pored ostalog, poznata definicija rečenice: spoj reči koji izražava završenu misao. Njegova je i podela imenica na opšte (npr. *čovjek*) i pojedinačne (npr. *Sokrat*). Thrax je prvi dao i detaljniji opis morfoloških karakteristika grčkog glagola.

¹² On je prvi postavio određene okvire sintaksičkom proučavanju; sintaksa treba da se bavi pravilima povezivanja reči u rečenici. Ova pravila Dyskolos utvrđuje ostajući dosledno u okvirima svojih pojmova o vrstama reči, tj. ne odvajajući dovoljno službu reči u rečenici od onoga čime se reč inače odlikuje, van konkretne sintaksičke službe.

proučavajući jezik antičkih grčkih pisaca (iz V veka), Herodian je dao, pored ostalog, prve pažnje vredne opise grčkih akcenata.

Bibliografske napomene

15. Za osnovne podatke konsultovati: Bloomfield – Language (poglavljje "The Study of Language"); Zvegincev – Istorija jazyk. I (str. 9-14); Arens – Sprachwissenschaft (str. 5-28).

Podrobnije informacije daje zbornik članaka pod naslovom "Antičnye teorii jazyka i stilja" u redakciji O. M. Freidenberg, Moskva-Lenjingrad 1936. V. i: H. Steinthal, "Geschichte der Sprachwissenschaft bei Griechen und Römern", Berlin 1863 (II izd. 1890); E. Egger, "Appollonius Dyscole, Essai sur l'histoire des théories grammaticales de l'antiquité", Paris 1854; Anton Dobiaš, "Sintaksis Apollonija Diskola", Kiev 1882.

Od novijih, specijalnih studija preporučuje se: R. H. Robins, "Ancient and Mediaeval Grammatical Theory in Europe, with Particular Reference to Modern Linguistic Doctrine", London 1951; W. S. Allen, "Ancient Ideas on the Origin and Development of Language", Transactions of the Philological Society 1948-1949, 35-60; Josef Derbolav, "Der Dialog "Kratylos" im Rahmen der platonischen Sprach und Erkenntnisphilosophie", Schriften der Univ. des Saarlandes, Saarbrücken, West-Ost-Verlag 1953; R. H. Robins, "Dionysius Thrax and the Western Grammatical Tradition", Transactions of the Philological Society, London 1957, str. 67-106.

Interesantno može lingvistima biti i izlaganje poznatog filozofa Ernsta Cassirera (v. § 418) o antičkim jezičkim teorijama: Ernst Cassirer, "The Philosophy of Symbolic Forms", New Haven 1953, poglavljje, "The Problem of Language in the History of Philosophy", odeljak "The Problem of Lan-

guage in the History of Philosophical Idealism (Plato, Descartes, Leibniz)", str. 117-132.

Posebno se preporučuje ovde knjiga Francisa P. Dinneena: "An Introduction to General Linguistics" (New York 1967) zbog bogatstva informacija koje pruža (u odeljku 4. koji nosi naslov "The Development of Language Study in the West", str. 70-107). V. i veoma obavešteno izlaganje Johna Lyonsa u "Introduction to Theoretical Linguistics", Cambridge Univ. Press 1968 (na str. 4-12). Svakako v. i studije Ksenije Maricki-Gadžanski pomenute u § 14n.

Odabrane tekstove (prevedene na engleski) u kojima o jeziku raspravljaju istaknuti autori, počev od antičkih mislilaca pa do Humboldta, sakupio je i objavio P. H. Salus u knjizi: "On language: Plato to von Humboldt", New York 1969. Kratak istorijski pogled na zahvaćeno razdoblje daje Salus u uvodnom delu knjige (str. 1-17).

Indijska gramatičarska škola

16. Indijcima pripada slava izuzetno darovitih gramatičara. Pominju se danas s posebnim poštovanjem ne toliko zbog impozantne obimnosti svoga rada i postignutih rezultata, koliko zbog smisla za objektivnu, egzaktnu deskripciju jezičkih fakata. Ovi stari majstori gramatike umeli su da definišu pojave maksimalno kratko a tačno, gotovo matematički. Bili su uz to izrazito neistoričari po interesovanju i umenju, ostajući sigurni i precizni samo na terenu sinhronije. Zbog svega toga moderni lingvisti naših dana sve više upiru na njih svoje sećanje kao na prve, daleke vesnike onog budućeg, strukturalnog i matematičkog, u lingvistici.

17. Interesovanje za jezik niklo je u indijskom društvu vrlo davno, dosta vekova pre naše ere. To interesovanje je bilo

neposredno vezano za njihovo opšte socijalno i kulturno formiranje. U toj sredini izdelfjenoj na kaste neprikosnove-
nost društveno najviših ubrajala je nužno i izolaciju jezika
kulture. Da bi čistota jezika "viših" bila osigurana, mobilisa-
ne su mnoge snage da popišu i opišu sve njegove forme. Ko-
reni takvog gramatičarskog posla zadiru u dubinu antičke
epohe, a njegove tradicije ostaju žive do naših dana.

Pomeni o gramatičarskom interesovanju Indijaca nalaze
se čak i u njihovoj drevnoj pismenosti. U tzv. "vedskim tek-
stovima" (u trećoj grupi tekstova) raspravlja se o nekim je-
zičkim pitanjima. Potvrdu o čvrstoj tradiciji u gramatičar-
skom poslu daje najsigurniji svedok – Pānini, pominjući
razna imena svojih prethodnika, svedočeći, uostalom, sam
svojim delom, istinitije od svega, da je imao odakle poći i
na čemu razmahnuti svoj veliki, neponovljivi lingvistički
talenat.

18. Ne zna se tačno kojih je godina Pānini živao. Misli se
– moralo je to biti negde početkom IV veka pre naše ere.
A već je u njegovo vreme bilo i dovoljno interesovanja i
gramatičarskog iskustva da se moglo pristupiti onome čem-
u je Pānini pristupio: normiranju tzv. klasičnog sanskri-
ta¹³ na kojem je indijska kultura najduže i najbujnije cve-
tala.

Za gramatiku sanskrita koja nam je od Pāninija ostala re-
kao je umesno Leonard Bloomfield (v. § 345): to je jedan od
najvećih spomenika ljudske inteligencije.¹⁴ Zadivljujući je
smisao tog antičkog Indijca za preciznost u oceni, u opisu, u
formulaciji. Njegova je definicija maksimalno kratka i jasna,

¹³ samskŕtá, znači: "jezik sa utvrđenim pravilima, normirani
jezik".

¹⁴ "This grammar... is one of the greatest monuments of human
intelligence" – L. Bloomfield, "Language", New York 1933, II.

gotovo formula. U 4000 ovakvih definicija-formula ostavio je Pānini pomen o jeziku kulture svoga sveta. Pānini je očividno potpuno razumeo da je jezik – sistem. Raspola-gao je pojmom nula-morfeme (termin *morfema* – § 354). Lingvistici našeg doba trebalo je mnogo napora da se obo-gati poznavanjem principa morfofonologije (v. § 321). A Pānini je, tako savršeno pouzdano kao da je izrastao u vre-menu strukturalne lingvistike, određivao ulogu i značaj glasovnih smenjivanja u morfološkim manifestacijama gra-matičkih značenja.

19. Istorija indijskih uspeha na polju jezičkog ispitivanja nije se završila sa Pāninijem. Njegovo nasleđe prihvatili su potomci dovoljno daroviti da ga ne samo održe već i još da-lje razviju. Pored mnogih drugih, takođe zaslužnih gramatičara, posebno se pominje, naročito danas, Patañjali (II vek pre n. e.) i mnogo kasniji po vremenu, ali vrlo srodan po du-hu rada Bhartṛhari (VII vek naše ere). Obojica su predstavnici one gramatičarske škole koja je izgrađivala teoriju o stal-nom, neizmenljivom supstratu svih izgovornih varijacija mogućih u okviru jednog datog jezika. Primenjeno konkret-no na glasove, imala se u vidu invarijantna (= nepodložna individualnim izgovornim varijacijama) glasovna vrednost koja postoji kao jedinica određenog jezičkog sistema u slu-žbi obeležavanja razlika u značenjima reči. Sagledana je, da-kle, u principu ona pojava koja je tek u XX veku naše ere pretežno teorijski osvetljena i nazvana fonemom. Sem toga, traganje za invarijantnim vrednostima dovelo je do uočava-nja značaja funkcionalnog momenta od koga zavise modi-fikacije osnovnog značenja gramatičkih kategorija. U vezi s tim je poklonjena velika pažnja i definisanju odnosa zavi-snosti koji se uspostavljaju među jezičkim jedinicama.

20. U egzaktne poslove indijske gramatike spada i odre-đivanje numeričkih odnosa reči i slogova u jednome tekstu.

I u tom su pogledu Indijci naši značajni prethodnici. Rukovanje brojkama u jezičkom opisu tek je u naše doba dobilo široke razmere, sistematičnost i mnogostruk značaj.

21. Stari Indijci su se uspešno bavili i fonetskim opisima. Oni su od prvih u svetu (zajedno sa nekim drugim istočnim narodima, prvenstveno Kinezima) koji pri opisivanju glasova poklanjaju punu pažnju artikulacionim momentima. Nisu se pokazali loši ni kao leksikografi. Najmanje su uspeha imali s etimologisanjem. Nevični istorijskoj gramatici, sinhroničari po tradiciji, oni se nisu mogli snaći u otkrivanju zamršenih puteva u razvoju reči.

22. Gramatički poduhvat antičkih Indijaca ostao je usko nacionalan, indijski. Trebalo je da prođu vekovi i vekovi, da svetska nauka o jeziku pođe iz druge, ne njihove kolevke, pa da Evropa sazna za indijske davne lingvističke podvige. Izolovani, ispustili su retku slavu (toliko im inače na dohvatu ruke!) neposrednih začetnika najvećih budućih događaja lingvistike.

Bibliografske napomene

23. Elementarne podatke v. u Bloomfield-Language (u poglavlju "The Study of Language"); nešto više podataka daje Zvegincev – Istorija jazyk. I (str. 5-9) i Georges Mounin, "Histoire de la linguistique des origines au XXe siècle", Paris 1967 (poglavlje V, str. 62-70).

Od posebnih studija preporučuje se: John Brough, "Theories of General Linguistics in the Sanskrit Grammarians", Transactions of the Philological Society, 1951, 27-46; W. S. Alen, "Phonetics in Ancient India", London Oriental Series I, London, Oxford Univ. Press 1953, 1-96; B. K. Matilal "Indian Theorists on the Nature of the Sentence (*vākaya*)", Foundations of Language Vol. 2, N° 4, 1966, 377-393; J. F. Staal,

"Word order in Sanskrit and Universal Grammar", Foundations of Language, Supplementary Series, Vol. 5, 1967; Barend A. van Nooten, "Pāṇini's Theory of Verbal Meaning" Foundations of Language, Vol. 5, N°2, 1969, 242-255; Milka Jauk-Pinhak, "Stara indijska lingvistička teorija", Suvremena lingvistika 5-6, Zagreb 1972, 77-81; V. i O. Böhtlingk, "Pāṇini's Grammatik", Leipzig 1887 (II izd.).

Posebno se preporučuje knjiga "A Reader on the Sanskrit Grammarians", ed. J. F. Staal, The M. I. T. Press, 1973. U njoj su sakupljeni najvažniji radovi o indijskim gramatičarima (uključujući pomene iz VII veka). Tekstove prate znalački komentari izdavača, s obiljem bibliografskih informacija. V. i knjigu K. Kunjunni Raja, "Indian Theories of Meaning" (Madras 1963) u kojoj će se, pored ostalog, naći i detaljnijih informacija o upotrebi termina *spṛṣṭa* kod starih Indijaca (o tome kako treba razumeti ovaj termin postoje danas inače kontroverzna mišljenja).

Period od Rimljana do kraja renesanse

24. Rimljani su podražavali Grke, posebno aleksandrijce, u gramatičkim poslovima. U I veku pre naše ere gramatičar Marcus Terentius Varro (116 do 127) napisao je u svoje vreme i kasnije veoma cenjenu gramatiku latinskog jezika: "De lingua latina" (u njoj se naročita pažnja poklanja morfološkim pojavama). Njegova gramatika je poslužila kao uzor mnogim generacijama srednjovekovnih gramatičara koji su vredno radili na proučavanju latinskog – jezika kulture svoga doba. Varro je ostao zapamćen, pored ostalog, i po tome što se vehementno zalagao za "čistotu latinskog jezika" ukazujući na snagu koju imaju, s jedne strane, već stečene jezičke navike, a s druge – intervencije vršene po analogiji, tj. u

rezultatu popuštanja težnji ka ujednačavanju dotle nesaobraznih jezičkih pojedinosti.

25. Već iz prvog veka n. e. dopiru pomeni o pojedinim istaknutim radnicima na gramatičkim problemima latinskog (npr. o Remmijusu Palaemonu, poreklom iz Grčke). Ipak, najznačajnija imena dolaze u nešto kasnijim vekovima: u IV veku Donatus (pisac čuvenog dela "Ars grammatica") i u VI veku Priscian (autor dela "Institutiones grammaticae", koji je, razvijajući ideje Apolloniosa Dyskolosa, najviše uticao na savremenike).

26. Krajem IV veka gramatičarske snage su najviše koncentrisane na proučavanju latinske ortoepije i metrike. Nekih originalnih pogleda na jezik po pravilu tada nije bilo.¹⁵ Od VI veka (zahvaljujući Priscianu) razrađuju se gramatički problemi u duhu kategorizacije koju je još Dyskolos sprovodio: uče se glasovi (odeljak gramatike poznat pod nazivom "De voce" ili "Orthographia"), daju se objašnjenja o slogu ("De syllaba", "Prosodia"), klasifikuju se reči po vrstama ("De partibus orationis"), pristupa se prvim pokušajima zahvata u sintaksu ("Oratio", "Syntaxis"). Tek od XIII veka¹⁶ repertoar se znatno proširuje: ukazuje se na principu građenja reči, počinje se s razradom upotrebe padeža i principa kongruencije, daju se osnovna obaveštenja o tome šta je to stih. Pri kraju srednjeg veka već su uglavnom sređeni elementarni pojmovi o nekim od osnovnih grama-

¹⁵ Doduše, sv. Augustin (†430) je zastupao izvesne interesantne ideje o odnosima između zvukovnog sastava i značenja reči u svome delu "Principia dialecticae". Ali ti njegovi pogledi pobudili su relativno malo interesovanje kod savremenika.

¹⁶ Godine 1199. je napisana (i to u stihovima!) prva dobro razrađena (prema tadašnjem nivou lingvističkog znanja) latinska gramatika (autor – Alexander de Villa-Dei).

tičkih pojava (razgraničena je npr. imenička kategorija od pridevske, istaknut je značaj glagolske rekcije za utvrđivanje padežnog značenja, definisana je apozicija itd.).

27. Jezička teorija u srednjem veku dobija interpretaciju koja odgovara opštem duhu kulturne i filozofske misli toga doba: skolastičari, veliki poštovaoci Aristotelovih radova, uočavaju u jezičkom fenomenu pre svega direktnu manifestaciju logičkog rasuđivanja.

Za primenu skolastičke logike u gramatici izjašnjavao se npr. čuveni Abaelard (1079-1142). U XI veku je bila na glasu skolastičarska škola Michaela Psellosa koja je imala i kasnije velikih odjeka. Skolastički duh u gramatici srednjeg veka dostiže kulminaciju u ideji Raymond Lullea (1235-1315) da bi vredelo konstruisati jedan univerzalan filozofski jezik kojem bi baza bio latinski, ali preraden tako da se u kombinaciji jezičkih elemenata ogleda maksimalna primena logičkog principa (po ovoj svojoj ideji Lulle je u neku ruku preteča današnjih naučnika koji rade na izgrađivanju *metajezika* – v. § 413). Logički duh jezičkih ispitivanja ostao je karakterističan prvenstveno za francusku gramatičarsku sredinu ne samo kroz ceo srednji vek već i kasnije (v. o školi Port-Royala § 38).

28. Bilo je u srednjem veku još pojedinačnih, interesantnih zapažanja o jeziku, ali su ona ostala usputno izrečena, bez značaja za razvoj jezičkih studija. Tako filozof Toma Akvinski (1225-1274) npr. razmišljajući o jeziku zaključuje: glasovi postoje zato da nešto označe (principaliter data ad significandum); bez veze sa značenjem glasovi su veštačka ljudska tvorevina (significantia artificialiter) lišena svrhe. (Ove ideje koje zvone čudno moderno (gotovo fonološki; v. o fonologiji § 277) izrečene su upravo u prazno ostajući bez odjeka.

29. U srednjem veku su se rascvetale jezičke studije i u sredinama gde se nije govorilo indoevropskim jezicima: među Arabljanima i Jevrejima, predstavnicima semitske jezičke grupe.

30. Srednjovekovne moćne arabljanske države obuhvatale su heterogene nacionalne elemente. Od porobljenih naroda Arabljani su, sa zadivljujućim eklektizmom, prihvatili osnovne kulturne tekovine na bazi kojih su onda počeli izgrađivati svoju sopstvenu kulturu. Gramatičarsku tradiciju primili su, sa ostalim pozitivnim ostvarenjima, od Grka. Međutim, kako je jezik Arabljana bio sasvim drukčijeg tipa od grčkog, gramatičarska ispitivanja su se morala u ovom slučaju sprovoditi na specifičan način.

31. Neposredan motiv za jezičko ispitivanje bio je ovde praktične prirode: trebalo je proučiti jezik Korana, "svete knjige svete religije" (u ime koje su Arabljani osvajali svet). Tradicija je zabranjivala da se tekst Korana prevodi ili menja. Trebalo ga je, dakle, učiti na arapskom jeziku (što je naročito teško padalo "pravovernima" iz redova pokorenih naroda, kojima arapski nije bio maternji jezik). O čistoti jezika Korana brinuli su se odabrani jezički stručnjaci. Iznikle su gramatičarske škole za vaspitavanje mladih kadrova (najpoznatije su bile škole u Basri i Kufi – gradovima u bazenu Mesopotamije).

32. Arabljanski gramatičari među prvima ukazuju na značaj utvrđivanja neposrednog odnosa između konkretne sintaksičke funkcije i forme datog jezičkog znaka. Oni s naročitom pažnjom ispituju glasove (reči Korana trebalo je pravilno izgovarati!) uzimajući u obzir kako fiziološke tako i akustičke momente.

Sistem arabljanske gramatike izložen je u knjizi Al Kitāb koju je napisao Sibavajhi iz Basre (Kitāb Sibawaih). I pisac i knjiga bili su u svoje vreme nadaleko čuveni.

33. Arabljani se naročito ističu kao izvrsni leksikografi.¹⁷ Ostala je uspomena na mnoge vredne radnike u ovoj jezičkoj oblasti, posebno na Firuzabadija (Fīrūzābādī, 1329-1414) koji je, po predanju, napisao oko sto tomova rečnika (rečnik je imao naziv "Al-qāmūs" što bi otprilike značilo: beskrajan okean reči).

Vrednost ovog rada na leksikografiji odredile su umnogome konkretne društvene i kulturne prilike u državama Arabljana. Tamo je svaki pojedinac, bez obzira na društveni položaj, mogao zadržati u jeziku dijalekatske osobine svoga kraja ne plašeći se za svoj lični ugled; glavno je bilo poznavati jezik Korana i umeti ga pravilno čitati. Leksički fond arapskog jezika se stoga bogatio vrlo intenzivno i nekontrolisano različitim leksemama koje su se upotrebljavale naporedo, unesene iz raznih krajeva gde se govorilo arapski. Leksikolozi su revnosno beležili ove sinonime, ne uočavajući njihovu razliku po poreklu, po stilskoj vrednosti, po episi iz koje su ponikli. Tako su, dakle, bez perspektive svrstavane ravnopravno reči iz raznih dijalekata, iz raznih vremena, pesnički neologizmi kao i standardni izrazi datog istorijskog trenutka. Ovaj metodološki nedostatak u kvalifikaciji i klasifikaciji sakupljenog rečničkog blaga obezvređio je umnogome celokupan zamašan rad ovih vrednih starih leksikografa.

34. U arabljanskim državama bilo je i jevrejskog stanovništva. Jezik Jevreja – hebrejski – bio je srodan arabljanskom. Ovu srodnost Jevreji su bili uočili još u X i XI veku. Poredeći hebrejski ne samo sa arabljanskim već i sa ara-

¹⁷ Izvrsni leksikografi bili su, još od davnih vremena, i Kinezi. Ali je njihov rad na jeziku ostao nepoznat predstavnicima indoevropske lingvistike tako da nije neposredno uticao na razvoj lingvističke misli u svetu.

mejskim, oni su zaključili da u ta tri jezika ima dosta zajedničkog. Tako Jevrejima pripada slava prvih komparatista u jezičkim studijama, mada su njihovi radovi doživeli širi publicitet u Evropi tek mnogo docnije i nisu, dakle, imali neposrednog uticaja na razvoj nauke o jeziku.

U kontaktu s arabljanskom kulturom razvijala se, u obimu u kojem su tadašnje prilike dopuštale, i jevrejska tradicija rada na sopstvenim nacionalno-kulturnim problemima, najviše na razrađivanju filozofsko-religioznih stavova i na filološkom proučavanju Biblije. Metod jezičke analize primljen je od Arabljana.

35. Tek u doba renesanse počeli su se evropski gramatičari bliže upoznavati sa tradicijom u proučavanju semitskih jezika. Pojam o *korenu* reči prenesen je iz te tradicije u indoevropsku gramatiku.

36. Renesansa je doba tipično filološkog interesovanja za jezik: proučavaju se latinski i grčki tekstovi. U kasnoj renesansi počinju se studirati hebrejski i arapski (posebno hebrejski, koji se uzima kao najstariji jezik – ovo u vezi sa biblijskom pričom o potopu i Noju). U to doba su u velikoj modi i etimološke studije.

Već tada zablista usamljeno ponegde neka originalna lingvistička misao, prvi vesnik budućih vekova. U XVI veku npr. živeo je Italijan Claudio Tolomei, prvi gramatičar čiju je pažnju osvojila pravilnost glasovnih zakona. Tolomei je umeo da uoči razvoj latinskog *pl* u italijansko (toskansko) *pi* – na poređenju primera kao što su ital. *pieno*: lat. *ple-nus*, ital. *più*: lat. *plus* i sl. Na žalost, njega u ovim opažanjima nije niko neposredno sledio.

Bibliografske napomene

37. Osnovna obaveštenja pružaju: Bloomfield-Language (odjeljak "The Study of Language"); Zvegincev – Istorija jazyk. I (str. 14-20); od istog autora v. i: "Istorija arabskog jazykoznanija. Kratkij očerk", Moskva 1958. Opširnije informacije v. u Arens-Sprachwissenschaft (str. 28-54). G. I. Bursill-Hall je za poslednjih desetak godina objavio nekoliko zapaženih studija o lingvističkoj aktivnosti u periodu o kojem je reč. V. "Mediaeval Grammatical Theories", Canadian Journal of Linguistics 9, 1963, 40-54; "Aspects of Modistic Grammar", Georgetown University Monograph Series on Language and Linguistics 19, 1966, 133-148; "Speculative Grammars of the Middle Ages: 'The Doctrine of 'Partes Orationis' of the Modistae", The Hague 1971. Isti je autor objavio, sa znalačkim prevodom i komentari-
ma, "Grammatica Speculativa of Thomas of Erfurt", London 1972. V. još i: R. H. Robins, "Ancient and Mediaeval Grammatical Theory in Europe..." (v. § 15); Jean Collart, "Varron grammairien latin", Paris 1954; K. Barwick, "Remmius Palaemon und die römische ars grammatica", Leipzig 1922; Louis Kukenheim, "Contributions à l'histoire de la grammaire grecque, latine et hébraïque à l'époque de la Renaissance", Leiden 1951; J. Pinborg, "Die Entwicklung der Sprachtheorie im Mittelalter", Münster 1967; Khalil J. Semaan, "Linguistics in the Middle Ages. Phonetic Studies in Early Islam", Leiden 1968; Francis P. Dinneen, "An Introduction to General Linguistics", New York 1967 (str. 107-150). Pojedini tekstovi nekih od autora iz perioda o kojem je reč (na primer Varrovi i Donatusovi) objavljeni su u svojevrsnoj antologiji koju je objavio Peter Salus (1969, New York–Chicago itd.) pod naslovom: "On language. Plato to von Humboldt".

Period od renesanse do kraja XVIII veka

38. Kroz gramatičarske tradicije XVII i XVIII veka provlači se nasleđe iz prošlosti. Logička koncepcija jezika npr. ostaje i dalje osnovno teorijsko uporište gramatike, posebno u francuskoj gramatičarskoj sredini (koja je bila na glasu kod savremenika). Ta sredina je bila najdostojnije reprezentovana radovima gramatičarskog centra Port-Royala. Iz tog centra je 1660. izašla čuvena gramatika "Grammaire générale et raisonnée" (autori: Cl. Lancelot, A. Arnauld).¹⁸ U njoj je ispoljen vrlo izrazito teorijski princip "portroyalaca": gramatičke norme treba da maksimalno odgovaraju zahtevima logike; logika je jedna, opšteljudska, univerzalna; prema tome moguće je izgraditi univerzalnu gramatičku teoriju koja bi odgovarala suštini svih jezika sveta. Odjeci ovih ideja biti su mnogobrojni.¹⁹

39. Već pred kraj renesanse probudilo se u pojedinim evropskim sredinama interesovanje i za proučavanje tek-

¹⁸ Najbliži uzor ovom delu je gramatika iz 1587. god. (izdata u Salamanki) koja je ostala poznata pod nazivom *Minerva* (autor F. Sanctius).

¹⁹ Gramatika Port-Royala služila je u XVIII veku kao obrazac za sastavljanje "filozofskih gramatika" (tj. univerzalnih, sastavljenih po opštim logičkim principima). Jedna od takvih gramatika je i delo Engleza Jamesa Harrisa: "Hermes or a Philosophical Inquiry Concerning Language and Universal Grammar" (objavljeno 1751) koje je bilo neobično popularno kod savremenika (doživelo je do 1794. u Engleskoj pet izdanja, prevedeno je na nemački 1788, a na francuski 1796). André Joly je nedavno (1972, Gèneve-Paris), uz svoju uvodnu reč i propratne komentare, izdao faksimil francuskog prevoda iz 1796: James Harris, "Hermès ou Recherches philosophiques sur la grammaire universelle". Traduction et remarques par François Thurot.

stova koji nisu pisani na grčkom i latinskom, već na kojem drugom indoevropskom jeziku (što dalje ka XIX veku ovo je interesovanje sve intenzivnije). Još je Franciscus Junius (1589-1677) ostao zapažen po svojim ispitivanjima tekstova koji se tiču germanskih jezika (u prvom redu engleskog zatim skandinavskih jezika, pa frizijskog, holandskog, gotskog). Njegovim stopama pošao je i George Hickes (1642-1715) koji je objavio gotsku i anglosaksonsku gramatiku²⁰ i niz informacija iz oblasti tadašnjeg znanja o engleskom i srodnim jezicima. Tek, međutim, u XVIII veku filološka ispitivanja tekstova dobijaju solidnu metodološku razradu. Tada se filološki metod počinje primenjivati i na druge oblasti – u istoriji književnosti, u ispitivanju narodnih običaja.

40. Normativna gramatika dobija u XVIII veku sve određeniju teorijsku osnovicu izraženu u koncepciji o jezičkoj stagnaciji: smatralo se da krivicu za promene koje je tokom vremena pretrpeo latinski snose gramatičari – zahvaljujući njihovoj nedovoljnoj budnosti "prostota" je uspela da iskvari jezik (inače se jezik po sebi ne bi promenio). Tada se već u Evropi zasnivaju bogate tradicije rada na normativnim pitanjima.

41. Filozofske ideje XVIII veka imaju direktnog odjeka i u jezičkim ispitivanjima. Francuski racionalizam iz vremena enciklopedista (1751-1777) samo je favorizovao logičko prilaženje jezičkim faktima i podupirao težnje ka univerzalizaciji gramatike. Uticaj engleskih filozofa XVIII veka, empirista i induktivaca, psihologa i pragmatičara, manifestovao se u zainteresovanosti engleske gramatičarske sredine za govorni jezik (što je sasvim novo u istoriji jezičkih studija).

²⁰ Pod naslovom: "Institutiones grammaticae anglo-saxonicae et moeso-goticae". Oxford 1689.

42. U XVIII veku se intenzivno razmišlja o poreklu jezika²¹ (osim hipoteze o hebrejskom kao najstarijem jeziku čovečanstva posle potopa – v. § 36, postojale su i druge, isto toliko proizvoljne hipoteze i pre XVIII veka).²² Tada se, uostalom, počinju naglo širiti i znanja o raznovrsnosti jezičke strukture.

43. Još su u XVI veku počeli pristizati u Evropu prvi, primitivni opisi nekih američkih i filipinskih jezika (izveštaje su slali španski misionari). Pred kraj XVIII veka znalo se već ukupno za oko 200 jezika,²³ a prve decenije XIX veka ta se cifra popela na oko 500.²⁴

44. Najvažnije otkriće nije se, međutim, ticalo nekog "egzotičnog", neindoevropskog jezika. Ticalo se upoznavaanja evropske naučne publike sa jednim dotle nepoznatim indoevropskim jezikom, sa sanskritom.

²¹ Pitanjem porekla jezika bavio se i poznati Johann Gotfried von Herder (1744 do 1803) razvijajući za svoje doba progresivne ideje (jezik po njemu nije prosto božija tvorevina; čovek razvija jezik iz svojih unutrašnjih potreba i sl.). Njegova studija "Über den Ursprung der Sprache" (objavljena 1772) imala je velikog odjeka kod savremenika.

²² Holandanin Goropius Becanus (XVI vek) je npr., u žaru patriotizma, izražavao uverenje da su se svi jezici sveta razvili iz njegovog, holandskog.

²³ Po nagovoru filozofa Leibniza a pod pokroviteljstvom ruske carice Katarine II, P. s. Pallas je (u periodu od 1787-1798) izdao u Petrogradu neku vrstu rečnika od 285 reči na 200 različitih jezika Evrope i Azije pod naslovom "Linguarum totius orbis vocabularia comparativa Augustissimae cura collecta". Već u drugo izdanje ovog rečnika, koje je dopunio Srbin Teodor Janković-Mirijevski (1790/91), uključeno je još 80 jezika (od kojih su neki bili sa teritorije Afrike i Amerike).

²⁴ Kada je objavljen Adelungov rečnik – v. § 50.

Prvi veliki sanskritolog bio je Englez William Jones (1746-1794), koji je utvrdio da su sanskrit, grčki, latinski, gotski i (verovatno) keltski najbliži rođaci, postali iz zajedničkog, danas nepostojećeg jezika. Iz ovog njegovog tvrđenja nije se neposredno izrodila epoha komparativne lingvističke; ona je naišla nešto kasnije (v. § 53). Ipak je Jonesova teorija pripremila evropsku lingvističku misao na sledeći istorijski trenutak komparativnih jezičkih studija.

45. Krajem XVIII veka otpočelo je, uostalom, i komparativno proučavanje ugro-finske grupe jezika (za ovo je naročito zaslužan bio Mađar Sámuel Gyarmathi,²⁵ (1751-1830).

Bibliografske napomene

46. Izvori osnovnih informacija: Bloomfield – Language (odeljak "The Study of Language"); Zvegincev – Istorija jazyka. I (str. 21-24). Opširnije podatke potražiti u Arens – Sprachwissenschaft (str. 58-132). V. još i Ernst Cassirer, "The Philosophy of Symbolic Forms" (v. § 15), odeljci: "The Position of the Problem of Language in the System of Empiricism..." (133-139) i "The Philosophy of the French Enlightenment..." (139-147); P. Kuehner, "Theories on the Origin and Formation of Language in the Eighteenth Century in France", Philadelphia, Univ. of Pennsylvania Press 1944; G. Harnois, "Les Théories du langage en France de 1660 à

²⁵ S. Gyarmathi "Affinitas linguae hungaricae cum linguis feniciae originis grammaticae demonstrata", Göttingen 1799. Nešto ranije je János Sajnovics (1733 do 1785) već ukazao na postojanje jezičkih veza između Mađara i Laponaca ("Demonstratio idioma Ungarorum et Laponum idem esse", Kopenhagen 1770). Ugro-finske studije konačno je postavio na čvrste naučne osnove tokom sedamdesetih i osamdesetih godina XIX veka József Budenz (1836-1892).

1821", Paris 1929; Otto Funke, "Studien zur Geschichte der Sprachphilosophie", Bern 1928 (I deo: "Zur Sprachphilosophie des 18. Jahrhunderts: J. Harris Hermes"); L. Kukenheim, "Esquisse historique de la linguistique française et de ses rapports avec la linguistique générale", Leyde 1962 (drugo ispravljeno i dopunjeno izdanje izašlo je u ediciji "Publications romanes de l'Université de Leyde", VIII, Leiden 1966); Maurice Leroy, "Les Grands Courants de la Linguistique Moderne", Bruxelles 1963 (v. na str. 8-14); G. Tagliavini, "Storia della Linguistica", Bologna 1963 (v. na str. 35-50); Georges Mounin, "Histoire de la linguistique des origines au XXe siècle", Paris 1967 (v. na str. 116-151); Francis P. Dinneen, "An Introduction to General Linguistics", New York 1967 (v. na str. 151-173); Pierre Juliard, "Philosophies of Language in Eighteenth-Century France" (= Janua Linguarum, Series Minor 18), The Hague 1970.

Godine 1966, objavljeno je u Stuttgartu novo, kritičko izdanje dela "Grammaire générale et raisonnée ou La grammaire de Port-Royal" (I tom sadrži faksimil trećeg izdanja od 1676. godine, a II tom varijante teksta i različite napomene; izdavač je Herbert E. Brekle), V. i: N. Chomsky, "Cartesian Linguistics: A. Chapter in the History of Rationalist Thought", New York 1966, kao i veoma obavešten, kritički prikaz ove knjige u Journal of Linguistics Vol. V, I, 1969, 165-187 (autor Vivian Salmon); H. E. Brekle, "Die Bedeutung der Grammaire générale et raisonnée – bekannt als Grammatik von Port-Royal – für die heutige Sprachwissenschaft", Indo-germanische Forschungen 72, 1967, str. 1-21.

Bližu sliku o najvažnijim pogledima na jezik tokom XVIII veka daju radovi: Edward Sapir, "Herder's Ursprung der Sprache", Modern Philology 5, 1907/1908, str. 106-146; J. Viertel, "Concepts of Language Underlying the 18th Century Controversy about the Origin of Language", Problems in Sc-

mantics, History of Linguistics, Linguistics and English (= Report of the 17th Annual Round Table Meeting on Linguistics and Language Teaching N° 19, Washington 1967, izdanje F. P. Dinneen, str. 109-132). V. i Johann Gottfried Herder, "Über den Ursprung der Sprache" (pogovor Karla Königa, str. 125-150), Stuttgart 1965.

Drugi deo

**JEZIČKA ISPITIVANJA U
XIX VEKU**

Uvodne napomene

47. Lingvistički početak XIX veka odlikuje se onim što je ostalo uglavnom i karakteristika lingvistike XIX veka u celini: interesovanjem za konkretni jezički fakat. Ovim je prekinuta tradicija jezičkih proučavanja XVIII veka po kojoj je glavni akcenat pažnje ležao na traganju za univerzalnim, logičkim strukturama u jeziku.

48. Već prvih decenija XIX veka počinje se razvijati historicizam u ispitivanjima jezičkog fenomena¹ da sedamdesetih i osamdesetih godina, u eri mladogramatičarstva, sve jezičke studije budu postavljene na teorijsku osnovicu uverenja (koje je eksplicitno formulisao veliki teoretičar mladogramatičarstva, Hermann Paul): nema nauke o jeziku bez historicizma (v. § 98).

49. Otkriće sanskrita,² indoevropskog jezika a ipak znatno različitog od grčkog i latinskog (na kojima su dotle izgrađivani lingvistički pojmovi), donelo je nove poglede na jezičke fenomene, nove probleme pred nauku i stvaranje nove discipline – uporedne gramatike.

¹ Ovo najpre i najviše u okviru romanskih studija: poznavanje latinskog, iz kojeg su se vremenom razvili romanski jezici, davalo je izuzetnih mogućnosti za uočavanje istorijske perspektive.

² Mada je W. Jones još 1786. ukazao na vrednost proučavanja sanskrita (v. § 44) neposredan kontakt evropske lingvističke javnosti s ovim jezikom ostvaren je tek kasnije, zaslugom F. Boppa – v. § 54. Treba se ovom prilikom podsetiti i na činjenicu da je jezuitski mislonar, Francuz Coeurdoux, još 1767. napisao (za "Institut français") memorandum o tome da postoje upadljive srodnosti među rečima sanskrita i latinskog. Na žalost, njegov je memorandum objavljen tek 1808. i nije odigrao ulogu koja bi se očekivala.

Epoha komparativnih jezičkih studija, koja je obeležila specifičnim tipom rada prve decenije lingvistike XIX veka, bila je veoma plodna. Jezički stručnjaci su najviše bili preokupirani ispitivanjem srodstva indoevropskih jezika. Manje su se interesovali pitanjem srodstva drugih, tada takođe već dosta poznatih jezičkih grupa (semitskih, hamitskih, ugarskih i altajskih jezika). Tek krajem XIX veka, u stvari, otpočinje era ozbiljnih studija neindoevropskih lingvističkih problema (tada je npr., posle dešifrovanja asirskih tekstova, otpočela epoha procvata semitske lingvistike). Iz redova komparatista izašli su i prvi teoretičari jezika u čijim su shvatanjima našli svoj neposredan pravac mišljenja karakterističan za dati razvojni trenutak nauke u celini: Schleicher i njegova škola (v. § 60).

50. Evropa je u XIX veku bila upravo zasuta lingvističkim podacima sa najrazličitijih strana sveta. To je doba velike ekspanzije Evropljana na druge kontinente, što je donelo neminovno novih lingvističkih saznanja. Već je Adelungov rečnik, u prve dve decenije,³ pobudio interesovanje za dotle

³ Rečnik (koji je izdao Johann Christoph Adelung uz saradnju i drugih lingvista, najviše Vatera, ali i Humboldta) nosio je naslov *Mithridates oder Allgemeine Sprachenkunde, mit dem Vater unser als Sprachprobe in beinahe fünfhundert Sprachen und Mundarten*, izdato u Berlinu: I tom 1806, II tom 1809, III tom 1812-1816, IV tom 1817. U rečniku se nalazi pregled svih u to vreme poznatih jezika sveta uz ukazivanje na njihovu strukturu i srodnost i s osvrtnom na mnoge ranije lingvističke radove. Jezici se klasifikuju po geografskom momentu. Mada se ukazuje na poznatu srodnost između persijskog i germanskog, grčkog i latinskog, nedostaje čvrsta koncepcija o jedinstvenoj indoevropskoj jezičkoj porodici. Ipak, i pored svih svojih nedostataka, Adelungov je rečnik u svoje vreme uticao u pravcu širenja naučnih horizonata. Za nas Jugoslovene je od naročitog značaja činjenica da je Adelung imao progresivne ide-

nepoznate jezičke tipove i stimulirao pojedince na opštelingvističke meditacije. Jedan od lingvista izuzetno darovitih za jezičku teoriju, začetnik opštelingvističkih studija, javio se upravo na početku stoleća, nadahnut poznavanjem neindoevropskih jezičkih struktura: W. von Humboldt (v. § 68).

51. Dok je u XVIII veku preovladavala logička koncepcija jezika, dotle se lingvistička teorija XIX veka odlikuje prvenstveno uvođenjem psiholoških kriterija u analizu jezičkog fenomena. Lingvistički "psihologizam" ima svojih eminentnih predstavnika već pedesetih i šezdesetih godina (v. § 80); njihovi su radovi bili od presudnog uticaja na formiranje osnovnih lingvističkih koncepcija mnogih generacija.

52. Najvažniji razvojni trenutak došao je, međutim, tek pred kraj veka, sedamdesetih godina, kada su se pojavili mladogramatičari (v. § 93). Tada je komparativno-istorijski metod dobio najzad punu sistematičnost, rigoroznost i solidnu teorijsku fundiranost. Mladogramatičari su ostavili za sobom dela ozbiljna, čvrsto postavljena. Ta dela se mogu dopunjavati ili korigovati; ali ostaje činjenica da u njima leži osnovni fond studiozno sakupljenih znanja o istoriji indoevropskih jezika, što im daje neosporivu vrednost.

Epoha prvih komparatista

53. Namac Franz Bopp (1791-1867) smatra se osnivačem komparativne gramatike. Godina 1816. kada je Bopp izneo pred lingvističku javnost jezički materijal sanskrita u

je o potrebi saglasnosti između pravopisa i izgovora zato što je njih prihvatio slovenački slavista Jernej Kopitar. Kopitar nije uspeo da na ovakvim principima proдре u slovenačkoj sredini, ali je uticao na Vuka Karadžića, koji ih je primenio u srpskom pravopisu.

poređenju sa nekim drugim indoevropskim jezicima⁴ ostaje istorijski datum,⁵ tada je otpočela ne samo komparativna epoha u lingvistici već i sama lingvistika kao organizovana, samostalna naučna disciplina.

I pre Boppa se znalo za sanskrit i njegovu srodnost sa drugim indoevropskim jezicima. O tome je govorio još u XVIII veku W. Jones (v. § 44). Boppova izvanredna zasluga, međutim, leži u tome što je prvi shvatio da pitanje međusobnih odnosa indoevropskih jezika može postati predmet posebnih naučnih studija.

54. Nedostatak ovakve koncepcije lišio je Danca Rasmusa Kristiana Raska (1787-1832) Boppove slave, mada je Rask radio komparativnu jezičku analizu otprilike kad i Bopp, čak i nešto ranije.⁶ Zato što je inače u mnogo prilika od-

⁴ U studiji: "Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenen der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache". Glavnim Boppovim delom smatra se međutim knjiga u tri toma (objavljeno u periodu od 1833-1852) sa naslovom "Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Alt-slavischen, Gotischen und Deutschen". Knjiga se smatra prvim udžbenikom uporedne gramatike.

⁵ Izraz *uporedna gramatika* (*vergleichende Grammatik*) javlja se, doduše, i pre 1816. godine. Upotrebio ga je još Friedrich Schlegel (1772-1829) u radu "Über die Sprache und Weisheit der Inder" Heidelberg 1808.

⁶ Rask je bio poznavalac mnogih jezika. Napisao je, pored ostalog, zapažen rad o finsko-ugarskoj jezičkoj grupi. Posebni značaj imala je njegova studija o islandskom jeziku ("Udersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse") objavljena 1818. god. (Tu Rask, pored ostalog, pokazuje da postoji pravilan odnos u zvucima germanskih reči prema zvucima u odgovarajućim rečima drugih indoevropskih jezika: Germani imaju npr. *f* prema latinskom *p* – *father/pater*). Drugi deo ove studije (koji je, u ne-

lučno insistirao na primeni istorijskih kriterija u jezičkom proučavanju, Raska mnogi smatraju začetnikom *dijabronične* (= istorijske) lingvistike.

55. Epoha komparatista obeležena je mnogim slavnim imenima. Jakob Grimm (1785-1863) je npr. autor čuvene "Nemačke gramatike"⁷ koja mu je stvorila renome utemeljača nemačke lingvistike. U ovom svom delu Grimm, u stvari, ne obrađuje samo problematiku nemačkog jezika, već daje komparativni pregled gramatičkih karakteristika germanske jezičke grupe (gotskog, nemačkog, holandskog, engleskog, frizijskog i skandinavskih jezika). U drugom izdanju prve knjige (1822. godine) Grimm unosi i sistematski pregled odnosa germanskih konsonanata prema odgovarajućim konsonantima drugih indoevropskih jezika utvrđujući postojanje određene zakonitosti u manifestaciji tih odnosa (ostalo u lingvistici poznato pod terminom *Grimmov zakon*).⁸

56. Georg Curtius (1820-1885), autor dela "Gründzuge der griechischen Etymologie" (1858-1862), uveo je komparativno-istorijski metod u klasičnu filologiju. Johan Kaspar

mačkom prevodu lingviste Vatera, doživeo širu popularnost) nosi naslov *Über die thrakische Sprachklasse*" (Halle 1822). U njoj se ukazuje, pored ostalog, na veze između germanskih jezika, grčkog, latinskog, baltičkih i slovenskih jezika (sanskrit nije uzet u obzir). Mada insistira na međujezičkoj srodnosti, Rask ipak još nema dovoljno iskristalisan pojam o indoevropskoj porodici jezika.

⁷ "Deutsche Grammatik": prva knjiga 1819, u prerađenom izdanju 1822; druga knjiga 1826; treća 1831, četvrta 1837; delo obuhvata uglavnom sve oblasti gramatike, sa izuzetkom sintakse.

⁸ Latinskom: *p, t, k* odgovara gotsko: *f, þ, h*; grčkom *φ υ χ* – gotsko *b, d, g*; latinskom: *b, d, g* – gotsko: *p, t, k* (primer *caput/got. haubip*). Grimmov zakon se nije uvek potvrđivao, naročito ne onda kada se radilo o konsonantima u unutrašnjosti reči. Docije je Grimmov zakon dopunjen Vernerovim (v. § 97).

Zeuss (1806-1856) je, objavljivanjem svoje "Grammatica Celtica" (1853), udario temelj studijama keltske jezičke grupe. Romanistika je definitivno utemeljena klasičnim delom Friedricha Dieza (1794-1876), koje je, uostalom, umnogome doprinelo razvijanju istorijske perspektive uopšte u jezičkim studijama: "Grammatik der romanischen Sprachen" (objavljeno u periodu od 1836-1844). Prvo komparativno ispitivanje slovenskih jezika izvršio je Čeh J. Dobrovsky (1753-1829), a prvo sistemsko proučavanje slovenskih glasovnih pojava Rus A. H. Vostokov (1781-1864).⁹ Za razvoj uporedne gramatike slovenskih jezika od fundamentalnog je značaja bilo objavljivanje dela Slovenca Franje Miklošiča¹⁰ (Franz Miklosich 1813-1891): "Vergleichende Grammatik der Slavischen Sprachen" (u periodu od 1852-1875; poslednja, četvrta knjiga tiče se sintakse i još uvek je u upotrebi kao dragocena zbirka materijala).¹¹

57. U predstavnike epohe prvih komparatista spada i August Friedrich Pott (1802-1887), koji se smatra osnivačem naučno postavljenih etimoloških studija. Objašnjavajući da se etimološko ispitivanje tiče traganja za starijim jezičkim formama (a ne za njihovim prvobitnim, izvornim oblikom i značenjem – kako se to radilo npr. u antičko

⁹ Prvu istorijsko-komparativnu fonetiku slovenskih jezika (i uopšte prvu knjigu takve vrste koja bi se ticala neke od indoevropskih jezičkih grupa) Vostokov je objavio 1920. godine, pod naslovom: "Rassuždenie o slavjanskom jazyke".

¹⁰ Miklošič je, pored ostalog, veoma zaslužan za istraživanje međusobnih uticaja balkanskih jezika različitog porekla. Te studije, kojima je prvi podstrek dao još Kopitar, docnije su prerasle u značajnu naučnu disciplinu – *balkanistiku* ili *balkanologiju*.

¹¹ Po svojoj naučnoj orijentaciji u ovu grupu zaslužnih slavista svrstava se i "patrijarh slavistike" onoga vremena – Hrvat Vatroslav Jagić (1838-1923).

doba), Pott je u periodu od 1833. do 1836. objavio svoje etimološke radove koji su obeležili izrastanje jedne posebne, plodne grane lingvističkog ispitivanja.

58. Rani komparatisti nisu samo pioniri naučnog metoda u lingvistici. Oni su doneli i prve detaljnije informacije o materijalu različitih indoevropskih jezika ocenjujući ga prvi put u širem preseku međusobnog poređenja. Iz njihovih redova izašli su i prvi teoretičari jezika, "Schleichenovci" (August Schleicher i njegovi učenici – v. § 60).

Bibliografske napomene

59. Theodor Benfey, "Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischen Philologie in Deutschland", München 1869; "Geschichte der indogermanischen Sprachwissenschaft seit ihrer Begründung durch F. Bopp" (kolektiv autora, pod rukovodstvom W. Streitberga, Leipzig 1916; izdato u okviru poznate publikacije koju su osnovali K. Brugmann i A. Thumb: Grundriss der indogermanischen Sprachund Altertumskunde); B. Delbrück, "Einleitung in das Sprachstudium", Leipzig 1908 (V izdanje; ruski prevod od 1904. izdat u Petrogradu: "Vvedenie v izučenie jazyka"); V. Thomsen, "Sprogvidenskabens Historie", Kopenhagen 1902 (nemački prevod H. Pollaka: "Geschichte der Sprachwissenschaft bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts", Halle 1927; ruski prevod iz 1938: "Istorija jazykovedenija do konca XIX veka"); H. Pedersen, "Sprogvidenskabens i det Nittende Aarhundrede: Metoder og Resultater", Kopenhagen 1924 (engleski prevod Johna Webstera Spargoa: "The Discovery of Language: Linguistic Science in the Nineteenth Century", Cambridge Mass. 1931; poslednje izdanje 1962); Iorgu Iordan, "An Introduction to Romance Linguistics. Its Schools and Scholars" (preveo John Orr, London

1937; II revidirano izdanje, prošireno novim poglavljem "Thirthy Years On" koje je napisao R. Posner, Oxford 1970); A. Meillet, "Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes" (III izd. Paris 1912; ruski prevod iz 1938: "Vvedenie v sravnitel'noe izučenie indoevropskih jazykov"); A. Meillet, "La méthode comparative en linguistique historique", Oslo 1925; John T. Waterman, "Perspectives in Linguistics", Chicago 1963; G. Tagliavini, "Panorama di storia della linguistica", Bologna 1963 (III izd. 1970); Maurice Leroy, "Les Grands Courants de la Linguistique Moderne", Bruxelles 1963 (II prošireno i revidirano izd. 1971); G. Mounin, "Histoire de la linguistique des origines au XXe siècle", Paris 1957.

Osnovne podatke jasno izložene daju i knjige: Zvegincev – Istorija jazyk. I (str. 25-27); Bloomfield – Language (str. 14- 16); Sreten Živković, "Uvod u opću lingvistiku", Zagreb, str. 193-196.

Pregled postignutih rezultata u oblasti komparativnih jezičkih studija daje A. Schleicher u "Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen" (Weimar 1861).

Godine 1967. objavljena je, na engleskom jeziku (u Bloomingtonu, Indiana; izdavač i prevodilac W. P. Lehmann), antologija najvažnijih lingvističkih tekstova pisanih u XIX veku: "A Reader in Nineteenth Century Historical Indo-European Linguistics". Tu se nalaze, pored ostalog, radovi autora kao što su R. Rask, F. Bopp, J. Grimm i dr.

Biološki naturalizam u lingvistici

60. Oko sredine XIX veka duhove evropskih intelektualaca uzbuđuje velika novost sa polja bioloških nauka: Dar-

win je argumentovano izneo svoju slavnu teoriju o evoluciji vrsta. Kod mnogih se javlja uverenje da principe evolucije koje je Darwin utvrdio na živim bićima treba uočiti i u ostalim oblastima životne stvarnosti, pošto su oni nesumnjivo univerzalni. Ovakvo shvatanje zastupao je u lingvistici profesor Jenskog univerziteta, Namac August Schleicher (1821-1868).

61. Schleicher je bio komparatista po osnovnoj lingvističkoj orijentaciji, ali se interesovao i za probleme rekonstrukcije indoevropskog prajezika (poznato je da je čak pokušao da sastavi jednu basnu na rekonstruisanom indoevropskom prajeziku).¹² Njegov komparativno-istorijski metod izvirao je iz koncepcije da je jezik živi organizam, nezavisan od čoveka, čiji je razvojni put određen opštim biološkim zakonima evolucije: jezik se rodi, živi neko vreme, da život drugom, mlađem jeziku koji ga vremenom smenjuje da bi kasnije i taj mladi jezik bio nastavljen nekim svojim izdankom; jezik, kao i čovek ima "genealoško stablo", tj. prapretka od kojeg se, u vidu grananja stabla, razvilo mnogo-brojno potomstvo srodnika (otuda se Schleicherova teorija naziva teorijom biološkog nautralizma u lingvistici, a poznata je i pod terminima "Stammbaum" teorija, odnosno "pedigree" teorija).

62. Za Schleichera jezik je misao izražena u zvucima; niti ima jezika bez mišljenja niti mišljenja bez jezika. Značenje reči leži u korenima reči i tu ga možemo uvek otkriti.

63. Jezik je prirodan organizam i njegov razvitak ima u principu iste one oblike koje zatičemo i drugde u prirodi. Postoje tri osnovna jezička tipa: *korenski jezici* (kakav je npr. kineski – odnosi među rečima obeležavaju se odrede-

¹² A. Schleicher, "Eine Fabel in indogermanischer Ursprache", Beiträge zur vergl. Sprachforschung, Bd. 5, 1868, na str. 206.

nim redom slaganja korena reči), *aglutinativni* (npr. mađarski jezik: gramatički odnosi obeležavaju se sistemom "prilepaka" – stavljanjem posebnih, dodatnih jezičkih formi, za svako novo značenje, na osnovni oblik reči) i *fleksivni* (npr. srpskohrvatski; reči imaju određenu *fleksiju* = sistem nastavaka za obeležavanje gramatičkih odnosa). Ova tri tipa, po Schleicheru, stoje u neposrednoj zavisnosti od dostignutog stupnja razvitka i direktno odgovaraju (po istom redu) osnovnim oblicima zemaljske stvarnosti: svetu kristala, svetu biljaka, životinjskom svetu.¹³

64. Schleicherova teorija je bila među savremenici veoma zapažena, mada je izazvala i kritičke osvrte. Među prvima koji je posumnjao u Schleicherovo "jezičko stablo" i podrio celu teoriju bio je Schleicherov učenik Johannes Schmidt (1843-1901).¹⁴

Schmidt je utvrdio da se jezičke *inovacije* (= novine, nove osobine), ponikle u jednoj govornoj sredini, ne šire dalje, u druge sredine, u vidu pravilnog grananja, kako je Schleicher zamišljao, već da je njihov nalet sličan udaru vodenog talasa; bivaju zahvaćene nekad veće, nekad manje govorne oblasti, u zavisnosti od slučaja.¹⁵ Prema tome, tri susedne govorne oblasti nikad neće poznavati apsolut-

¹³ U sličnom smislu naivna mada drukčije stilizovana shvatanja o "stadijumima" jezičkog razvoja propagirao je u XX veku sovjetski lingvista Marr – v. § 207.

¹⁴ V. J. Schmidt, "Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen", Weimar 1872.

¹⁵ Slične ideje o prostiranju jezičkih inovacija imao je, uostalom i H. Schuchardt (v. § 108) – v. njegove studije "Der Vokalismus des Vulgärlateins", Leipzig 1866/67 i "Über die Klassifikation der romanischen Mundarten", Graz 1900 (preštampano u Schuchardt-Brevier, v. § 113). Ipak je tek Schmidt teoriju talasa u potpunosti postavio i razradio, tako da njemu u ovome pripada sva slava.

no isti ili apsolutno različit inventar jezičkih osobina: novonastala osobina će u jednom slučaju – preći granice oblasti A i zahvatiti oblast B, u drugom slučaju – zahvatiće C, u trećem – i B i C, a u četvrtom inovacija neće uopšte prelaziti granice izvorne oblasti A (izlažući detaljnije svoje ideje Schmidt se služio shemama koncentričnih krugova; po tim njegovim "talasima" i sama teorija je u nauci ostala poznata pod imenom *teorije talasa*). Radi ilustracije svojeg shvatanja Schmidt je naveo nekoliko *izoglosa* (= granice prostiranja jedne jezičke osobine) na osnovu kojih se povezuju, s jedne strane germanska i baltsko-slovenska jezička grupa u jedinstvenu familiju, a s druge strane – sanskrit i grčki. U oba slučaja Schmidtove izoglose seku liniju koja deli indoevropske jezike na dve glavne grupe, "kentumsku" i "satemsku". Moderna dijalektološka proučavanja su dala nove potvrde Schmidtovoj hipotezi.

65. Schleicherove ideje, u modifikovanoj stilizaciji, zastupao je i ugledni oksfordski profesor Maks Müller (1823-1900). Müller se slagao sa Schleicherom u tome da lingvistici treba dati mesto u okviru prirodnih nauka, pošto na prošlost jezika treba gledati ne kao na istorijsko zbivanje, već kao na spontani proces izrastanja koji je svojstven svakoj prirodnoj pojavi. Slagao se i u određivanju odnosa jezika i mišljenja: jezik je i za Müllera neposredan organ ljudske misli. Odstupao je, međutim, od Schleicherove koncepcije u jednom, za Schleicherovu teoriju bitnom detalju: nije pridavao jeziku svojstva živog, autonomnog organizma, ističući da jezik ostaje nerazlučivo vezan za ljudsku govornu aktivnost (neponovljivo je ono što se izrekne: govorni fenomen umire upravo onog trenutka kad biva izrečen).

Müller je veoma zaslužan za popularizaciju ideja biološkog naturalizma među savremeniciima. Njegova predavanja iz te oblasti ("Lectures on the Science of Language"),

održana na Oksfordu u periodu od 1861-1863, bila su primljena sa najvećim interesovanjem (nekoliko puta su objavljivana u Engleskoj, a prevedena su i na druge jezike).

66. Predstavnici biološkog naturalizma u lingvistici zaslužni su za skretanje pažnje na govorni jezik (pošto se u okviru govornog jezičkog fenomena mogu, po njihovom shvatanju, najjasnije uočavati manifestacije prirodne veze jezika i mišljenja). Njihovu ideju o stihijskom karakteru jezičke evolucije, uslovljene nekim zakonima prirode koji nisu pod kontrolom ljudske volje, prihvatili su u osnovnom obliku najreprezentativniji predstavnici lingvistike XIX stoleća – mladogramatičari.

Bibliografske napomene

67. V. Schleicherove radove: "Sprachvergleichende Untersuchungen: Zur vergleichenden Sprachgeschichte", Bonn 1848; "Linguistische Untersuchungen: Die Sprachen Europas in systematischer Übersicht", Bonn 1850; "Die deutsche Sprache", Bonn 1859; "Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen", Weimar 1861-1862; "Die Darwinische Theorie und die Sprachwissenschaft," Weimar 1863, "Über die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen", Weimar 1865. V. takođe: B. Delbrück, "Einleitung in das Sprachstudium" (v. § 59); V. Thomsen, "Geschichte der Sprachwissenschaft..." (v. § 59); A. V. Desnickaja, "Voprosy izučenija rodstva indoevropskih jazykov", izd. AN SSSR, Moskva-Lenjingrad, 1955; V. Pisani, "August Schleicher und einige Richtungen der heutigen Sprachwissenschaft", Lingua, vol. IV, 4, 1954-1955, 337. do 368; A. S. Čikobava, "Problema jazyka kak predmeta jazykoznanija", Moskva 1959; Zvegincev – Istorija jazyk. I (str. 89-104); J. Dietze,

"August Schleicher als Slawist", Berlin 1966. Posebno se skreće pažnja na zbornik posvećen Schleicheru koji je u Jeni 1972. objavio Friedrich-Schiller-Universität pod naslovom: "Synchronischer und diachronischer Sprachvergleich. Zum 150. Geburtstag August Schleicher".

U knjizi *Portraits of Linguists I* dati su biografski podaci o Schleicheru (str. 374-395; autor J. Schmidt) i Mülleru (str. 395-399; autor E. W. Hopkins).

"Humboldtizam" u lingvistici (teorija "Weltanschauunga")

68. Najveći teoretičar lingvistike XIX veka bio je Nemač Wilhelm von Humboldt (1767-1835); smatra se osnivačem *opšte lingvistike* (= discipline koja ispituje suštinu jezičkog fenomena na faktima najrazličitijih jezika).

69. W. von Humboldt je prvi naučnik koji je proučio jezik Indonezije: jezik kawi sa ostrva Jave.¹⁶ Kontakt sa lingvističkim osobenostima tako bitno različitim od onoga čime se odlikuju indoevropske jezičke strukture dao je Humboldt materijala za izgrađivanje dotle neslučenih pojmova o prirodi jezika i njegovoj ulozi u životu čoveka.

¹⁶ V.: W von Humboldt, "Über die Kawi-Sprache auf der Insel Java", Berlin 1836-1839 (posmrtno izdanje). Kawi je starojavanski jezik (izumro u XIII veku) na kojem su pisani najstariji javanski tekstovi (od IX veka). Fonološka i morfološka struktura ovog jezika imala je izrazito indonezijski karakter, ali je rečnički fond očevidno pretrpeo intenzivan uticaj sanskrita (što je u vezi sa istorijskom ulogom indijske kulture u javanskoj sredini).

70. Originalnost Humboldtovog naučnog talenta ispoljila se i u njegovom metodu ispitivanja kao i u teorijskim pogledima. Početak lingvistike XIX veka obeležen je po pravilu osvetljavanjem jezičkih fakata iz istorijske perspektive i traganjem za osnovnim pretkom ("prajezikom") iz kojeg su se kasnije razvili postojeći jezici-srodnici, članovi velike indoevropske porodice (v. § 49). Međutim, Humboldt nije insistirao na *dijabroniji* (= istorija jezika). Naprotiv, njegova pažnja je bila usmerena prvenstveno na uočavanje jezičkih stanja specifičnih za dati vremenski period, dakle na posmatranje jezika u *sinbroničnom* preseku (v. § 267). Poređenje jezika vršio je analitički, ne ulazeći neposredno u pitanje genetičkog srodstva. Rekonstrukcijom "prajezika" nije se bavio. Nije čak smatrao ni to da bi indoevropski jezici zasluživali više naučne pažnje od drugih jezičkih familija.

71. Humboldt se izjašnjavao protiv univerzalne gramatike, izgrađene prema klasičnom, skolastičkom šablonu, ističući da gramatička pravila treba izvlačiti induktivno, iz samih specifičnih fakata svakog konkretnog jezika. Definisao je jezik kao dinamični fenomen (po grčkoj terminologiji: jezik je *energeia*, ne *ergon*) naglašavajući da je statika u jeziku samo prividna. Insistirao je posebno na vezi jezika s mišljenjem: intelektualna delatnost teži obavezno ka sjedinjavanju sa zvukovnim (= govornim) fenomenom; bez združenosti misli sa zvucima ne može svet predstava da pređe u svet pojmova, tj. nema pravog mišljenja. U vezi s tim je i njegova teorija o *unutrašnjoj formi* ("innere Form") jezika, o kojoj su kasnije raspravljali mnogi eminentni predstavnici jezičke teorije (posebno predstavnici "psihološke lingvistike", kakav je bio, recimo, Marty – v. § 89); pod unutrašnjom jezičkom formom treba razumeti specifičnost psihološke strukture datih govornih predstav-

nika od koje neposredno zavisi konkretna organizacija spoja zvukovne sa značenjskom stranom njihovog jezika.¹⁷

72. Centralno mesto Humboldtove jezičke teorije obuhvata problem odnosa jezičke strukture sa mentalitetom naroda. Po Humboldtu, jezik je "specifična emanacija duha datog naroda", spoljašnji izraz jedne "unutrašnje forme" koja otkriva određeni pogled na svet ("Weltanschauung"; zato se i sama Humboldtova teorija najčešće naziva teorijom "Weltanschauunga").

73. U neposrednom odnosu sa mentalitetom, kulturnom i opštom idejnom orijentacijom jednoga naroda stoji i stepen razvijenosti njegovog jezika. Prema tome, istoriju jezika treba najtešnje povezivati s istorijom nacionalne kulture. Ovakva simplifikacija realnih fakata proizašla je iz činjenice da Humboldt nije dovoljno razlikovao pojave koje se tiču obrazovanja leksike i frazeologije od specifičnih uslova koji regulišu razvoj fonoloških i morfoloških fenomena.

74. Svoju teoriju o tome da je jezik svojevrсна emanacija duha Humboldt je potkrepljivao, pored ostalog, podsećanjem na činjenicu da se ljudi međusobno teško razumeju u potpunosti. To proizlazi upravo otuda, isticao je Humboldt, što im pogledi na svet nisu identični (danas se terminom *lingvistički relativizam Humboldtove škole* obuhvata ovaj deo Humboldtovog učenja koji posebno ukazuje na nepouzdanost jezičkog sredstva u obezbeđivanju apsolutnog sporazumevanja).

¹⁷ Humboldt je u nekoliko prilika i ne uvek na identičan način stilizovao svoju ideju o "unutrašnjoj formi", što je izazvalo kasnije dosta nedoumica. V. o tome: O. Funke, "Innere Sprachform. Eine Einführung in A. Marty Sprachphilosophie", Reichenberg 1924, str. 111-113.

75. U vezi sa svojom opštom koncepcijom jezika, Humboldt izlaže i mišljenje o jezičkoj evoluciji: svaka promena u jeziku nastaje u skladu sa razvojnim usponom ljudskog duha; promene vode, u stvari, uvek ka jednom osnovnom cilju – ka dosezanju do pune mere izgrađenosti jezika (Humboldtov izraz: "Vollendung").

76. Velikim događajem svoga vremena bilo je Humboldtovo predavanje održano 29. juna 1820. na berlinskoj akademiji nauka o uporednom izučavanju jezika s obzirom na različite faze njihovog razvoja. Tada je Humboldt prvi put izneo pred javnost svoje osnovne poglede na jezik. Od toga dana pa nadalje Humboldtov uticaj je snažno delovao na formiranje lingvističkih pogleda mnogih generacija. Svoju je teoriju Humboldt najpotpunije izložio u studiji "Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts" (1830-1836; zamišljeno kao uvod u veliki rad o jeziku kawi, objavljeno u "W. von Humboldts gesammelte Schriften", VII Band, Ausgabe der Berliner Akademie; faksimil originalnog izdanja od 1836. objavljen je 1960, s pogovorom izdavača: Bonn-Hanover-Hamburg-München; Dümmler).

77. Lingvisti XX veka koji zastupaju osnovne teorijske stavove Humboldta, prvenstveno teoriju "Weltanschauung", nazivaju se *neohumboldtovcima*. Oni su dobrim delom iz redova leksikologa, kao npr.: L. Weisgerber, J. Trier, G. Ipsen, F. Dornseif, A. Jolles, W. Porzig, W. von Wartburg, itd. Najistaknutiji među neohumboldtovcima učestvovali su (početkom šezdesetih godina) u zasnivanju takozvane *gramatike koja se tiče sadržine* (*Inhaltbezogene Grammatik* – vidi §§ 572-579).

U američkoj lingvistici, sredinom XX veka, razvile su se, nezavisno od evropskog "humboldtizma", ideje o jeziku

koje takođe uzimaju za osnovicu problem "Weltanschauung" – v. § 373.

Bibliografske napomene

78. V: A. Fr. Pott, "Wilhelm von Humboldt und die Sprachwissenschaft", Berlin 1876; Otto Funke, "Studien zur Geschichte der Sprachphilosophie", Bern 1928 (II deo, pod naslovom: "Zur Sprachphilosophie der Gegenwart", str. 51-55); G. Ipsen, "Sprachphilosophie der Gegenwart", Berlin 1930; R. L. Brown, "Wilhelm von Humboldt's Conception of Linguistic Relativity" (= *Janua Linguarum, Series Minor* 65, The Hague 1967).

Izvode iz Humboldtove studije "Über die Verschiedenheit..." (v. § 76), daje (na ruskom) V. A. Zvegincev u *Istoriji jazyk. I* (68-86). Sem toga, kao što je već spomenuto (v. § 76), danas su široj lingvističkoj publici pristupačni i originalni Humboldtovi spisi. Biografski podaci o Humboltu dati su u *Portraits of Linguists II*, str. 71-101 (autor A. Dove).

Od radova najvećeg popularizatora Humboldtovih ideja, L. Weisgerbera, preporučuje se posebno: "Vom Weltbild der deutschen Sprache", Düsseldorf 1953. Opširnije podatke o Weisgerberovim lingvističkim pogledima daju M. M. Guhman u studiji "Lingvističeskaja teorija L. Weisgerbera" (u zborniku "Voprosy teorii jazyka v sovremennoj zarubežnoj lingvistike", izd. AN SSSR, Moskva 1961, str. 123-162) i P. Valentin u studiji "Linguistique Sémantique: A propos de l'ouvrage de Leo Weisgerber "Von den Krafen der deutschen Sprache" (*Etudes Germaniques XIX*, 1964, str. 255-261). V. i prikaz istog Weisgerberovog dela koji daje Stanko Žepić u *Suvremena lingvistika* (skripta) III, 1964, 115-124 (o ovoj publikaciji v. § 138n.).

Radi bližeg upoznavanja sa metodom i osnovnim teorijskim stavovima neohumboldtovaca preporučuju se dela: W. von Wartburg, "Einführung in die Problematik und Methodik der Sprachwissenschaft", Halle 1943 (francuski prevod 1946; drugo, u saradnji sa Stephanom Ullmanom prepravljeno i prošireno izdanje, objavljeno je 1962. u Tübingenu); W. Porzig, "Das Wunder der Sprache", Bern 1950.

V. i: H. Basilius, "Neo-Humboldtian Ethnolinguistics", Word 8, 1952, 95-105; R. L. Miller, "The Linguistic Relativity Principle and Humboldtian Ethnolinguistics" (= *Janua Linguarum, Series Minor* 67, The Hague 1968).

Psihologizam u lingvistici

79. Humboldtovo učenje o jeziku kao emanaciji duha (v. § 72) pustilo je svoje korene u nemačkoj lingvistici. H. Steinthal (1823-1899), osnivač lingvističkog psihologizma, objašnjavao je suštinu jezika polazeći od ove Humboldtove koncepcije.

80. Steinthal je svoje osnovno lingvističko vaspitanje dogovao Humboldtovoj teoriji, a poglede na psihološke fenomene izgradio je najviše prema teorijskim stavovima psihologa (i pedagoga) Herbarta,¹⁸ usvajajući njegove ideje o "asocijativnoj" organizaciji ljudskog duha (tj. da se misli, podstaknute spoljnim utiskom, samoniklo u čoveku razvijaju, i to u nizanju jedna na drugu: jedna misao izniče iz druge putem koje joj utire mreža podsvesnih asocijacija). Godine 1855. Steinthal objavljuje svoju "Psihološku gramatiku"

¹⁸ Johann Friedrich Herbart (1776-1841), poznat najviše kao začetnik naučne pedagogije koja se oslanja na psihološke studije.

("Grammatik, Logik und Psychologie, ihre Prinzipien und ihr Verhältniss zu einander", Berlin 1855) u kojoj se zalaže za opisivanje gramatičkih fenomena s psihološke tačke gledišta, podvrgavajući ujedno kritici ranije koncepcije logičkog univerzalizma u gramatici. Ovo Steinthalovo delo, kao i delo njegovog savremenika i jednomišljenika M. Lazarusa (1824-1903) "Das Leben der Seele" (Berlin 1855) u kojem se takođe propagira psihološka interpretacija jezičkog fenomena, imalo je velikih odjeka među savremeniciima. Najznačajniji događaj za popularizaciju psihologizma u lingvistici bilo je, međutim, pokretanje časopisa "Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft" (prvi broj 1860, poslednji 1890) u kojem su glavnu reč vodili pokretači časopisa – Steinthal i Lazarus, kao i njihovi učenici. Lingvisti okupljeni oko ovog časopisa najviše su zaslužni, pored ostalog, za upoznavanje šire lingvističke javnosti sa teorijom Humboldta o vezi jezika sa psihologijom naroda (tada je upravo izraz *Völkerpsychologie* postao neobično popularan uopšte u krugovima nemačkih intelektualaca zainteresovanih za pitanja nacionalne kulture).

81. Usvajajući načelno Humboldtovu ideju o jeziku, Steinthal je proširio unekoliko njene teorijske okvire uvođeci i pojam individualnog govornog akta u oblast naučnog interesovanja: ako je jezik organ kojim se duh manifestuje, onda je jezik kolektiva – izraz duha kolektiva, a jezik pojedinca – izraz individualne psihologije. Tada je i prvi put izrečena misao (koju su kasnije, posle Steinhala, zastupali i drugi lingvisti, prvenstveno predstavnici Vosslerove škole – v. § 178) o tome da reči nemaju apsolutno određenih značenja: svaki pojedinac, izričući reči, stavlja u njih svoja lična preživljavanja, svoju individualnu psihologiju, tako da reči dobijaju konkretni smisao jedino u momentima kad se izgovaraju, svaki put prelivene naročitom nijansom značenja,

koja biva neposredno uslovljena posebnim psihološkim svetom svakog pojedinca.

82. Steinthal je prvi eksplicitno odredio okvire ispitivanja jezika koja bi doprinela upoznavanju "psihologije naroda". Ta bi se ispitivanja ticala ne samo istorije jezika, već i utvrđivanja njegovog porekla kao i srodnosti i razlika u konkretnim tipovima jezičkih struktura. U vezi s tim započinju prvi opsežniji radovi na opisivanju jezičkih tipova (tada je već bio поближе poznat i priličan broj neindoevropskih jezika¹⁹). U radu na prvim klasifikacijama poznatih jezika lingvisti su se rukovodili Steinthalovim psihološkim kriterijumima: duhovno srodstvo među narodima dokazivano je srodnim oblicima jezičke strukture, i obrnuto.

83. "Psihologijom naroda" interesovao se, pored ostalih, i osnivač prve laboratorije za eksperimentalnu psihologiju na svetu, slavni Wilhelm Wundt (1832-1920). Ova nemački naučnik, lekar po struci, psiholog po centralnom naučnom interesovanju i uticaju, ostavio je prve studiozne rasprave o psihološkoj pozadini jezičkog fenomena.

84. Wundtova psihološka orijentacija je drukčija od Steinthalove. Dok je Steinthal "asocijacionista", Herbartov sledbenik (v. § 80), Wundt zastupa "apercepcionalističku" teoriju: svet čovekovih predstava, iz kojih se rađaju ideje, prima se čulima; o tom, preko čula sazdanom psihološkom svetu, saopštava jezik.²⁰

¹⁹ Pregled osnovnih jezičkih tipova daje Steinthal 1860. u radu "Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues" (Berlin 1860). Ovo njegovo delo preradio je Fr. Misteli i objavio (pod istim naslovom) 1893. u Berlinu.

²⁰ Poznata je Wundtova podela psiholoških procesa na elementarne i složene. Elementarni procesi su neposredno vezani za fiziološke – to su, u stvari psihofiziološki procesi (Wundtova eksperimentalna ispitivanja su se ticala upravo takvih procesa). Složenini

85. Wundt nije verovao u ideju da je jezik – "duh naroda", mada se i sam intenzivno interesovao problemom psihologije naroda. Određena psihologija kolektiva, isticao je Wundt, plod je zajedničkog života. Da bi se ta psihologija ispitala, treba dobro poznavati sve konkretne manifestacije tog zajedničkog života, a to su jezik naroda, pa običaji, ideologija – celokupna kultura, jednom rečju.

86. Klasično Wundtovo delo (izašlo u deset knjiga) nosi naziv "Völkerpsychologie". Prve dve knjige, pod naslovom "Die Sprache" (v. § 92), posvećene su jezičkoj problematici. Tu je Wundt izneo niz interesantnih opservacija (npr. o percepciji govora, o rečeničnim konstrukcijama, o obrazovanju složenica itd.). Posebno je značajno njegovo izlaganje o glasovnim promenama.²¹

87. Wundtovi savremenici, mladogramatičari, kritički su se odnosili prema vrednosti Wundtovih radova o jeziku, naglašavajući da povezivanje psihologije s jezikom nema stvarnog značaja za jezičke studije (u tradicionalnom smislu). U naše vreme Wundtov rad doživljava mnogo pozitivnije ocene, prvenstveno od strane neohumboldtovaca (v. § 77) i predstavnika antropološke lingvistike (v. § 367). U istoriji eksperimentalne psihologije Wundtovo mesto je posebno značajno.²²

procesima Wundt smatra sve ono što se neposredno tiče mišljenja (emocija, ideologija i sl.) pa se stoga eksperimentalnim metodom ne može proučavati.

²¹ Ističući da su glasovne promene prvenstveno rezultat određenih psiholoških procesa, Wundt daje, pored ostalog, objašnjenje glasovne asimilacije i disimilacije osvetljavajući odsudnu ulogu asocijativnih impulsa u ovakvim slučajevima.

²² Odjeka njegovog učenja bilo je ne samo u Evropi već i u Americi. U Americi je prvih decenija XX veka njegova eksperimentalna psihologija doživela veliki ugled. Popularizovanju Wundtovih ide-

88. Svi ostali predstavnici XIX veka, ukoliko su se bavili jezičkom teorijom, ostaju u krugu tih opštih, psiholoških interpretacija jezičkih pojava, doduše bez insistiranja na "psihologiji naroda". Takav je bio npr. u nemačkoj lingvističkoj sredini Hans Georg von der Gabelentz (1840-1893) koji je jasno naglašavao da nema primitivnih jezika, da je svaki jezik u svom pravcu savršen (u svom delu "Die Sprachwissenschaft", v. § 92). Takav je u slavistici bio daroviti A. A. Potebnja (1835-1891), profesor univerziteta u Harkovu od 1860. godine, koji je ukazivao u raznim prilikama na duboku vezu misaonog sveta sa jezičkom strukturom, zadužujući nauku o jeziku nizom dragocenih radova o značenju i upotrebi gramatičkih kategorija u ruskom jeziku (najznačajnije je sakupljeno u delu "Iz zapisok po ruskoj gramatike" – v. § 92).

89. Poslednjih decenija XIX veka i prvih XX razvijao je svoju psihološku "filozofiju jezika" Švajcarac A. Marty (1847-1914). Marty je želeo da izgradi principe opšte lingvistike na bazi psihologije. Polazeći od konstatacije da se značenje jezičkih formi tiče izražavanja psiholoških stanja govornog lica i stimuliranja odgovarajućih psiholoških reakcija kod sagovornika, što spada u oblast psiholoških studija, Marty izvodi zaključak da osnovnu jezičku teoriju – filozofiju jezika – treba, u stvari, svesti na psihologiju. Mada njegova teorija, nije u celini prihvaćena, pojedine njegove ideje, često interesantne, originalne, imale su uticaja na formiranje opštelingvističkih pogleda prvih decenija XX veka.

90. Krajem XIX veka javlja se psihološka orijentacija i u francuskoj lingvističkoj sredini da početkom XX veka doživi svoj najpuniji razmah (v. § 168). S kraja XIX veka započinju i *semantičke* studije (= studije o značenjima reči –

ja u SAD doprineo je najviše poznati američki psiholog E. B. Titchener.

v. § 429), izrasle u istoj atmosferi zainteresovanosti za vezu psihološkog sveta i jezičkih formi.

91. Evropske tradicije psihološkog proučavanja jezika nastavljaju se i u XX veku nalazeći svoje eminentne predstavnike u redovima teoretičara jezika i semantičara (A. Gardiner, K. Bühler i dr.). U drugoj polovini ovog stoleća psihologizam postaje važna komponenta i u razvoju američke lingvistike (v. npr. §§ 377-385).

Bibliografske napomene

92. Podatke o Steinthalu i Wundtu daje Otto Funke u "Studien zur Geschichte der Sprachphilosophie" (v. § 78) na str. 55-57, a takode i Arens Sprachwissenschaft: o Steinthalu (252-260) i Wundtu (360-370). Poznavanju Steinthalovog rada doprinose sledeće dve knjige: Waltraud Baumann, "Die Sprachtheorie Heymann Steinthals, dargestellt im Zusammenhang mit seiner Theorie der Geisteswissenschaft" (Monographien zur philosophischen Forschung XXXIX), Meisenheim am Glan, 1966; Heymann Steinthal, "Kleine sprachtheoretische Schriften neu zusammengestellt und mit einer Einleitung versehen von Waltraud Baumann", New York 1970. O predstavnicima psihologizma (prvenstveno o Steinthalu, Wundtu i Martyju) informiše i Čikoba-va: "Problema jazyka kak predmeta jazykoznanija", Moskva 1959 (str. 21-31). V. i kod Zveginceva – Istorija jazik. I u poglavlju IV ("Psihologizm v jazykoznanii" – podaci na str. 105-107; priloženi izvodi iz dela Steinthala i Potebnje).

V. pomenuta dela: H. Steinthal, "Grammatik, Logik und Psychologie, ihre Prinzipien und ihr Verhältnis zueinander" (Berlin 1855), Potebnjino "Iz zapisok po russkoj grammatike" (prve dve knjige su objavljene 1888, treća 1899, IV 1941) i Wundtovo "Die Sprache" (I izd. 1900, III izd. 1912, Leip-

zig). Osim toga, radi bližeg upoznavanja sa stavom mlado-gramatičara prema Wundtovom učenju preporučuju se studije: B. Delbrück, "Grundfragen der Sprachforschung mit Rücksicht auf W. Wundts Sprachpsychologie", Strassburg 1901; W. Wundt, "Sprachgeschichte und Sprachpsychologie, mit Rücksicht auf B. Delbrücks Grundfragen der Sprachforschung", Leipzig 1901.

V.: H. G. von der Gabelentz, "Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherige Ergebnisse" (I izd. 1891; II izd. 1901, Leipzig); A. Marty, "Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie" (Halle 1908) i "Gesammelte Schriften" (Halle: I 1916, II 1 1918, II 2 1920); Otto Funke, "Innere Sprachform; Eine Einführung in A. Martys Sprachphilosophie", Reichenberg 1924.

Psihološka ispitivanja jezika produžavaju se i u XX veku; u kojem sve vidu i sa kakvim rezultatima – informišu knjige: A. Gardiner, "The Theory of Speech and Language" (I izd. 1932; II izd. – Oxford 1951), K. Bühler, "Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache" (Jene 1934); L. S. Vygotski, "Myšlenie i jazyk", Moskva-Lenjingrad 1934 (II izdanje 1956, Moskva); Otto Ernst, "Sprachwissenschaft und Philosophie" (Berlin 1949); Fr. Kainz, "Psychologie der Sprache" (u četiri knjige; Wien 1951-1956); Fr. Kainz, "Psychologie der Einzelsprachen" I (Stuttgart 1965; ovo delo čini celinu sa prethodno pomenute četiri knjige, računa se, dakle, kao peti tom jedinstvenog opusa). V. i H. Wein, "Sprachphilosophie der Gegenwart. Eine Einführung in die europäische und amerikanische Sprachphilosophie des 20. Jahrhunderts", Den Haag 1963.

Češki lingvista K. Horálek objavio je knjigu "Filozofie jazyka" (Karlova Universita, Praha 1967) u kojoj se sa savremenih lingvističkih pozicija raspravlja o ulozi psihološ-

kih faktora na jezik. Razvoj modernih shvatanja (pretežno u američkoj sredini) o odnosu psihološkog sa jezičkim fenomenom izložio je psiholog H. Hörmann u knjizi "Psychologie der Sprache" Berlin-Heidelberg-New York 1967 (II prerađeno izdanje 1970).

Mladogramatičari

93. Sedamdesetih godina prošlog veka, na univerzitetu u Leipzigu (Nemačka), našla se na okupu grupa lingvista, darovita i radna, čija je uloga u razvijanju lingvističkih studija bila od izvanrednog značaja. Ta je grupa nazivana prvobitno *lajpciškom školom*. Danas je, međutim, najšire poznat termin *mladogramatičari* ("Junggrammatiker"), koji se primenjuje ne samo na ovu grupu, već i na sve poznije lingviste sa istim metodološkim koncepcijama. Termin je iskovan u vreme kada je lajpciška grupa, sastavljena od predstavnika mlade generacije, vodila borbu protiv konzervativnih ideja starijih lingvista (među kojima je bilo i vrlo poznatih imena; u izrazite protivnike "mladih" ubrajao se npr. Curtius – v. § 56). Starija, protivnička generacija je pominjanjem mladosti onih koji su se zalagali za nove puteve lingvističkih misli želela da potceni stvarnu vrednost njihovog naučnog podviga. Mladima je, opet, naziv bio drag jer je u njemu ležalo obećanje nečeg svežeg i novog čime je trebalo obdariti lingvistiku. Tako je termin saglasno primljen i ostao do danas simbol jedne solidne, vredne škole kojoj će ostati časno mesto u istoriji lingvistike.

94. Najveća zasluga mladogramatičara tiče se davanja pune naučne rigoroznosti komparativno-istorijskom metodu. Produbljivanje lingvističke metodologije započeto je u okviru ispitivanja glasovnih promena. Znalo se, doduše, i pre

mladogramatičara da se u okviru evolutivnih fonetskih fenomena uočavaju upadljive pravilnosti.²³ Ali nijedna generacija pre njih nije tako jasno, apodiktički, izložila princip o apsolutnoj doslednosti izvršenja glasovnih promena: glasovi se menjaju po određenim zakonima koji se sprovode bez izuzetaka; izuzeci nastaju tek naknadno, *analogijom* (tj. iz psiholoških razloga: podsvesnim asocijacijama datog jezičkog oblika sa drugim, u kojem do glasovne promene nije moglo doći, narušava se pravilo promene u datom obliku).

95. O zakonitosti fonetskih promena govorili su prvi i najviše: slavista August Leskien (1840-1916) i indoevropeista Karl Brugmann (1849-1919). Leskienov rad, objavljen 1876. pod naslovom "Die Lautgesetze kennen keine Ausnahme", bio je veoma zapažen. Ali je ipak centralan značaj imalo objavljivanje studije "Morphologische Untersuchungen" (K. Brugmann u koautorstvu sa H. Osthoffom (1847-1909); u Leipzigu 1878): to je shvaćeno kao manifest mladogramatičarske ideologije, kao definitivno utemeljenje same škole.

96. Ideja o zakonitosti u jeziku, koja je bila osnovni moto mladogramatičarskog naučnog uverenja, združena sa komparativno-istorijskom orijentacijom lingvističkog interesovanja, koju su mladogramatičari nasledili od prethodnih generacija, odredila je osnovnu formu njihovog rada na jeziku: minuciozno, strpljivo, oni su istraživali svaku jezičku pojedinost kroz sve njene evolutivne faze, brižljivo pazeći da uhvate osnovnu nit konkretne zakonitosti, odstranjujući izuzetak potrebnim objašnjenjima kao što se trunje odbacuje da ne zamrači bistru sliku. "Atomiziraju" jezik, govorele su kasnije nove generacije, buntovnički odbijajući da pošu utabanim metodološkim stazama tada već starih mladogra-

²³ O tome da se glasovni zakoni dosledno sprovode govori npr. Schleicher u "Die Darwinische Theorie" (Weimar 1863).

matičara. Tačno je da su često, zaneti hvatanjem jedne male, jednostavne, možda čak i beznačajne niti u ukupnosti jezičkog tkiva, mladogramatičari ispuštali iz vida celovitost slike jezičkog razvoja, u kojem ništa ne živi samo za sebe već sve u međusobnom spoju. Ali je zato taj njihov akribičan rad nagomilao dovoljno poznavanje jezičkih konkretnosti, te su kasnije sa tog solidnog oslonca brže i sigurnije izrastali novi teorijski vidici.

97. Komparativno-istorijske studije su tek u rukama mladogramatičara dobile punu naučnu vrednost. Revidirana su i dopunjena izvesna ranija tumačenja (tako je recimo Grimmov zakon dopunjen Vernerovim).²⁴ Posao oko rekonstrukcije najstarijih faza indoevropskih jezika izvršen je solidnijim i opsežnijim zahvatom, prvenstveno zaslugom slavnoga K. Brugmanna²⁵ (najbolje su obrađeni problemi fonetike i

²⁴ Grimmov zakon (v. § 55) dopunio je K. Verner (1846-1896) 1877. u studiji "Eine Ausnahme der ersten Lautverschiebung" (Kuhn's Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung XXIII). Dopuna se sastoji u objašnjenju da u unutrašnjosti reči bezvučni germanski spiranti, koji odgovaraju starim indoevropskim bezvučnim *p, *t, *k, ostaju bezvučni ukoliko je vokal neposredno ispred njih pod akcentom; ukoliko akcenat nije na vokalu neposredno ispred spiranta, onda bezvučni glas prelazi u zvučni (ovo isto važi i za glas s u germanskim jezicima). Vernerov zakon nešto je prestilizovao kasnije komparatista A. Meillet u studiji "Caractères généraux des langues germaniques" (Paris 1917). Po Meilletovoj definiciji pomenuti spiranti i glas s postaju zvučni između dva zvučna elementa od kojih je prvi – vokal prvog sloga reči; do ozvučavanja ne dolazi ako je taj prvi slog pod akcentom.

²⁵ K. Brugmann je, pored ostalog, pisac poznatog priručnika: "Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen" (Strassburg 1902-1904). On je u zajednici sa B. Delbrückom izradio prvo izdanje klasičnog dela indoevropistike: "Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen": I i II

morfologije; prvi veliki klasični rad iz sintakse dao je B. Delbrück²⁶). Istoriji živih indoevropskih jezika takođe je poklonjena puna pažnja.²⁷

98. Mladogramatičari su se istorijom jezika bavili sa dubokim ubedenjem da je historicizam u nauci onaj metodološki postupak koji najpotpunije odgovara visokim ciljevima naučnog saznanja. Taj su svoj stav oni u raznim prilikama naglašavali.²⁸ Najglasnije se za ovaj stav zalagao eminentni teoretičar mladogramatičarske škole, Hermann Paul (1846-1921).

knjigu izradio je Brugmann u periodu od 1886-1892; III, IV i V knjigu obradio je B. Delbrück i objavio u periodu od 1893-1900. pod naslovom "Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen". Brugmann je sam autor drugog, prerađenog izdanja ovog dela: I knjiga pod naslovom "Einleitung und Lautlehre" 1897, II knjiga pod naslovom "Lehre von den Wortformen und ihrem Gebrauch" u nastavcima 1. Teil 1906, 2 Teil 1909/1911, 3 Teil 1. Lief. 1913, 3. Teil 2, Lief. 1916.

²⁶ Berthold Delbrück (1842-1922), najbliži saradnik K. Brugmanna, posebno se ističe svojim radom na sintaksi, za koju su se inače mladogramatičari relativno slabo interesovali. Njegovo delo "Vergleichende Syntax..." ni danas nije izgubilo aktuelnost. To je još uvek dragocen izvor poznavanja istorijske sintakse indoevropskih jezika.

²⁷ Mladogramatičarski pristup nije, uostalom, mimoišao ni druge jezičke porodice Evrope. Hungarologija je, na primer, postavljena u mladogramatičarske teorijsko-metodološke okvire pre svega zalaganjem takvih kao što je bio Zsigmond Simonyi (1853-1919). Ona je nastavila da se razvija u istim ovim okvirima i u XX veku uz postepeno, ali stalno usvajanje i savremenijih koncepcija (za šta je, pored drugih, bio naročito zaslužan Zoltán Gombocz (1877-1935).

²⁸ V. npr. izlaganje K. Brugmanna i W. Streitberga u studiji: "Zu Fr. Bopps hundertjährigen Geburtstage", Indogermanische Forschungen I, 1892 (na str. VII i dalje).

99. Dok su ostali mladogramatičari svoje metodološke koncepcije uglavnom, ili bar najviše, praktično demonstrirali, Paul je bio pretežno zainteresovan za teorijsku razradu metodološke problematike. Njegovo klasično delo: "Prinzipien der Sprachgeschichte" (v. § 107) doživelo je i oduševljenih pohvala i ogorčenih kritika. U njemu se najneposrednije ocrtava i sva veličina mladogramatičarskog podviga na unapređenju lingvističkih studija i sve njihove krupnije i sitnije slabosti na polju jezičke teorije i metoda.

100. Paul se eksplicitno izjasnio protiv proste deskripcije datog jezičkog stanja, kojoj nedostaje istorijska perspektiva, i to mu lingvistika XX veka, oduševljena sinhronijom (v. § 131), nikada nije oprostila. Zbog toga je zaboravljeno da u Paulovom izlaganju ("Prinzipien der Sprachgeschichte") ima i lepih opservacija, neposrednih nagoveštaja mnogih novina koje će tek posle njega doći. Ostao je najviše zapamćen kao nepomirljivi apostol historicizma.

101. Paul je polazio od uverenja da je lingvistika jedna od nauka o ljudskoj kulturi. Da bi se razumeo konkretan oblik jedne kulture u sadašnjem razvojnem trenutku, treba upoznati, pre svega, istorijske uslove pod čijim se neposrednim dejstvom vajarao ovakav oblik. Stegnut okvirima ovakvog osnovnog uverenja, Paul je izgovorio fatalne reči koje su mu donele osudu poznijih generacija: ono što nije istorijsko u lingvistici – nije naučno.

102. Nauka o kulturi to je, u stvari, nauka o društvu. I jezik treba posmatrati, pre svega, kao svojinu kolektiva. Jezik –svojina kolektiva jeste ono što u datom razvojnem trenutku čini jezički prosek: najtipičnija govorna manifestacija koja se utvrđuje na osnovu poznavanja govora različitih individua, traženjem srednje mere (za ovaj jezički prosek Paul upotrebljava termin: "Sprachusus"). Međutim, naglašava Paul, prava jezička stvarnost nije jezik kolektiva.

Jezik kolektiva je samo psihološka količina, pojam u nama. Realnost to je jedino jezik individue, njegova konkretna govorna manifestacija. Ovo što je Paul rekao (više usputno, nekondenzovano, ovlaš) naći će se kasnije u temeljima učenja velikog Saussurea (v. § 266).

103. Mladogramatičari su duboko verovali u pravilnost zakona jezičke evolucije smatrajući da oni postoje kao stihije, nepodredivi čoveku. Neki su naučnici, kao recimo Brugmann, bili skloni tome da prvenstveno u fiziološkoj konstrukciji čoveka traže uzroke različitih razvojnih težnji (u konkretnoj organizaciji govornog aparata). Drugi su opet, pod uticajem psiholoških ideja o jeziku (najviše u duhu Wundtovog učenja – v. § 84), tražili u prvom redu psihološke uzroke jezičkim promenama. Najodređenije je o tome govorio Paul, zastupajući svojim stavom u ovom pogledu najuspeliju sintezu opštih ideja svoga vremena.

104. Paul je davao prvenstvo psihološkom faktoru, već stoga što je razvoj kulture uvek neposredno povezivao sa razvojem čovekovog psihološkog sveta. Uostalom, on je inače naglašavao da jezik kojim govorimo postoji u nama u vidu mreže određenih akustičko-motoričnih predstava koja živi u neprestanim asocijacijama. Slušajući, razmišljajući, čovek bogati fond jezičkih asocijacija. Nedostatak ovakvog pothranjivanja izazvaće odgovarajuće osiromašenje. Čovek ima u podsvesti jezički uzus svoje sredine kao uzor, ali on ga ne reprodukuje apsolutno verno. Individualni asocijativni putevi dovode do različitih minimalnih odstupanja od uzusa. Ukoliko se ta odstupanja prenesu na nove individue, sve je veća šansa da se značaj odstupanja pojača čak do takve mere da dovede do osetne promene u jeziku.

105. Paul se, međutim, nije u ovome zadržao isključivo na psihološkom objašnjenju. On je posebno naglašavao i

značaj fiziološkog momenta: čoveka nosi želja za komotnijim artikulacionim pokretom i on joj podsvesno udovoljava. Koji će pokret kome biti ugodniji, zavisi od konkretne strukture govornih organa. Pomišljao je, dalje, i na značaj objektivnih životnih uslova čoveka (klimatskih, geografskih, socijalnih). Daleko od toga da stvori definitivnu teoriju o principima jezičke evolucije, Paul je ipak dao u ovom pravcu niz pažnje vrednih opservacija koje su poslužile kao plodotvoran podstrek na razmišljanje pionirima jezičke teorije XX veka.

106. Mladogramatičari su se prvi počeli ozbiljnije interesovati za pitanje savremenih dijalekata, smatrajući da će se u okvirima živog jezičkog organizma najpre dati sagledati doslednost akcije nezaustavljivog zakona jezičkog razvitka (tj. upravo ono što je za njih sačinjavalo centralnu temu naučnog interesovanja). Međutim, oni u ovome nisu postigli očekivani rezultat. Ne samo da njihova teorija nije potkrepljena novim argumentima, već su se upravo iz redova dijalektologa pojavili prvi ubedljivi glasovi kritike na račun njihovog metoda (v. § 147). Lingvistički geografi su s emfazom ukazali na nešto što eminentni predstavnici istorijske gramatike nisu dovoljno uočavali: na veliki značaj geografskog i socijalno-istorijskog faktora u uobličavanju dijalekatskog pejzaža (v. § 153). Uvođenje tih novih, na dijalekatskom terenu iskovanih kriterija u lingvistički metod obogatilo je i jezičku teoriju i praksu početkom XX veka.

Bibliografske napomene

107. Vrlo iscrpan i kompetentan pregled rada mladogramatičara daje A. V. Desnickaja u "Voprosy izučenija rodstva indoevropskih jazykov", Moskva-Lenjingrad

1955, izd. AN SSSR (glava II: "Iz istorii sravnitel'nogo izučenija indoevropskih jazykov"). V. i istorije lingvistike Thomsena i Pedersena (v. § 59).

Osnovi Paulovog učenja izloženi su u pominjanoj knjizi Čikobave: "Problema jazyka kak predmeta jazykoznani-ja" (v. § 92). Pažnju zaslužuje i studija E. F. K. Koerner: "Hermann Paul and Synhronic Linguistics", N° 3, 4, 1972, 274-307.

V. i: Hr Zimmer, "Junggrammatische Streifzüge im Gebiete der Syntax", Colberg 1882; K. Brugmann, "Zum heutigen Stand der Sprachwissenschaft", Strassburg 1885.

Posebno se preporučuje Paulova knjiga o principima istorije jezika: "Prinzipien der Sprachgeschichte" (Halle 1880; zatim još četiri izdanja, poslednje 1920).

U knjizi *Portraits of Linguists I* dati su biografski podaci o H. Paulu (str. 549-554; autor W. Streitberg), o K. Brugmannu (str. 575-580; autor W. Streitberg), B. Delbrücku (str. 489-496; autor E. Hermann), K. Verneru (str. 538-548; autor O. Jespersen), H. Osthoffu (str. 555-562; autor K. Brugmann) i A. Leskienu (str. 469-473; autor W. Steitberg).

V. svakako i knjigu: Kurt R. Jankowsky, "The Neogrammarians. A reevaluation of their place in the development of linguistic science" (= *Janua Linguarum, Series Minor* 116), the Hague 1972.

Predstavnik "nezavisnih":

Hugo Schuchardt

108. Pod "nezavisnima" treba razumeli ovde savremeni-ke mladogramatičara (lajpciške grupe) koji su odstupali od mladogramatičarskog kruga svojim nezavisnim tokom

lingvističkih ideja. Njih nije bilo mnogo. Ako se izdvoje lingvistički geografi (v. § 145) i predstavnici kazanjske škole (v. § 193), ostaje vredna posebnog pomena uglavnom jedna izrazita ličnost, dovoljno originalnog i snažnog glasa u lingvistici: Hugo Schuchardt (1842-1928).

109. Mada i sam iz generacije "mladih", Schuchardt se nije uvrstio u njene borbene redove. Našao se na drugoj strani – među kritičarima. Ali njegova kritika nije bila sa konzervativnih pozicija, naprotiv. Vrlo smeo i svoj u idejama o jeziku, Schuchardt nije mogao da poveruje u ono što je predstavljalo centralno mesto lingvističke teorije mladogramatičara: da se promene u jeziku vrše apsolutno pravilno i dosledno, po neumitnoj sili prirodnog zakona. Njegova pronicljiva misao sagledala je mogućnosti i drukčijih objašnjenja: on je, među prvima, uočio značaj geografskog momenta u jezičkom razvoju, ukazujući, opet među prvima, i na ulogu individue u stvaranju jezičkih promena – na fenomen ličnog i spontanog koji se može uopštiti putem podražavanja.

110. Schuchardt je posebno zaslužan za razrađivanje ideje o "mešanim" jezicima. Po tradicionalnoj koncepciji komparatista genetički odnosi su "čisti" (tj. svaki je jezik po poreklu vezan samo za jednu jezičku familiju). Schuchardt je, međutim, posvetio pažnju tzv. "kreolskim jezicima" (ili po engl. terminu: *pidgin language*), tj. jezicima koji su nastali ukrštanjem sasvim nesrodnih lingvističkih struktura (jezik npr. kojim govore neki afrički urođenici, na bazi engleskog ali i sa specifičnim tipološkim odlikama prvobitnog urođeničkog jezika).²⁹ Iz svojih ispitivanja on je izvukao zaključke koji su se oštro kosili sa pomenutom

²⁹ V. šta kaže o problemu "Mešanog jezika" A. Meillet u "La méthode comparative en linguistique historique" (Oslo 1925).

tradicionalnom koncepcijom komparatista. I danas, kada je nauka otišla u poznavanju ovih problema mnogo dalje od pionirskih radova Schuchardta,³⁰ mnoge njegove opservacije ostaju klasične u ovoj grani naučnog ispitivanja.

111. Originalnost Schuchardtove ličnosti ogleda se i u činjenici da se on intenzivno interesovao za problem značenja reči (što je mladogramatičarima bilo sasvim tuđe). Kad je (1909) osnovan časopis "Wörter und Sachen", u kojem su tretirana, pored etimoloških, mahom i semantička pitanja, Schuchardt se isticao kao eminentan saradnik časopisa sa odlučujućim uticajem na jednomišljenike.

112. O idejama Huga Schuchardta pročulo se ipak mnogo više posle njegove smrti nego što su se one stvarno usvajale dok ih je on lično izlagao. Vreme u kojem je živio nije bilo njegovo; ono je pripadalo mladogramatičarima. Njega su usvojile tek sledeće generacije, čiji je glas on tako darovito predosećao.

Bibliografske napomene

113. Schuchardtova kritika mladogramatičara najbolje je izložena u njegovom radu: "Über die Lautgesetze gegen die Junggrammatiker" (Berlin 1885). Ovaj rad (nešto malo skraćen) i drugi, najvažniji Schuchardтови radovi (po izboru priređivača ovakve antologije, Lea Spitzera) naći će se u knjizi sa naslovom: "Hugo Schuchardt-Brevier. Ein Vademecum der allgemeinen Sprachwissenschaft" (drugo pre-rađeno izd.: Halle 1928). Ruski prevod ove knjige (sa različitim dopunama) izašao je 1950. u Moskvi, u redakciji R.

³⁰ Danas se npr. zna da teorijska opozicija pojma "čistog" jezika prema "mešanom" nema realne osnovice: svi su jezici više ili manje "mešani".

A. Budagova, pod naslovom: "G. Šuhardt, Izbrannye stat'i po jazykoznaniju".

O Schuchardtu kao lingvisti govori A. Sommerfelt u Portraits of Linguists I, str. 504-511.

Treći deo

**JEZIČKA ISPITIVANJA U
XX VEKU**

UVODNO POGLAVLJE

Osnovne karakteristike nauke XX veka

114. Posle XIX veka u kojem je pozitivistički orijentisana nauka nosila istoricizam kao glavni moto svojih težnji nailazi reakcija – XX vek s izrazito suprotnim karakteristikama naučne orijentisanosti. Epohu sakupljanja fakata smenjuje epoha produbljene interpretacije stečenih znanja. Tek u njoj izrastaju novi pogledi na komplikovanost životnih formi nad koje se nadnela naučna misao. Zahvaljujući tim novim pogledima, izniklim iz sistematizacije sakupljenih fakata, čovečanstvo je ušlo u dotle nepredvidljivu eru civilizacije i kulture.

115. Već s kraja XIX veka nauka donosi dragocene rezultate koji osiguravaju izvanrednu dinamiku daljeg razvoja. Fizika započinje svoje veliko doba teorijom kvanta; biologija razvija teoriju o mutaciji; psihologija izgrađuje svoju "Gestalt-teoriju" (= teoriju o opštim, osnovnim strukturalnim pojavama); itd.

Prve decenije XX veka obogaćuju nas pojmovima kao što su, recimo: relativitet, elektronika, koloidna hemija, psihoanaliza, bihevizizam. Posle II svetskog rata zasuti smo opet novim naučnim pojmovima: atomistika, kibernetika, teorija komunikacije... Upravo smo svedoci džinovskog uspona naučnih saznanja.

116. U XX veku su izgrađene opšte smernice novog naučnog metoda. U radu na sistematisanju i generalisanju

nauka je počela insistirati na vrednosti uočavanja invarijantnih karakteristika pojava. Bilo je, naime, potrebno da se pri posmatranju niza srodnih fenomena iznađe njihov tipičan predstavnik (ono što bi, po terminologiji bioloških nauka, bilo iznalaženje genotipa u odnosu na fenotip). Tipični "idealni" predstavnik svoje vrste dobija se na taj način što se, u nizu konkretnih pojava, uočavaju zajedničke im, bitne osobine, a zapostavljaju one osobine koje su pojedinačne, varijabilne, slučajne i stoga nebitne. Naučni metod analize počeo se, dakle, orijentisati prema apstrahovanju (= izdvajanju) *invarijanata* (= tipičnih, "idealnih" predstavnika) iz realnih varijanata (= konkretnih fenomena podvrgnutih ispitivanju).

117. Osnovna suprotnost nauke XIX veka prema nauci XX veka sastoji se upravo u činjenici da je nauka XIX veka naslonjena na konkretnost fakata, dok je ova druga zaokupljena iznalaženjem apstrakcija koje izviru iz posla izdvajanja bitnog od nebitnog u pojavama.

118. Kod onih koji su svoj intelektualni svet izgradili isključivo u koncepcijama tradicionalne nauke XIX veka (koja je, u mnogim svojim oblastima, doskoro bila redovno reprezentovana po školama) postoji rezervisanost, često i nepoverenje, prema apstraktnom metodu moderne nauke. Činjenica je, međutim, da je tek primenom apstraktnog metoda nauka iznašla najpraktičnija rešenja kojim je konačno obezbeđen ovaj današnji nivo naše civilizacije.

119. Produbljenje sagledanje fakata donosi nepobitno uverenje da ovaj svet nije haotičan zbir pojedinosti, već *sistem* (= organizovana celina). Utvrđujući ovu istinu, nauka XX veka je istakla kao svoj radni moto: da bi se naše saznanje o svetu upotpunilo, treba istraživati *strukturu* sistema, tj. odnose između članova sistema. Tako je nastala epoha *strukturalizma* u nauci, obeležena takvim događa-

jima kao što je, recimo, razrada Einsteinove fizike iz koje se počela pomaljati jedna potpuno nova civilizacija čovečanstva – "atomska" civilizacija.

120. Pobornici strukturalizma morali su, već na samom početku svojeg avangardnog nastupanja u nauci, da savladaju otpor "tradicionalista" prema toliko novim, toliko neuobičajenim putevima naučne misli, nametnutim strukturalizmom (jer, kako je to poznija kritika umesno definisala,¹ naučna uloga takvih kao što je bio nekada Kopernik, a u našem veku Einstein nije se sastojala prvenstveno u otkrivanju novih fakata, već u iznalaženju novih pogleda na znana fakta). Vremena nepoverenja, nezaslužanih kritika, potcenjivanja – danas su već davno prebrođena. Aktuelni nivo naučnih rezultata potpuno je opravdao uverenje da je nauka koja počiva isključivo na konkretnosti činjenice samo početni stupanj našega saznanja, dok je zreliji stupanj dostignut tek strukturalnom naukom.

121. Za naučnike XX veka karakteristično je shvatanje (koje npr. i Einstein zastupa) da nauka u celini treba da bude nerazlučivo vezana sa teorijom saznanja – *epistemologijom*. U centar epistemoloških ispitivanja postavljen je pojam strukture. U vezi s tim naučnici su se zainteresovali za mogućnost iznalaženja najadekvatnijeg naučnog sredstva za opisivanje struktura. Ljudski jezik nije za ovakve ciljeve pogodan, jer nije apsolutno precizan, logičan. Stoga su naučnici zajedničkim snagama pregli na posao da uspostave principe *metajezika* – maksimalno logičkog jezika naučne analize. Posao su na sebe preuzeli najpozvaniji: matematičari, logičari, lingviste; XX vek je epoha velike međudisciplinarne saradnje u nauci.

¹ V.: G. J. Warnock, "Analysis and Imagination" u zborniku "The Revolution in Philosophy", London 1956, str. 121.

122. Zajednički naučni poslovi predstavnika različitih disciplina doneli su promenu lika stručnjaka u pojedinim naučnim oblastima. Dok je tradicionalno lingvističko vas-pitanje bilo izrazito humanističkog karaktera, dotle je mo-derni lingvista naoružan i znanjima dobivenim od egzakt-nih nauka. Uopšte, tip kulture u celini postaje bitno druk-čiji, zahtevajući od naučnika daleko šire saznajne vidike nego što bi se uopšte moglo naslutiti u ranijim (da kaže-mo: nestrukturalnim ili predstrukturalnim) vremenima.

Razvojni smer lingvistike

123. Osnovne razvojne karakteristike lingvistike odgo-varaju onome što karakteriše nauku XX veka u celini: na polju naučnog metoda postižu se revolucionarne tekovine koje bitno šire naučne horizonte; veliki uspon lingvističke teorije donosi neposredne praktične rezultate koji znače lep doprinos napretku naše kulture i civilizacije.

124. Lingvistika našeg doba odlikuje se u poređenju sa lingvistikom XIX veka: sistematizacijom znanja; novom in-terpretacijom znanih fakata; bitnim širenjem okvira nauč-nog interesovanja; angažovanošću u međudisciplinarnoj saradnji na ostvarenju velikih naučnih zadataka; uspešnim presađivanjem metodoloških procedura iz drugih nauka na teren analize jezičkog fenomena.

125. Nezapamćeno doba procvata jezičkih studija na-stalo je onda kada je razvojno kormilo lingvistike došlo u ruke strukturalistima.

Predstavnici strukturalizma odlikovali su se u celini jed-nom izuzetnom prednošću: naučnom neučaurenošću, slu-hom za hod nauke, žeđu za metodološkim osveženjem, za novim. Oni su umeli da se najcelishodnije uklope u opšte

razvojne tokove nauke, da u njoj nađu dobro mesto, u prvim redovima.

Tradicionalna lingvistika je redovno potpadala pod uticaje drugih disciplina (psihologije, logike, biologije, sociologije); sama nije mogla mnogo da priloži u avangardne fondove naučne misli. Sa strukturalizmom su se stvari izmenile: lingvistika ne samo da je ravnopravni partner drugim disciplinama u razrađivanju naučnog metoda, već se od nje često pozajmljuje iskustva.

126. Nastajanjem ere strukturalizma nije iskorenjena tradicionalna lingvistika. I danas njeni predstavnici vredno rade na ispitivanju različitih jezičkih oblasti. Ali je ipak samo strukturalizam centralni događaj lingvistike u prvoj polovini XX veka, njeno zaista najmarkantnije obeležje. Svi ostali, nestrukturalistički pravci koji su se zatekli ili naknadno pojavili u prvim decenijama ovog stoleća od marginalnog su značaja za određivanje osnovnog razvojnog smera nauci o jeziku u tom periodu.

Početak druge polovine XX veka obeležen je, međutim, i intenzivnim razvojem generativne gramatike, naučnog pravca koji se razvio posle plodne ere lingvističkog strukturalizma, oblikujući se, doduše, drukčije od njega, ali ipak u naslonu na njegove osnovne postavke o sistemskom karakteru jezika.

127. U prvoj polovini dvadesetog veka, kao i u devetnaestom, najviše su obrađivani i obrađeni glasovi. Kao najprostiji, ispitivanju najpristupačniji jezički elementi, oni su predstavljali najzahvalniji objekat rada i najpogodnije tle za izgrađivanje teorije. U drugoj polovini ovog veka, međutim, u centar naučne pažnje postavljaju se sintaksa i semantika.

Kombinovane semantičko-sintaksičke studije ističu se kao jedna od karakterističnih odlika lingvistike sedamdesetih godina: sintaksičke pojave se redovno osvetljavaju sa

značenjske strane, dok se leksičke jedinice određuju semantički na osnovu ispoljenog sintaksičkog ponašanja.

128. Gramatička proučavanja tipična za XX vek odlikuju se ne samo neuporedivim porastom u intenzitetu već i još nečim, bitnim: dok su pod okriljem tradicionalizma istorijska i savremena gramatika srasle do te mere da se aktuelno jezičko stanje interpretira prvenstveno u svetlosti nekadašnjih, istorijskih jezičkih promena, dotle je strukturalna gramatika donela sa sobom kao geslo potrebu razdvajanja sinhronične od dijahronične perspektive (v. § 267).

129. Dok je u centru pažnje lingvistike XIX veka bila gramatička problematika indoevropskih jezika, dotle se lingvistika XX veka interesuje isto toliko, ako ne i više, za neindoevropske jezike. Prvi moderni (strukturalni) gramatički opisi ticali su se "egzotičnih" jezika. Jedno vreme su se u lingvističkim redovima s pravom čule reči negodovanja na račun toga što je, recimo, jezik indijanskog plemena Navaho bio temeljitije opisan nego li koji bilo indoevropski jezik. Ali to je tako bilo na samim počecima strukturalizma u lingvistici. Uskoro su se pojavili i takvi radovi kao Hallovi opisi strukture francuskog i italijanskog jezika (1948. godine)² ili studija "An Outline of English Structure" Tragera i Smitha.³ Prvu deskriptivnu gramatiku jednog slovenskog jezika, rađenu strukturalnim metodom, objavio je 1952. godine predstavnik harvardske škole (v. § 243) Horace G. Lunt.⁴

² Robert A. Hall, Jr.: "French", Language Monographs N 24. 1948: "Descriptive Italian Grammar", Cornell Romance Studies, Vol. 2, 1948.

³ G. L. Trager and H. L. Smith Jr., "An Outline of English Structure", SIL, Occasional Papers N 3, Norman (Okla.) 1951.

⁴ Horace G. Lunt, "Grammar of the Macedonian Literary Language", Skopje 1952.

Danas već ima dosta radova u kojima se pojedini jezici (kao indoevropski tako i neindoevropski) ispituju po kriterijima koje nameću najnovije lingvističke teorije (generativna gramatika, tagmemika, Šaumjanov aplikativno-generativni model itd.). Do sada je uz primenu koncepcija i metoda generativne gramatike najbolje ispitan engleski jezik.

130. Odvajajući se od indoevropskog jezičkog materijala i napuštajući klasične gramatičke kriterije pri analizi, lingvistika našeg doba se susrela sa pojavom dotle neslućenih raznolikosti u konkretnim tipovima jezičkih struktura. Studije *tipologije* jezika danas se ističu kao značajna grana u okviru lingvističkih disciplina.⁵

131. Istorija jezika je bila u jednom periodu zanemarena od strane najtipičnijih predstavnika lingvistike prve polovine XX veka – strukturalista. Zato se kod nedovoljno obaveštenih stvorio utisak da je jedna od najupečatljivijih protivnosti lingvistike XIX prema lingvistici XX veka u tome što prva insistira na historicizmu, potcenjujući naučnu vrednost opisa savremenog jezičkog stanja, dok je za drugu karakteristično upravo obrnuto: istorija jezika se zanemaruje, a sve snage se koncentrišu na proučavanje aktuelne jezičke situacije. Ukoliko je takvo tumačenje stava lingvistike XIX veka i tačno, za lingvistiku XX veka, ostavljajući po strani prve godine razvoja strukturalizma, tako se nešto ne može tvrditi. Istorija jezika je bila zapostavljena samo dok se vodila bitka za pravo savremenog jezičkog stanja da najzad uđe na odgovarajući način u okvire naučnog interesovanja.

⁵ Prva tipološka ispitivanja sintakse srpskohrvatskog jezika izvršio je primenjujući savremene kriterije analize, mađarski slavista László Dezső – v. njegov rad "Tipološka razmatranja" (– Kontrastivna gramatika srpskohrvatskog i mađarskog jezika I), Novi Sad 1971.

Istorija jezika je u naše doba dobila sasvim novu sadržinu. Ranije, njena se uloga sastojala u tome da osvetljava evolutivne putanje različitih jezičkih pojedinosti. Danas se od istorije jezika očekuje objašnjenje jezičke evolucije u celini, ne, dakle, istorijat jedne pojedinosti, već uočavanje svih uzroka koji su doveli do toga da jedan vid određenog sistema bude, tokom vremena, smenjen drugim (v. § 310).

132. Ni komparativne jezičke studije nisu u novije doba zanemarene. Ali konkretan tip naučnog interesovanja i metod rada bitno se razlikuju od svega tradicionalnog. U centru su pažnje tipovi jezičkih struktura i njihov međusobni odnos, a u analizu srodstva se uvode matematički kriteriji (v. § 494).

133. Najtradicionalnije su još uvek etimološke studije. Pa ipak i tu se, zahvaljujući u prvom redu radovima predstavnika lingvističke geografije (v. § 153), opaža znatan napredak u odnosu na ono što je postignuto u prethodnom veku: uvedeni su novi, sociološko-kulturoistorijski kriteriji pri rekonstrukciji porekla reči.

134. Dijalektologija je početkom XX veka bila najnaprednija lingvistička disciplina. I danas se ona pozitivno razvija prateći moderne tokove lingvističkog metoda. Danas se, međutim, uveliko razrađuje (u okvirima sociolingvistike) i jedna ranije nepoznata oblast lingvističkih studija: tzv. "urbana dijalektologija" (v. § 582), tj. ispitivanje jezičkih razlika u velikim gradovima koje nastaju usled socijalne izdiferenciranosti stanovništva. Sa ovakvim ispitivanjem, koje mnogo obećava, otpočelo se tek šezdesetih godina ovog veka.

135. Najkomplikovanije jezičke studije, sintaksičke i semantičke, razvijaju se intenzivno tek u XX veku (v. § 451 i § 429). Stilistika je takođe ozbiljno zasnovana u XX veku (v. § 172). A da i ne pominjemo ovde takve lingvističke grane kao što su na primer: semiologija (v. § 422), glotohrono-

logija (v. § 494), psiholingvistika (v. § 377), logistička gramatika (v. § 419), generativna gramatika (v. § 458), paralingvistika (v. § 374), ili tekstualna gramatika (v. § 594) čiji se naučni program nije mogao ni naslutiti u XIX veku.

136. I same filološke studije su se dosta izmenile po tematici koju obuhvataju. Savremena filologija je svom tradicionalnom repertoaru problema dodala još i kulturnu istoriju jezika, posao oko sastavljanja rečnika dijalekata i jezika specifičnih socijalnih sredina (npr. argoa), pa i opsežne studije folkloru.

137. Lingvistiku sadašnjeg razvojnog trenutka (početak sedamdesetih godina) bitno karakteriše sledeće: ostvarena pobjeda strukturalističkog pravca nad tradicionalnim školama; saradnja lingvistike sa drugim disciplinama na velikim, zajedničkim naučnim poslovima; intenzivno interesovanje posebno mladih lingvista za generativni pristup i sociolingvističku problematiku.

138. Pobjeda strukturalizma manifestuje se pre svega u tome što ovog trenutka među naučnicima čiji je rad od ozbiljnog značaja za razvoj lingvističke teorije nema nijednog koji ne bi usvajao fundamentalne postavke o sistemskom karakteru jezika. U onim sredinama gde se strukturalizam nesmetano razvijao od samog početka (u SAD) nema danas praktično nijednog lingviste koji ne bi bio dobro upoznat s osnovnim principima strukturalizma. Tamo gde se strukturalizam počeo širiti tek znatno kasnije (npr. u SSSR) danas se samo među starijim generacijama mogu naći predstavnici tradicionalne gramatike. Svi mlađi su oduševljeno prihvatili tekovine strukturalnog metoda (vezujući za njega pojam novog, progresivnog, mnogi od tih mladih jezičkih stručnjaka primenjuju danas termin "strukturalna lingvistika" mnogo šire nego što se to inače, na drugim stranama, čini; obuhvataju njime, na primer, i

generativni pristup jeziku). Strukturalističke ideje su tokom poslednjih dvadesetak godina prodrle i u one sredine koje su, iz bilo kojih razloga, nešto duže ostajale po strani glavnih događaja u lingvistici.⁶

139. Nije mali broj lingvista ovog veka koji ne pripadaju izrazito nijednoj školi; izrasli su na učenju tradicionalne lingvistike, obrađuju klasične oblasti jezičke problema-

⁶ Strukturalnim metodom služe se i predstavnici jugoslovenske jezičke nauke. Među prvima koji su usvojili strukturalni metod bio je slovenački romanista Radivoj Franciskus Mikuš. Njegove lingvističke ideje formirane su u duhu Ballyjeve škole (v. § 275). Strukturalni metod inspirisan pretežnim delom praškim i harvardskim tekovinama (v. § 243) primenjuju u svojim radovima slavisti Pavle i Milka Ivić (Novi Sad) kao i niz njihovih učenika i saradnika. Fonološki opis glasova u duhu praške škole primenjen je i u radovima drugih slavista, pre svega Jakoba Riglera, Tineta Logara i Jožeta Toporišića (iz Ljubljane). Analizom distinktivnih osobina glasova bave se zadarski lingvisti Žarko Muljačić (romanista) i Dalibor Brozović (slavista). Strukturalističkim konceptima operiše i zagrebački indoevropista Radoslav Katičić. Elemenata strukturalnog prilaza imamo i u radovima istaknutih makedonskih lingvista Blaže Koneskog i Bože Vidoeskog. Prvenstveno pod uticajem anglosaksonskih uzora razvili su se anglisti kao Ljubomir Mihajlović (Beograd), Ranko Bugarski (Beograd) i Rudolf Filipović (Zagreb). Filipović i Katičić se nalaze među istaknutim ličnostima veoma aktivnog zagrebačkog lingvističkog kruga, koji već mnogo godina okuplja znatan broj lingvista raznih specijalnosti i održava česte sastanke sa diskusijama. Iz toga kruga potekla je još 1959. godine zbirka članaka pod naslovom "Strojno prevođenje i statistika u jeziku" (časopis Naše teme, god. III, br. 6, str. 105-298). Još mnogo značajnija je publikacija Suvremena lingvistika (izlazila prvobitno u vidu skripata, a počev od 1972. kao časopis) koja korisno doprinosi informisanju jugoslovenske publike o razvoju lingvistike.

tike, ali su usvojili osnovne tekovine strukturalističkog metoda (u slavistici npr. R. I. Avanesov i G. Shevelov, u indoevropsistici i teorijskoj lingvistici J. Kuryłowicz i E. Benveniste, u oblasti sintaksičkih proučavanja L. Tesnière ili A. W. de Groot; itd.).

140. One generacije koje su dosledno vaspitavane u duhu strukturalne nauke danas se sve više udaljavaju od klasične lingvističke problematike. Zainteresovanost postoji prvenstveno za one naučne oblasti gde najviše dolazi u obzir saradnja sa drugim disciplinama.

Intenzivna saradnja lingvistike sa drugim disciplinama bila je u prvo vreme izložena različitim kritikama. Danas se na ovo gleda sasvim drukčijim očima. Nisu više tako retke studije, namenjene lingvističkoj publici, u kojima se jezički fenomen kvalifikuje i klasifikuje ne samo po lingvističkim već i po kriterijima svojstvenim drugim naukama.⁷ Lingvisti u koautorstvu sa predstavnicima drugih disciplina izdaju knjige o naučnim temama koje su zajedno obrađivali.⁸ Izdaju se naučni časopisi čiji su saradnici iz krugova sasvim različitih struka.⁹ Treba očekivati da će se ovaj

⁷ U tom je smislu, recimo, karakteristična u svoje vreme veoma zapažena knjiga J. Greenberga: "Essays in Linguistics" (Chicago 1957) u kojoj, pored lingvističkih, i antropološko-matematičke koncepcije dolaze do izražaja.

⁸ Takva je npr. knjiga "The First Five Minutes. A Sample of Microscopic Interview Analysis" koju je još 1960. godine objavio (u New Yorku) poznati američki lingvista Charles F. Hockett u zajednici sa stručnjacima za psihoanalitičke probleme R. F. Pittengerom i J. J. Danhyjem. Knjiga tretira pitanje dijagnoze određenog psihološkog slučaja na osnovu studije načina izražavanja osobe podvrgnute psihoanalizi.

⁹ U SAD je npr. već poodavno pokrenut naučni časopis *The Journal of Auditory Research* čiji su saradnici iz redova stručnja-

tip publikacione aktivnosti samo pojačati u budućnosti. Treba se, uostalom, u ovakvom kontekstu podsetiti i na to da je jedna od najmlađih grana jezičke nauke, sociolingvistika (v. § 580) upravo izrasla (tokom šezdesetih godina) iz zajedničkih interesovanja i iskustava predstavnika različitih disciplina humanističkog smera.

141. Što se tiče recentnijih događaja u lingvističkom svetu, oni se mogu najkraće rezimirati konstatacijom da je najnovija generacija lingvista u mnogim sredinama napustila strukturalizam kao teorijsku platformu u korist *generativnog* pristupa jeziku. Generativni pristup jeziku prikazan je lingvističkoj javnosti prvi put 1957. godine (v. § 459). Ideje osnivača *generativne gramatike*, američkog lingviste Noama Chomskog, prodrle su vrlo brzo, naročito među mlade. Teorija Chomskog postala je vodeća lingvistička teorija u SAD. Generativna gramatika je za kratko vreme stekla popularnost i na drugim stranama sveta.¹⁰ U Evropi, međutim, prvenstveno u slovenskim sredinama, ona se najčešće neguje u vrlo specifičnom vidu (v. poglavlja o Šaumjanovim – §§ 549-557 i Sgallovim – §§ 545-548 shvatanjima) razlikujući se bitno od američkog uzora. U takvim slučajevima od Chomskog je, po pravilu, preuzeta samo ideja o celishodnosti generativnog pristupa jeziku. Sve drugo je neortodoksno, odabrano, s jedne strane, prema već ukorenjenim, svojevrsnim tradicijama lingvi-

ka: za akustiku, za neurologiju, za lingvistiku, za komunikaciju, za muzikologiju, za psihologiju.

¹⁰ I u jugoslovenskoj sredini taj najnoviji razvoj ima svojih odjeka. Generativni pristup jeziku primenjuju npr. u nekim svojim radovima slavista Milka Ivić (Novi Sad) i germanista Jancz Orešnik (Ljubljana). Naročito se Orešnik ističe danas kao najbolji predstavnik generativista u jugoslovenskoj sredini.

stičkog mišljenja poniklim na tlu o kojem je reč, a s druge strane prema originalnim pogledima na suštinu lingvističkog fenomena i na prednost određenog metodološkog postupka. Ponekad su čak uticaji nekih drugih američkih lingvista (pre svega Lamba – v. § 558) bili osetniji od uticaja Chomskog na formiranje fundamentalnih teorijskih koncepcija.

142. Generativni pristup je prvo uveden u domen sintakse (v. § 462), a zatim u domene fonologije (v. § 467) i semantike (v. § 442). Primena toga pristupa pokazala se mogućom ne samo na terenu sinhroničnog opisa jezika, već i u okvirima njegovog istorijskog proučavanja.¹¹ Sadašnji napori usmereni su u prvom redu ka tome da se metod generativnog opisa jezika što više usavrši, a da se pri tome razni kontroverzni teorijski problemi postave u žižu pažnje i što potpunije osvetle (v. § 467).

143. Poslednjih nekoliko godina mnogi su se okrenuli sociolingvističkim studijama (v. § 580) koje ukazuju na izvanredan značaj uticaja socijalnog faktora na jezičko ponašanje. Teme koje se razmatraju u okvirima sociolingvistike znatno obogaćuju saznanje horizonte savremene jezičke nauke.

Iz redova sociolingvista čuju se oštre primedbe na račun generativne gramatike koja, time što zanemaruje funkcionalnost jezika u ljudskom društvu, nedozvoljeno simplifikuje sam predmet svog naučnog ispitivanja. Ovako suprotstavljanje jednoj pobedničkoj, rigoroznoj doktrini u ime realnosti života jezika u ljudskoj sredini, i varijacija koje

¹¹ O tome svedoče radovi sledbenika Chomskog, posebno Paula Kiparskog. V. npr. njegovu pažnje vrednu studiju "Tense and Mood in Indo-European Syntax", *Foundations of Language*, Vol. 4, N I, 1968, 30-57.

prate taj život, neobično podseća na nekadašnje sporove lingvističkih geografa sa mladogramatičarima (v. § 106).

Bibliografske napomene

144. Jasno a ukratko izložene, osnovne podatke o pojedinim (ne svim) pravcima u lingvistici XX veka, s izvodima iz nekih od klasičnih dela eminentnih predstavnika pojedinih škola daje V. A. Zvegincev u "Istorija jazykoznanija XIX i XX vekov v očerkah i izvlečenijah" II, Moskva 1960. Zbornik "Trends in European and American Linguistics 1930-1960" (Utrecht-Antwerp 1961) daje prikaze osnovnih lingvističkih pravaca u SAD. Od evropskih škola prikazani su glosematičari, francuska lingvistika (delimično) i ženevska (samo u odnosu na dalje razvijanje Saussureovog učenja). Izloženo je i aktuelno stanje u indoevropistici, a takode su izneseni podaci koji obaveštavaju o sadašnjem razvojnem nivou italijanske lingvistike. V. takode: Vittore Pisani, "Allgemeine und vergleichende Sprachwissenschaft-Indogermanistik" und Julius Pokorny, "Kelto-logie" (Wissenschaftliche Forschungsberichte, herausgeg. von Prof. Dr. Karl Hönn, Band 2, Bern 1953); Simeon Potter, "Modern Linguistics" (Oxford 1957; New York 1964); Maurice Leroy, "Les Grands Courants de la Linguistique Moderne" (Bruxelles 1963; II prošireno i revidirano izdanje 1971); G. Tagliavini, "Panorama di storia della linguistica" (Bologna 1963; III izd. 1970); B. Malmberg, "New Trends in Linguistics" (Lund 1964; prevod originalnog dela na švedskom, objavljenog u Stockholmu 1959: "Nya vägar inom språkforskningen. En orientering i modern lingvistik"); R. H. Robins, "A Short History of Linguistics" (Bloomington, Indiana, 1967); A. Graur a L. Wald, "Scurta istorie a lingvistici" (II izd., Bukurešt 1965; tu se, pored

ostalog, prikazuje i sadašnje razvojno stanje rumunske lingvistike); Mario Pei, "Invitation to Linguistics" (New York 1965); Ja. V. Loja, "Istorija lingvističkih učenij", Moskva 1968. O razvoju tipoloških studija lepo informiše Kibbey M. Horne u radu "Language Typology": 19th and 20th Century Views", Washington D. C., Georgetown University Press 1966. Interesantna je po načinu na koji osvetljava neke od danas kontroverznih stavova lingvističke teorije knjiga Johna Lyonsa: "Introduction to Theoretical Linguistics", Cambridge University Press, Cambridge 1968. U Južnoj Americi (Buenos Aires) je 1971. doživelo II izdanje delo Ofelie Kovacci: "Tendencias actuales de la gramática" (ukratko je izložen razvoj novije lingvistike, koji ovde obuhvata pre svega pražane, glosematičare, postbloomfieldovce, generativiste, predstavnike stratifikacione lingvistike i Hallidaya kao predstavnika neofirthijanaca; bibliografski podaci dosežu do 1969). Godine 1971. publikovana je izvrsna knjiga G. Helbiga: "Geschichte der neueren Sprachwissenschaft. Unter dem besonderen Aspekt der Grammatik – Theorie" (München 1971), koja se posebno preporučuje. O novijim događajima u lingvistici, sa naročitim akcentom na zaslugama A. Martineta, obaveštava Georges Mounin: "La linguistique du XXe siècle" (Paris 1972)¹² V. i literaturu navedenu u § 248.

Od posebnog interesa za lingviste može biti Moutonova edicija "Current Trends in Linguistics". Prva knjiga (izd. Th. A. Sebeok, Hag 1963) nosi naslov "Soviet and East Euro-

¹² Ovde nisu uzimana u obzir dela pisana na jezicima koji po pravilu nisu dovoljno pristupačni najvećem delu lingvističke publike. Iz tih razloga je, na primer, sa ovog spiska izostala inače veoma informativna knjiga turskog lingviste (Öczan Baskana: "Lengüistik metodu", Istanbul 1967.

pean Linguistics". Tu se prikazuje stanje lingvističkih studija, pored ostalog, i u Jugoslaviji (na str. 562-569; autor Horace Lunt). Naročito je značajna III knjiga ove edicije: "Theoretical Foundations" (izd. Th. A. Sebeok, Hag 1966). U njoj se nalaze reprezentativni članci eminentnih američkih lingvista (tu je, pored ostalog, U. Weinreich prvi put u celini objavio svoju semantičku teoriju – v. § 443). U XI knjizi sa naslovom "Diachronic, Areal, and Typological Linguistics" (Hag 1973) izloženi su pogledi odabranih autora na probleme istorije jezika, arealne lingvistike i tipoloških studija. V. takođe i zbornik "Problèmes du langage" (= *Diogenes*, N° 51, Paris 1965) u kojem su sakupljene studije istaknutih evropskih i američkih lingvista. Zbornik "The Structure of Language. Readings in the Philosophy of Language" (izd. Jerry A. Fodor i Jerrold J. Katz, New Jersey 1964) prikazuje zapažene studije pojedinih lingvista i filozofa kojima pripada vodeća uloga u razvijanju lingvističke teorije u SAD početkom šezdesetih godina.

Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina objavljeni su sledeći zbornici koji svojom sadržinom najbliže osvetljavaju poslednje događaje u lingvistici: "Biological Foundation of Language" (izd. E. H. Lenneberg, New York 1967); "Universals in Linguistic Theory" (= *Proceedings of the 1967 Texas Conference on Language Universals*, izd. E. Bach i R. T. Harms; Holt, Rinehart and Winston, New York 1968); "Substance and Structure of Language" (izd. J. Puhvel, University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1968); "Modern Studies in English. Readings in Transformational Grammar" (izd. David A. Reibel i Sanford A. Schane, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1969); "Studies in Syntax and Semantics" (izd. F. Kiefer, Dordrecht 1969 (= *Foundations of Language, Supplementary Series*, Vol. 10/); "English Transformational Gram-

mar" (izd. R. Jacobs i P. Rosenbaum, Waltham, Mass., 1970); "Progress in Linguistics" (izd. Manfred Bierwisch i Karl Erich Heidolph, The Hague 1970 /= *Janua Linguarum*, Series Maior, 43/); "New Horizons in Linguistics" (izd. J. Lyons, Harmondsworth, Middlesex, 1970); *Method and Theory in Linguistics* (izd. Paul L. Garvin, The Hague 1970 /= *Janua Linguarum*, Series Maior, 40/); "Studies in Linguistic Semantics" (izd. Ch. J. Fillmore i D. T. Langendoen, New York 1971); "Semantics. An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology" (izd. Leon A. Jakobovits i Danny D. Steinberg, Cambridge University Press 1971); "A Survey of Linguistic Science" (izd. William Dingwall, University of Maryland 1971); "On Limiting the Domain of Linguistics" (izd. D. Cohen, University of Wisconsin of Milwaukee 1972); "Syntax and Semantics" (izd. John Kimball, New York and London, Vol. I 1972, Vol. II 1973); "The Formal Analysis of Natural Languages. Proceedings of the First International Conference, Paris, April 27-29, 1970" (= *Janua Linguarum*, Series Maior, 62) (izd. Maurice Gross, Morris Halle, Marcel-Paul Schützenberger, The Hague 1973). V. i zbornike koji obrađuju sociolingvističku problematiku a koji su navedeni u § 593.

O tome kako se lingvistički događaji novijeg datuma ocenjuju u SSSR lepo informišu zbornici "Novoe v lingvistike" I-VI (Moskva 1960-1972) i knjige V. A. Zveginceva, "Teoretičeskaja i prikladnaja lingvistika" (Moskva 1968) i "Jazyk i lingvističeskaja teorija" (Moskva 1973) V. i zbornik "Teoretičeskie problemy sovetskogo jazykoznanija" (izd. F. P. Filin, Moskva 1968; daju se podaci o istraživanjima u oblasti: komparativno-istorijskih i tipoloških studija, lingvističke geografije, strukturalnog pristupa jeziku i mašinskog prevođenja). Zajednički naslov "Obščee jazykoznanie" nose značajne knjige – dela kolektiva renomiranih so-

vjetskih autora koje se objavljuju u Moskvi (odg. redaktor B. A. Serebrennikov). Prva je publikovana 1970, s podnaslovom: "Formy suščestvovanja, funkcii, istorija jazyka"; druga 1972, s podnaslovom: "Vnutrenjaja struktura jazyka"; treća 1973, s podnaslovom "Metody lingvističeskikh issledovanij". Bibliografske podatke o radovima objavljenim u SSSR u prvoj polovini XX veka (do 1962) daje knjiga: "Strukturnoe i prikladnoe jazykoznanie. Bibliografičeskij ukazatel' literatury izdannoj v SSSR s 1918 po 1962 g.", Moskva 1965. V. i "Obščee i prikladnoe jazykoznanie. Bibliografičeskij ukazatel' (izdanje Akademije nauka SSSR, Moskva 1972).

O novijem razvoju lingvistike u SSSR obavešteno govori Jan Průcha u studiji "Some Trends in Present-Day Soviet Linguistics", *Linguistics* 88, 1972, 38-52.

O sudbini pojedinih opštelingvističkih tema tokom razvoja jezičke nauke obaveštava jugoslovenski lingvista Ranko Bugarski u svojoj knjizi "Jezik i lingvistika" (Beograd 1972, izd. Nolit). Ova knjiga, pisana i kompetentno i lepo, posebno se preporučuje pažnji jugoslovenskih čitalaca.

Onima koji se interesuju za savremene pristupe problemima istorije jezika biće svakako od koristi upoznavanje sa radovima sakupljenim u zborniku "Directions for Historical Linguistics: a Symposium" (Austin, University of Texas 1968, izd. W. P. Lehmann i Y. Malkiel). V. takođe i: Allan R. Keiler (editor), "A Reader in Historical Linguistics", New York 1972 (sadrži izbor reprezentativnih tekstova u rasponu od mladogramatičara do generativista); Henry M. Hoenigswald, "Studies in Formal Historical Linguistics", Dordrecht 1973 (savremen pristup temama opšte lingvistike i istorije jezika; sadrži dragocene bibliografske podatke).

V. i knjigu uglednog britanskog lingviste L. R. Palmera: "Descriptive and Comparative Linguistics. A Critical Introduction", London 1972.

O širokom repertoaru najvažnijih problema lingvistike XX veka najtačnije će informisati izveštaji sa međunarodnih kongresa: na primer, sa IV međunarodnog kongresa održanog u Kopenhagenu 1936. ("Actes du IV Congrès International des Linguistes", Copenhague 1938), sa VI međunarodnog kongresa održanog 1948. u Parizu (Actes du VI Congrès International des Linguistes", Paris 1949), sa VII međunarodnog kongresa održanog u Londonu 1952 ("Seventh International Congress of Linguists – Preliminary Reports", London 1952), sa VIII međunarodnog kongresa održanog 1957. u Oslu ("Proceedings of the Eighth International Congress of Linguists", Oslo 1958), sa IX međunarodnog kongresa održanog 1962. godine u Cambridgeu, Mass. – SAD ("Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists", The Hague 1964) i sa međunarodnog kongresa održanog 1967. u Bukureštu (Actes du Xe congrès International des linguistes", I-IV, Bucarest 1969). V. takođe i lingvističke časopise navedene u § 248.

Za jugoslovenskog čitaoca pogodan izvor informacija biće pomenuta zagrebačka publikacija "Suvremena lingvistika" (v. § 138n). Jedan od saradnika ove publikacije, Radoslav Katičić, objavio je (1967. godine, za potrebe studenata, izdanje Sveučilišta u Zagrebu) rad "Osnovni pojmovi moderne lingvističke teorije" koji takođe može vrlo korisno da posluži zainteresovanima. V. i njegovu knjigu "A Contribution to the General Theory of Comparative Linguistics", The Hague 1970 (= *Janua Linguarum, Series Minor*, 83) u kojoj se, pored ostalog, prikazuje savremena naučna metodologija u komparativnim jezičkim studijama.

Najneposredniji kontakt sa prošlim i aktuelnim lingvističkim strujanjima u svetu daće celishodno prelistavanje odgovarajućih časopisa. Razvoj ženevske škole, na primer, može se pratiti iz časopisa *Cahiers Ferdinand de Saussure*

(izdaje Société Genevoise de Linguistique – Genève). Pražani su zastupljeni radovima objavljenim u Travaux du Cercle Linguistique de Prague (1929. do 1939) i u Travaux Linguistique de Prague (izdaje Čehoslovačka akademija nauka od 1964. godine).

U rukama predstavnika harvardske (Jakobsonove) škole je danas jedna od najelitnijih slavističkih publikacija: *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* ('s-Gravenhage). Glosematičari su se najradije oglašavali u *Travaux du Cercle Linguistique de Copenhagen* (Copenhagen) a takođe i u *Acta Linguistica* (danas: *Acta Linguistica Hafniensia*; Copenhagen). Američku lingvistiku reprezentuju studije objavljene u časopisima kao što su: *Language* (*Journal of Linguistic Society of America* – Baltimore), *Word* (izdaje Linguistic Circle of New York – New York), *International Journal of American Linguistics* (Baltimore). Britanska lingvistika ima takođe svoje ugledno glasilo: *Journal of Linguistics* (London). Francuzi objavljuju u Parizu moderno orijentisane publikacije: *Langages* (od 1960) i *La linguistique. Revue internationale de linguistique générale* (od 1965). U Amsterdamu izlazi elitni časopis *Lingua* u kojem sarađuju predstavnici raznih škola. Od 1963. Mouton (Hag) izdaje časopis *Linguistics* u kojem takođe sarađuju autori različitih pogleda. Najinteresantnije teorijske diskusije objavljuju se danas na stranicama časopisa *Foundations of Language*. *International Journal of Language and Philosophy* (izlazi od 1965. u Dordrechtu – Holandija) i *Linguistic Inquiry* (izlazi od 1970; izdaje M.I.T. centar – Cambridge, Massachusetts). Od 1967. izlazi *Folia Linguistica. Acta Societatis Linguisticae Europaeae*; svi su izgledi da će se i na njegovim stranicama sve češće javljati izlaganja od ozbiljnog teorijskog značaja. Nedavno pokrenut (1972. godine) časopis *Language in Society* (iz-

danje: Cambridge University Press) posvećen je sociolingvističkoj problematici. Pogodan pregled razvoja aktuelne opštelingvističke problematike daju saopštenja, diskusije i prikazi koji se objavljuju u sovjetskom časopisu *Voprosi jazykoznanija* (Moskva). Vanredno je korisna u istom smislu i publikacija Filozofskog fakulteta (= Filosofická fakulta KU) u Pragu: *Jazykovedné aktuality*. U Konstanzu (SR Nemačka) pokrenut je časopis *Linguistische Berichte* (prvi broj 1969; izd. Peter Hartmann) čija je namena da što adekvatnije prikaže najnovija strujanja u lingvistici. Od 1969. izlazi (u Hagu) internacionalni časopis posvećen semiotičkim studijama: *Semiotica*. Lajpciška grupa lingvističkih stručnjaka izdaje (u Leipzigu, od 1970) *Linguistische Arbeitsberichte*. *Mitteilungsblatt der Sektion Theoretische und angewandte Sprachwissenschaft der Karl-Marx-Universität*. O psiholingvističkim temama raspravlja se na stranicama časopisa *Journal of Psycholinguistic Research* (izlazi od 1971. u New Yorku). Časopis *Historiographia Linguistica* (Amsterdam, 1974) namenjen je temama iz istorije jezičke nauke.

Ovim nije iscrpna lista časopisa u kojima se tretiraju problemi lingvistike novijeg vremena. Potpune bibliografske podatke o lingvističkoj publikacionoj delatnosti od II svetskog rata naovamo daje *Bibliographie linguistique* (bibliografski izveštaji koje objavljuje Stalni internacionalni komitet lingvista, Utrecht-Anvers).

NESTRUKTURALNA LINGVISTIKA

Lingvistička geografija

Zasnivanje metoda

145. Lingvistička geografija zasnovana je na dijalektološkom ispitivanju: na prikupljanju podataka o dijalekatskim osobenostima datog jezičkog sistema i o geografskoj difuziji pojedinačnih osobina. Pored primene deskriptivnog metoda pristupa se i istorijskom osvetljavanju uočenih fakata.

146. Ovako orijentisana lingvistička ispitivanja dala su elemente za nova, tačnija objašnjenja jezičkih promena. Sakupljeni podaci obogatili su poznavanje kulturne istorije, a celokupan tip istraživačkog rada na terenu ukazao je na različite metodološke probleme i podstakao lingviste na zalaženje u dotle netaknute oblasti naučne problematike.

147. Lingvistička geografija doživela je svoj puni procvat i počela aktivno uticati na formiranje lingvističkih pojmova u svetu tek početkom XX veka, iako njeni koreni leže u XIX veku. Nastala je oko 1870, onda kada su dijalekti ušli u krug mladogramatičarskog interesovanja zbog uverenja da će se na fenomenu dijalekata najpre potvrditi teorija o pravilnosti jezičkih zakona (v. § 106). Međutim, umesto da donesu traženu potvrdu, ova su istraživanja iznela pred naučnu javnost dokaze o tome da i u dijalektima ima isto toliko nepravilnosti koliko i u književnom jeziku.

148. Teorijske tekovine lingvističke geografije proizašle su neposredno iz praktičnog, terenskog rada. Sama škola je upravo i izrasla na sastavljanju dijalektoloških atlasa. U

tome poslu su od početka prednjačili francuski dijalektolozi. Kasnije su se svojim rezultatima posebno istakli i Italijani, pripadnici *neolingvističke* struje (dijalektologija koju oni zastupaju poznata je najviše pod terminom *arealna lingvistika* – v. § 183).

149. Krajem XIX veka otpočela je plodna era rada na dijalektološkim atlasima pojedinih evropskih jezika, pre svega romanskih i germanskih. Prvi od velikih evropskih atlasa, "Deutscher Sprachatlas" (čije je objavljivanje pokrenuto još 1876) delo je nemačkog lingviste Georga Wenkera (1852-1911). Ono je značajno kao prvi ozbiljan uzor, mada nije bez metodoloških nedostataka.¹

150. Najznačajniji predstavnik lingvističke geografije, Jules Gilliéron (1854-1926), izašao je iz francuske lingvističke škole.² U zajednici sa E. Edmontom, J. Gilliéron je izradio "L'Atlas linguistique de France" (posao oko izrade trajao je od 1897. do 1901, a sam atlas je objavljivan u sveskama od 1902. do 1912).³ Ovaj atlas je i danas klasično delo svetske dijalektologije.

151. Za Gilliéronovim primerom pošli su i drugi predstavnici romanske filologije (Louis Gauchat, J. Jeanjaquet, E. Tappolet i drugi). Najznačajnije je, međutim, ostvarenje

¹ Wenker je poverio dijalekatske kvestionare neizvežbanim seoskim učiteljima, stoga rezultati jezičke ankete nisu bili uvek pouzdani.

² Bio je čak grupe profesora koji su, sedamdesetih i osamdesetih godina, dostojno reprezentovali francusku lingvistiku: Gaston Parisa, Arsènea Darmestetera, Louisa Haveta i Paula Meyera. Najviše je Gaston Paris, takođe dijalektolog, uticao na Gilliéronovo lingvističko formiranje.

³ Gilliéron je pažljivo sastavio kvestionar od 2000 pitanja i izabrao sebi za pomoć na terenu samo jednog, ali dobro izvežbanog čoveka, E. Edmonta.

švajcarskih naučnika K. Jaberga (1877-1958) i J. Juda (1882-1952) koji su (od 1925. do 1940) radili na "Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz" uključujući u svoja ispitivanja kako seoski, tako i gradski govor. Njihova razrada dijalektološkog metoda je neosporno od najznačajnijih.

152. Glavne teorijske tekovine lingvističke geografije izviru iz proučavanja leksike. Ispitujući postojeće reči i njihovom rasprostranjenost u narodnim govorima, lingvistička geografija je postavila sebi za cilj da rekonstruiše istoriju tih reči, uzimajući pri tom u obzir i semantiku, i fleksiju i sintaksičku funkciju.

153. Istorija reči rekonstruiše se uz pomoć poznavanja geografskih i sociološko-istorijskih faktora. Proučava se narodna psihologija, ispituju se lingvistički dokumenti prošlosti i sadašnjosti. Zahteva se, jednom rečju, poznavanje različitih fenomena od kojih zavisi život jezika. Takav način prilaženja faktima ostaje kao krupna metodološka tekovina moderne dijalektologije.

Romanistika je prva imala neposrednih koristi od nove metodološke orijentacije. Revidirani su npr. uslovi koji su prethodili romanizaciji zapadne Evrope prvih vekova naše ere (za objašnjenje razvoja francuske leksike značajno je da se, pored već učinjene distinkcije između vulgarnog latinskog i klasičnog latinskog, počeo razlikovati i pojam hrišćanskog latinskog od paganskog latinskog).

154. Izvesne tvrdnje lingvističkih geografa danas su takoreći aksiomi moderne dijalektologije. Takav značaj imaju, recimo, sledeće konstatacije:

A) Dijalekatske razlike se najčešće susreću u oblasti leksike i fonetike, najređe u fleksiji i sintaksičkim osobinama.

B) Društveno-istorijski faktori su od presudnog značaja za lingvističku diferencijaciju (u doba feudalizma raste

broj dijalekata, što je direktna posledica izolacije pojedinih autonomnih oblasti; u doba centralizacije državne vlasti stupanj diferencijacije se smanjuje).

C) I geografski uslovi bitno utiču na lingvističku diferencijaciju. Planinska oblast je lingvistička periferija u odnosu na ravnice: dok se u ravnici, zbog lakšeg saobraćaja, jezičke inovacije brzo šire, planinski govori, zbog svog položaja, ostaju po strani od glavnih razvojnih strujanja koja se raznose po ravnici.

D) Propadanje dijalekata ubrzano je u novije vreme težnjom seljačkog stanovništva da se i u jezičkom pogledu približi stanovništvu grada.

155. Od najvažnijih doprinosa lingvističke geografije jezičkoj teoriji ističu se objašnjenja osnovnih zakona leksičkog razvoja. U ovome najviše zasluga pripada Gilliéronu.

Gilliéron je ukazao na dva momenta koji uslovljavaju inovaciju u leksičkom fondu nekog jezika ili dijalekta. Jedan se tiče *homonimijskih konflikata* ("les conflits homonymiques") a drugi nepodesne strukture reči.

156. Pod homonimijskim konfliktom treba razumeti takvu situaciju u kojoj se dva homonima, čije je razlikovanje po značenju inače obično obezbeđeno različitim kontekstom, počinju upotrebljavati u istom kontekstu, što sprečava pravilno sporazumevanje. U takvom slučaju homonimična situacija se uklanja: stvara se nova reč koja preuzima jedno od dvaju značenja na sebe.⁴

⁴ U gaskonjskom dijalektu, recimo, *gat* imala je dva značenja: 1. mačka (< cattus); 2. petao (< gallus). U rečenici kao "le chein a étranglé le gat" nije se moglo znati šta se htelo reći: da li je pas zadržao mačku ili petla. Ovaj konflikt homonima rešen je u gaskonjskom na taj način što je naziv *gat* ostao samo za mačku, a značenje "petao" ponela je nova reč – *vicaire* (v.: Gilliéron-Roques, "Étu-

157. Fonetska struktura reči menja se tokom vremena. Dogodi se da reč, koja je u početku bila sasvim prikladna za službu koju vrši, postane prekratka, predugačka ili sa takvim sazvučjem da izaziva drukčije asocijacije od onih koje bi trebalo očekivati. U takvom slučaju ona se obično zamenjuje novom, podesnijom rečju.⁵

158. Upravo su Gilliéronovi radovi najviše doprineli reviziji tvrdnje o apsolutnoj pravilnosti glasovnih zakona. Svoju argumentaciju izneo je Gilliéron najglasnije u studiji "La faillite de l'étymologie phonétique" (Neuville 1919).

Bibliografske napomene

159. Osim već pomenutih Gilliéronovih radova preporučuju se i Jabergove studije: "Sprachgeographie" (Aarau 1908), "Aspects géographiques du langage" (Paris 1936) i "Der Sprachatlas als Forschungsinstrument" (u koautorstvu sa Judom: Halle 1928).

O lingvističkoj geografiji pišu: A. Dauzat, "La géographie linguistique" (Paris 1922), E. Gamillscheg, "Die Sprachgeographie" (Bielefeld 1928), G. Bottiglioni, "Linguistic Geography" (Linguistics Today, New York 1954, 255-267).

Najobimnije delo u istoriji dijalektoloških proučavanja dao je Sever Pop: "La dialectologie: Aperçu historique et

des de géographie linguistique XII. Mots en collision. A. Le coq et le chat", *Revue de philologie française* 4, 1910, 278-288).

⁵ Gilliéron je pokazao da je prvobitna reč za pčelu *apis* zamenjena drugim rečima u onim francuskim dijalektima u kojima je, iz fonetskih razloga, oblik *apis* bio vremenom reduciran na jedan jedini glas – é. Studija u kojoj Gilliéron o tome govori: "Généalogie des mots qui désignent l'abeille, d'après l'Atlas linguistique de France" (Paris 1918) smatra se jednim od klasičnih dela lingvističke geografije.

méthodes d'enquêtes linguistiques" (Louvain 1950; dve knjige).

Pregled literature iz oblasti lingvističke geografije u prvim decenijama njenog razvoja daje J. Schrijnen: "Essai de bibliographie de géographie linguistique générale", Nîmègue 1933.

Bibliografiju Gilliéronovih radova objavio je Mario Roques: "Bibliographie des travaux de Jules Gilliéron" (Paris 1930).

V. takođe i poglavlje VI (pod naslovom "Linguistic Geography", str. 123-140) u knjizi S. Pottera, "Modern Linguistics" (New York 1964).

Moderna dijalektologija

160. Strukturalizam nije mimoišao ni dijalektološke studije. Interesovanje koje je postojalo kod prvih, klasičnih predstavnika strukturalizma za mogućnost primene novog metoda u oblasti dijalektologije⁶ samo je pojačano kod kasnijih generacija. Danas se sve češće daju opisi dijalekatskih sistema, što znači da se dijalekatske osobine ne izlažu kao prost zbir pojedinosti, već se uočavaju principi po kojima date jedinice stupaju u određene odnose jedna prema drugoj. Zatim se odgovarajući sistemi u različitim dijalektima međusobno porede, što baca novu svetlost na pojave srodnosti i razlika među dijalektima i otvara nove vidike lingvističkoj teoriji. U strukturalnoj eposi dijalektologije razrađeni su novi pojmovi i termini, kao npr. *dijasistem* (= način grafičkog prikazivanja dvaju sistema tako da se istaknu i isto-

⁶ N. S. Trubeckoj npr. izlaže svoja shvatanja o vrednosti uvođenja fonoloških kriterija u dijalektologiju u svome radu "Phonologie et géographie linguistique", TCLP IV, 1931, 228-234.

vetnosti i razlike) ili *idiolekt* (= celokupnost govornih osobina pojedinca, uključujući sve individualne nijanse).

161. Pod okriljem strukturalno orijentisane lingvističke geografije nikla su ispitivanja koja se tiču *jezika u kontaktu*,⁷ tj. problema jezičkog sistema u *bilingvističkoj* sredini (= u sredini gde se naporedo govore dva jezika). Osmatranje međusobnog uticaja jezičkih struktura osuđenih na život u najneposrednijem susedstvu daje mogućnosti za zaključke koji su od šireg, opštelingvističkog značaja. Stoga i teoretičari jezika danas sve više obraćaju pažnju na ovaj krug problema. Posebno *psiholingvisti* (v. § 377), izrazito zainteresovani za pitanje procesa komunikacije, nalaze na ovom području zajedničku temu sa dijalektolozima, prenoseći im svoja iskustva u osvetljavanju jezičkih pojava.⁸

Dijalektološke studije poslednjih godina preuzima unekoliko pod svoje okrilje i *sociolingvistika* (v. § 580). Američki dijalektolozi (Hans Kurath, Raven McDavid, William Labov i dr.) otkrili su novo polje lingvističkih ispitivanja koncentrišući svoju pažnju na izgovorne varijacije koje nisu uslovljene geografskim već socijalnim faktorom.

162. Matematički metod, pogotovu statistika, u našim se danima sve radije primenjuje pri kvalifikaciji i klasifika-

⁷ Pojam "jezici u kontaktu" i sam termin popularizovao je u nauci američki lingvista Uriel Weinreich svojim radom "Languages in Contact" (New York 1953). Sem Weinreicha, istu problematiku šire je obrađivao i Einar Haugen v. njegov rad: "The Norwegian Language in America, A Study in Bilingual Behavior" (Philadelphia 1953).

⁸ Otuda se u dijalektologiji usvajaju termini iz teorije informacije (v. § 498) kao *kodno jezgro* (engl. *code core* – ono u jeziku što je opšte i stoga podjednako razumljivo svim datim govornim predstavnicima) ili *kodni šum* (engl. *code noise* – ono što nije (opšta jezička norma tako da jednom delu govornih predstavnika ostaje tuđe, nerazumljivo).

ciji dijalekata. Aktuelno je pitanje mogućnosti koje pruža šira primena matematičkih procedura u dijalektologiji, a takođe i pitanje stvarne vrednosti strukturalnih kriterija za klasifikaciju dijalekata.

163. Poljska škola W. Doroszewskog (rođ. 1899) razradila je metod proučavanja tzv. kvantitativnih izoglosa. Ove izoglose obeležavaju procenite frekvencije jezičkih fenomena koji su podložni varijacijama u okviru iste govorne sredine. Studije Doroszewskog zaslužuju pažnju savremene nauke zbog onoga što impliciraju u domenu opštelingvističke teorije. Doroszewski naglašava da prisustvo varijacije, tj. koegzistencije paralelnih formi, predstavlja u jeziku zakonitu i veoma čestu, a ne izuzetnu pojavu. Ovo je gledište bilo u svoje vreme zapaženo u nauci, ali nije steklo širu primenu van Poljske. Tek je američka škola socijalne dijalektologije (pre svega zaslugom W. Labova, v. § 591) razvila ovo shvaćanje, produbljujući ga sagledanjem socijalne dimenzije jezičke varijacije. Međutim, ova američka istraživanja vrše na su bez oslonca na tekovine prethodnika iz Poljske.

Bibliografske napomene

164. Uvođenje u probleme moderne dijalektološke metodologije dade radovi: Uriel Weinreich, "Is a Structural Dialectology Possible?", *Word* 10, 1954, 388-400; Jean Fourquet, "Linguistique structurale et dialectologie", *Fragen und Forschungen im Bereich und im Kreis der germanischen Philologie*, Deutsche Akademie der Wissenschaften 8, Berlin 1956; Witold Doroszewski, "Le structuralisme linguistique et les études de géographie dialectale", 8th *Proceedings* 540-564; Edward Stankiewicz, "On Discreteness and Continuity in Structural Dialectology", *Word* vol. 13, N°1, 1957, 44-59; Pavle Ivić, "On the Structure of

Dialectal Differentiation" Word vol. 18, N° 1-2, 1962, 33-53; C. F. Voegelin and Zellig S. Harris, "Methods for Determining Intelligibility Among Dialects of Natural Language", Proceedings of the American Philosophical Society 95, 1951, 322-329; J. H. Greenberg, "The Measurement of Linguistic Diversity", Lg 32, 1956, 109-115. Od novijih radova preporučuje se: knjiga J. Goosensa "Strukturelle Sprachgeographie", Heidelberg 1969; izlaganje pod naslovom: "Metody lingvogeografičkih issledovanij" (glava III) u knjizi "Obščee jazykoznanie. Metody lingvičkih issledovanij", red. B. A. Serebrennikov, Moskva 1973; zbornik "Studies in Linguistics in Honor of Raven J. McDavid", ed. by Lawrence M. Davis, University of Alabama Press, 1972 (u ovom zborniku, posvećenom uglednom američkom dijalektologu, publikovana su interesantna istraživanja sa dijalekatskih terena Amerike i Engleske); H. Kurath, "Studies in Area Linguistics", Bloomington, Indiana University Press, 1972.

O problemima "jezika u kontaktu", osim pomenutih radova Weinreicha i Haugena, v. i studije koje su oba ova naučnika objavila u 8th Proceedings: Uriel Weinreich, "Research Frontiers in Bilingualism Studies" (786-797; priložena i odlična bibliografija); Einar Haugen, "Language Contact" (771-785).

Prvi kratak pregled dijalekata jednog jezika s primeenom strukturalnih kriterija objavio je B. Havránek pod naslovom "Nařečí česká" u Československá vlastivěda III" (Prag 1934). Uzor strukturalnog opisa jednog lokalnog dijalekata dat je u radu A. V. Isačenka: "Narečje vasi Sele na Rožu" (Ljubljana 1939). Knjiga P. Ivića "Die serbokroatischen Dialekte" I Band (Hag 1958) pojavila se kao prva detaljna dijalektološka studija jednog jezika zasnovana na strukturalnim principima.

Francuska lingvistička škola

Psihofiziološka, psihološka i sociološka ispitivanja jezika

165. U francuskoj lingvističkoj sredini razvijala se tradicija fonetskih ispitivanja još od Rousselotovih vremena (v. § 224). Postojalo je intenzivno interesovanje za probleme značenja još od radova Michela Bréala (v. § 429), koje je samo poraslo u vreme procvata lingvističke geografije i njene naglašene pažnje za probleme istorije leksike (v. § 152). Već krajem XIX veka ukorenila se naklonost ka povezivanju jezičkih fakata sa socijalnim fenomenom, zahvaljujući sugestivnoj reči Ferdinanda de Saussurea (v. § 249; Saussure je predavao u Parizu od 1881-1891). Ukrštanje svih tih uticaja dalo je specifičan pečat razvojnim tokovima francuske lingvistike XX veka.

166. Psihofiziološke studije jezika (= ispitivanje jezičkih pojava sa vođenjem računa o psihološkim i fiziološkim fenomenima koji ih uslovljavaju) doživele su svoju klasičnu epohu već pred kraj XIX veka kada je Maurice Grammont (1866-1948) objavio (1895) studiju: "La dissimilation consonantique dans les langues indo-européennes et dans les langues romanes". Grammont je tu izneo svoje poglede, kasnije dalje produbljivane, o zakonima *asimilacije* (= jednačenja; kad npr. *n* pređe u *m* jednačeći se po mestu izgovora sa *b* u *zelembać*, postalo od *zelenbać*) i *disimilacije* (= razjednačenja; u dijalekatskom *lebro* mesto *rebro* *r* je prešlo u srodno *l*, čime je izbegnuto blisko susedstvo dvaju identičnih glasova). Uzroke ovim i sličnim glasovnim procesima Grammont je tražio ne samo u fiziološkim već i u psihološkim faktorima. Tradicija psihofizio-

loških ispitivanja do danas nije prekinuta u Francuskoj (podstreka joj daje ovog trenutka procvat sličnih proučavanja na drugim stranama, posebno u SAD, u okviru psiholingvističkih studija – v. § 377).

167. Psihofiziološko interesovanje za jezik usmerilo je pažnju ispitivača na oblast dečjeg jezika (tj. na pitanje početaka govora). Prvi koji su uključili komplikovane pojave *bilingvizma* (= dvojezičnosti) u ovu problematiku bili su Francuz Ronjat (1913) i Jugosloven Pavlović (1920).⁹

168. Psihološka interpretacija jezičkih fakata dolazi do izražaja naročito u radovima eminentnog predstavnika škole, J. Vendryesa. Njegovu lingvistiku mnogi nazivaju *afektivnom*: on prilazi jeziku kroz uverenje da je svaki govorni akt emocionalno obojen – ništa nije prosta konstatacija, sve je izraz određenog afekta, zato se nikada ne kaže dva puta isto saopštenje na isti način (u ovome se Vendryes slaže sa Ballyjem – v. § 272, i sa predstavnicima estetskog idealizma u lingvistici – v. § 179). U predstavnike "afektivne lingvistike" spada i Jugosloven Guberina, naučno formiran u duhu francuske škole.¹⁰

169. Sociološko proučavanje jezika zasnovano je na utvrđivanju korelacije između jezičkih i društvenih fenomena. Najznačajniji predstavnik "sociološke lingvistike" je Antoine Meillet (1866-1936), poznati indoevropeista (za-

⁹ Milivoj Pavlović (1891-1974; Beograd) po svojoj naučnoj orijentaciji predstavnik je francuske škole. Njegova knjiga "Le langage enfantin" (Pariz, 1920) smatra se jednim od klasičnih dela iz ove oblasti. I njegovi docniji radovi često se bave uticajima psiholoških momenata na fenomene govornog akta.

¹⁰ Petar Guberina je profesor zagrebačkog univerziteta. U svojoj zapaženoj studiji "Valeur logique et valeur stylistique des propositions complexes" (Zagreb 1954) on tretira problem kompleksnih rečenica u duhu afektivne koncepcije jezika.

služan, pored ostalog, i za unapređenje komparativno-istorijskih studija slovenskih jezika). On je najviše doprineo razrađivanju sociološke teorije o jeziku, koja bi obuhvatala sledeće osnovne stavove.

Jezik nije jednostavna pojava; to je kompleks različitih stanja (stilova) uobličениh datim socijalnim sredinama (jezik esnafa, ulice, kancelarije, vojske i sl.). Na ovo uobličavanje ne utiče samo kulturni nivo sredine i njen stil života već, i naročito, njena ekonomska i tehnička aktivnost.

Glavnu ulogu u promeni značenja reči igraju "socijalne pozajmice" ("emprunts sociaux"): reči prelazeći iz jednog socijalnog sloja u drugi menjaju značenjske nijanse – jedna opšta reč može da postane specijalna, i obratno. Semantička evolucija teče, dakle, u rezultatu primene dvaju principa koji se ukrštaju: generalizacije i specijalizacije.

170. Razrada sociološke teorije obogatila je semantičke studije (kojima se Francuzi, od XIX naovamo, aktivno bave – v. § 429). I istorija jezika počela se osvetljavati na nov način.¹¹ Naročito su, međutim, ovakva shvatanja pogodovala rasplamsavanju interesovanja za stilističko proučavanje jezika.¹²

¹¹ Ovu tendenciju upečatljivo ilustruje poznato delo F. Brunota: "Histoire de la langue française der origines à 1900" (Paris 1905): fakta iz prošlosti jezika izlažu se sa ciljem da se kroz njih sagledaju elementi kulturne atmosfere nekadašnjih epoha.

¹² Među francuskim lingvistima koji su počeli kao privrženici Meilletovih pogleda posebno se ističe G. Guillaume (1883-1960) ne samo svojom originalnošću već i činjenicom da je jedan od prvih u Francuskoj koji je usvojio strukturalistički pristup jeziku.

Bibliografske napomene

171. V. klasična dela A. Meilleta: "Linguistique historique et linguistique générale" (Paris: I 1921, II 1938)¹³ i M. Grammonta: "Traité de phonétique" (Paris 1933; V. izd. 1956). V. dalje: J. Vendryes, "Le Language" (Paris 1950: I izd. 1921); F. Brunot, "La pensée et la langue" (Paris 1922; III izd. 1965); H. Delacroix, "Le language et la pensée" (Paris 1924); M. Cohen, "Pour une sociologie du language" (Paris 1956); G. Matoré, "La méthode en lexicologie. Domaine français" (Paris 1953). Poznata knjiga J. Damourettea i E. Pichona "Des mots à la pensée. Essai de grammaire de la langue française" (izdata u sedam tomova, u periodu od 1911. do 1950; Pariz) lepo ilustruje razvoj osnovnih pogleda na jezik tipično francuske lingvističke sredine.

Pregled (u prvom redu psihofizioloških) ispitivanja francuske škole daje Alf Sommerfelt u "The French School of Linguistics" (Trends, 283-293).

Srž učenja G. Guillaumea (v. § 170n.) izložio je Roch Valin u studiji "La méthode comparative en linguistique historique et en psychomécanique du langage" (Cahiers de psychomécanique du langage publiés par le Département de Linguistique de l'Université Laval N. 6, 1964 Québec). Guillaumeovi pogledi na jezik publikovani su, zaslugom Roch Valina, u tri knjige (edicija Univerziteta Laval u Québecu; prve dve knjige objavljene 1971, treća

¹³ Godine 1965 (Beograd) objavljeno je u prevodu na srpsko-hrvatski Meilletovu delo: "Uvod u uporedno proučavanje indoevropskih jezika" (naslov u originalu glasi: "Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes"; prevod B. Drenovca). Skreće se pažnja zainteresovanim da je E. Benveniste objavio bibliografiju Meilletovih radova (24 knjige i 540 članaka) u Bulletin de la Société linguistique de Paris 38, I, 1937, 44-68.

1973) sa zajedničkim naslovom: G. Guillaume, "Leçons de linguistique".

Biografski podaci o Meilletu dati su u *Portraits of Linguists II* (str. 201-240, autor J. Vendryes; str. 241-249, autor A. Sommerfelt).

Stilistička proučavanja

172. Stilističko proučavanje može se odnositi na različite fenomene. Klasična se stilistika npr. odnosi na istraživanje individualnog u jeziku: kojim se lingvističkim sredstvima ispoljava pojedinac sa svojim karakterom, temperamentom, sposobnostima, pogledom na svet (u ovom smislu obrađuje stil klasična teorija književnosti; slično čine i pojedini lingvisti, pre svega predstavnici estetskog idealizma – v. § 180). Stilistika može biti i "društvena" – ukoliko je interesuju oni jezički oblici u kojima se ogleda kulturni tip sredine. Ovom sociološkom stilistikom bave se ponajviše predstavnici francuske lingvističke škole. Čak, ukoliko se stilistika shvati striktno u ovom smislu, može se slobodno reći da je cela francuska sociološka lingvistika u osnovi svojoj – stilistička.

173. S prodiranjem Ballyjevih ideja (v. § 271) počeli su se pojedinci iz francuskih lingvističkih krugova opredeljivati za širu koncepciju stilistike, u duhu klasičnog Saussureovog izdvajanja individualnog jezičkog ostvarenja ("parole") od jezika kao svojine kolektiva ("langue" – v. § 266), čemu je pridodata i treća distinkcija: "language" = sveukupnost jezika kao pojma, tj. "langue" i "parole" zajedno (ovo je razradio predstavnik francuske škole Delacroix). *Individualna stilistika* (odgovara pojmu "parole") odnosiće se na traganje za onim što u jezičkom smislu legitimizuje pojedinca: *stilistika kolektiva* obuhvatiće sociološka is-

pitivanja jezika (zadiranje u oblast onoga što je "langue"); *opšta stilistika* baviće se utvrđivanjem svih načina na koje se jezički uobličavaju osnovne kategorije ljudskog duha (univerzalnije prilaženje, u duhu pojma "language").¹⁴

174. U praksi francuski stilističari sprovode ispitivanje stila po principu obuhvatanja opisom svih jezičkih pojava koje odstupaju od tipične gramatičke norme datog jezika. Pri tom se objašnjenja odstupanja najčešće traže u oblasti psihološkog motiva. Poslednjih decenija se u ovoj oblasti rada sve intenzivnije primenjuje statistički metod (v. § 491).

175. Sasvim nov tip stilističkih ispitivanja razvija strukturalna lingvistika, u prvom redu harvardska škola (v. § 243). Polazi se od teorijskog aksioma: jezik je sredstvo komunikacije. Ono što sačinjava minimum izraza na osnovu kojih je obezbeđena pravilna komunikacija, to je jezičko u najužem smislu; sve drugo što je, u strogoj oceni, samo dodatak minimumu da bi njegovu prenosnu funkciju maksimalno osiguralo, da bi ga pojačalo ili osvetlilo pripada stilistici. U toku su interesantna ispitivanja na ovoj strani.

Bibliografske napomene

176. V.: Pierre Guiraud, "La stylistique" (ed. Que sais-je? N°646, Paris 1957); J. Marouzeau, "Précis de stylistique française", Paris 1946; M. Cohen, "Grammaire et style" (Paris 1954); M. Riffaterre "Problèmes d'analyse du style littéraire" (Romance Philology vol. XIV, N°3, 1961, 216-227).

¹⁴ Francuzi su prvi zahvatili u ono što se (od radova Trubecog) naziva *fonostilistikom*: ispitivanje ekspresivne funkcije glasona. Grammont je (još 1913. u "Le vers français, ses moyens d'expression, son harmonie") govorio o iskorišćavanju zvučnih elemenata za izražavanje emocija.

Radi upoznavanja sa savremenijim metodološkim procedurama u stilističkoj analizi v.: P. Guiraud, "Language et versification d'après l'oeuvre de Paul Valéry. Étude sur la forme poétique dans ses rapports avec la structure de la langue", Paris, 1953.

Vredna pažnje teorija stila, izgrađena u duhu učenja praške škole, naći će se u knjizi: F. Trávníček, "O jazykovém slohu", Praha 1953. Pogledi harvardske škole izloženi su u studijama objavljenim u zborniku *Style in Language* (ed. Thomas A. Sebeok, Cambridge Mass., 1960): R. Jakobson, "Linguistics and Poetics" (350-377) i E. Stankiewicz, "Linguistics and the Study of Poetic Language" (69-81). V. i E. Stankiewicz, "Problemi pesničkog jezika s gledišta lingvistike", Filološki pregled I-II, Beograd 1963, 23-34.

U duhu francuske škole pristupa stilističkom ispitivanju jezika M. Pavlović u knjizi "Problemi i principi stilistike", Beograd 1969.

Estetski idealizam u lingvistici

Uvodne napomene

177. Početkom XX veka javlja se u evropskoj filozofskoj misli jak antiracionalistički pokret izražen, pre svega, u intuističkoj Bergsonovoj¹⁵ doktrini i u estetskoj doktrini Benedetto Crocea.¹⁶ Predstavnici ovih filozofskih struja istica-

¹⁵ Henri Bergson (1859-1941), jedan od najuticajnijih zapadno-evropskih filozofa prve polovine XX veka.

¹⁶ Benedetto Croce (1866-1952), jedan od osnivača italijanske škole neoidealizma u filozofiji (njegovo najvažnije delo, dobro poznato i lingvistima: "Estetica come scienza dell'espressio-

li su značaj uloge pojedinca i njegove lične psihologije u stvaranju jezika. Za ovakvo shvatanje su se zainteresovali neki zapadnoevropski lingvistički krugovi, pogotovu stoga što su slične misli već bile izricane u lingvistici. Hugo Schuchart (v. § 109) je npr. zastupao stavove koji bi se mogli rezimirati u sledećem smislu: jezik je tvorevina individue, koju kolektiv generalizuje imitiranjem; individualna psihologija je odlučujuća za stvaranje jezika, a nju određuju spoljašnje okolnosti pod kojima čovek živi i koje neminovno uobličavaju njegovu ličnost; pošto je jezik u suštini svojoj individualna manifestacija određene psihologije, to ga treba definisati kao stilsku pojavu i tako mu prilaziti u naučnom osvetljavanju. Pod uticajem, dakle, pomenutih raspoloženja u filozofiji, isti ovi stavovi, uz izvesne dopune, postavljeni su u osnovicu lingvističke teorije koju su počeli zastupati predstavnici nemačkog (Vosslerovog) estetskog idealizma i italijanski "neolingvisti".

Vosslerova škola

178. Profesor minhenskog univerziteta Karl Vossler (1872-1947) spadao je u najgorčnije protivnike mladogramatičara. Svoje teorijske stavove on je najčešće iznosio u polemici s njima. Sav prožet idealističkom filozofijom svoga doba, Vossler se posebno divio izlaganjima estetičara Crocea. Od lingvista mu je najbliži bio Humboldt (v. § 68), i to zbog zajedničkog gledišta o tome da jezik ima najdirektnije veze sa mentalitetom ljudi.

ne e linguistica generale", Bari 1922). O Croceovom doprinosu lingvistici govori M. Leroy u studiji "Benedetto Croce et les études linguistiques", *Revue internationale de Philosophie* XXVI, 1953, str. 342-362.

179. Ovaj idealista po ubeđenju, po metodu, po sopstvenoj definiciji izgradio je svoju lingvističku teoriju uglavnom na sledećim koncepcijama:

A) Različiti materijalni oblici života sami za sebe nemaju nikakvog smisla. Osnovni smisao leži u ljudskoj ideji o njima. U svakom stvorenom delu treba tražiti ono što jedino vredi: ideju stvaraoca, njegov unutrašnji impuls, njega samog. Jer – svako je delo samo izraz nečije ličnosti.

B) Jezik je instrument duha, materijalna pojava kroz koju progovara čovek sa svojim ličnim shvatanjima i raspoloženjima. Prema tome, proučavanje jezika ima samo utoliko stvarnog smisla ukoliko se u njemu traži stil, tj. ono što najneposrednije legitimise ideju i njenog stvaraoca – čoveka.

C) Čovek je aktivan prema svome jeziku, tj. on bira šta će da kaže i kako će da kaže. Ovaj je izbor uslovljen konkretnom psihološkom strukturom govornika. Treba, dakle utvrditi, istaći i uvek imati u vidu da postoji princip kauzaliteta u odnosu čoveka, iza koga stoji određen psihološki svet, i jezika kao reprodukcije toga sveta.

D) U jeziku se vidi suština čoveka (upravo kao u ogledalu), a ta suština jeste težnja ka estetskom idealu. Stil je, u stvari, konkretan izraz estetskog ideala čoveka u trenutku njegovog najneposrednijeg razotkrivanja.

E) Čovek unosi deo sebe u sve što kaže, a nalazi se svakog trenutka u drukčijoj emocionalnoj klimi. Stoga je neponovljivo ono što se jednom izrekne; pri svakom ponavljanju reči samo približno pogađaju, nikad apsolutno, značenjsku boju prvobitno izrečenog.¹⁷

¹⁷ Svoju teoriju Vossler je objavio u radu "Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft" (Heidelberg 1904). Dalja razrada ove teorije data je u radovima: "Sprache als Schöpfung

180. Od Vosslerovih sledbenika najviše se ističu Eugen Lerch (1888-1952) i Leo Spitzer (1887-1960).

Eugen Lerch je naročito poznat po svojim proučavanjima francuskog jezika. Idući za Vosslerovim stopama, on traži neposrednu vezu između jezičke strukture i narodnog mentaliteta.¹⁸

Leo Spitzer je radio na stilistici, semantici i etimologiji romanskih jezika. Ističe se kao tvorac *idealističke stilistike* i tzv. *stilističkog kriticisma*.¹⁹ Zastupao je gledište da

und Entwicklung. Eine theoretische Untersuchung mit praktischen Beispielen" (Heidelberg 1905), "Gesammelte Aufsätze zur Sprachphilosophie" (München 1923), "Geist und Kultur in der Sprache" (München 1925). Posebno je značajna njegova studija "Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung" (Heidelberg 1913; u drugom izdanju od 1929. zove se "Frankreichs Kultur und Sprache") zbog toga što se u njoj praktično, na materijalu, demonstrira teorija (Vossler npr. dokazuje da je red reči: subjekat – glagol – objekat, karakterističan za francuski jezik, upravo očevidan dokaz ljubavi Francuza prema redu i logici).

¹⁸ Francuzi su društveni ljudi – ističe Lerch na osnovu jezičke analize; ali su oni skloni da preziru drugoga: rado upotrebljavaju imperativni futur tipa *tu viendras demain*.

¹⁹ Njegova gledišta o načinu prilaženja književnom delu najpotpunije su izložena u njegovoj knjizi "Linguistics and Literary History; Essays in Stilistics", Princeton 1948. Tu on naglašava da se ne sme na sva dela primenjivati isti kritički metod; svako delo treba svojom prirodom da odredi prirodu kritike (ovo je upravo neposredan odjek nekad toliko popularnih ideja Bergsona i Crocea). Delo se shvata pre svega intuicijom, ali utisak ipak treba da bude proveren analizom. Savršeno objektivna kritika je utopija: čovek reagira sopstvenim doživljajem na pročitano delo, a prirodu toga doživljaja određuje umnogome njegova individualna psihološka konstrukcija. Svako delo je celina čiji je centar – duh autora. Svaki detalj vodi do duha – centra, jer je svaki detalj ideološki motivisan.

literarna dela treba uvek ocenjivati u svoj njihovoj kompleksnosti, i sa jezičke i sa literarnoestetske strane. Zalagao se glasno za fuzionisanje iskustava i metoda teoretičara jezika i teoretičara književnosti (stoga pojedinci njegovu lingvističku školu i nazivaju školom *literarne stilistike*).

181. Vosslerov estetski idealizam doživeo je, s pravom, mnogo kritika. Ne samo da se njegova osnovna ideja o smislu i okvirima lingvistike nije mogla prihvatiti, već je ukazano i na neke očevidne proizvoljnosti u tumačenju jezičkih fakata, do kojih je neminovno dolazilo zbog isključivosti u primenjivanju jednostranih, neadekvatnih kriterija analize. Pa ipak, Vosslerovci nisu ostali apsolutno bez svake zasluge. Oni su aktivnije zainteresovali lingvističku javnost za probleme jezičkog stila, ostavljajući iz te oblasti niz pojedinačnih interesantnih opservacija.

Bibliografske napomene

182. Osim pomenutih radova Vosslera (§ 179n.) i Spitzera (§ 180n.) v. i Spitzerove knjige: "Stilstudien" (München 1928) i "Essays in Historical Semantics" (New York 1948). Lerchovi pogledi izloženi su najjasnije u njegovim radovima: "Handbuch der Frankreichkunde" (Frankfurt – Diestenberg 1933) i "Nationenkunde durch Stilistik" (Festschrift für E. Wechssler, 1929). V. i zbornik "Idealistische Neuphilologie", Festschrift für Karl Vossler, Heidelberg 1922 (sadrži, pored ostalog, studije: B. Crocea, K. Bühlera, E. Lercha i L. Spitzera).

Svako je delo samo deo jedne veće, opštije celine u onoj meri u kojoj je duh autora izraz duha nacije (u ovome je Spitzer veran interpretator jedne od osnovnih Vosslerovih ideja).

Najpotpunije podatke o Vosslerovim delima daje Theodor Ostermann: "Bibliographie der Schriften Karl Vossler, 1897-1951", München 1951.

Kritičkih osvrta na Vosslerovu školu bilo je mnogo. Od poslednjih a opširnijih polemičkih studija ističe se rad V. A. Zveginceva: "Èstetičeskij idealizm v jazykoznanii; K. Fossler i ego škola" (izd. Moskovskogo universiteta, 1956).

U knjizi Portraits of Linguists II dati su bibliografski podaci o Vossleru (str. 333-342, autor E. Gamillscheg) i Spitzeru (str. 522-526 autor Y. Malkiel).

Neolingvistika

183. Neolingvističku školu predstavljaju italijanski lingvisti čija su shvatanja o jeziku izrasla na idejama Humboldta, Schuchardta, Crocea i Vosslera. Pored toga, u ovoj lingvističkoj sredini veoma su cenjeni radovi lingvističkih geografa, posebno Gilliérona. Ova je škola najviše i doprinela uvođenju kriterija lingvističke geografije u nauku o jeziku (ona je čak kod mnogih poznata pod imenom *geografske* ili *arealne* lingvistike – v. § 148). I neolingvisti, kao i Vosslerovci, žestoko su kritikovali mladogramatičare ukazujući na njihove nedostatke, a zaboravljajući pri tom da se osvrnu na njihove neosporne vrednosti.

184. Manifestom neolingvističke škole smatra se članak koji je 1910. objavio jedan od njenih prvih i najvažnijih predstavnika – Matteo Giulio Bartoli (1873-1946): "Alle fonti del neolatino" (Miscellanea in onore di Attilio Hortis, 1910, str. 889-913). Članak sadrži sve osnovne principe škole zajedno s primerima njihove metodološke primene. Osim ovog članka za definitivno oformljenje škole od presudnog su značaja bile i dve knjige objavljene u isto vreme: M. Bartoli, "Introduzione alla neolinguistica (Prin-

cipi-Scopi-Metodi") Genève 1925; Matteo Bartoli e Giulio Bertoni, "Breviario di neolinguistica" (Parte I: Principi generali, di Giulio Bertoni; Parte II: Criteri tecnici, di Matteo G. Bartoli), Modena 1925.

185. Osim Bartolija i Bertonija oglašavali su se svojim radovima i Benvenuto Arone Terracini, Giacomo Devoto, Vittore Pisani, Giuliano Bonfante i dr. Kada je ova škola, i inače često kritikovana, doživela 1946 (Lg 22, 273-283) naročito poraznu kritiku američkog lingviste Roberta Halla.²⁰ Bonfante je odgovorio detaljnom analizom teorijskih koncepcija svoje škole.²¹ Njegova pregledno izložena smotra problema upečatljivo ističe korene neolingvistike: nemački estetski idealizam i francusku lingvističku geografiju.

186. Najkraće sumirano, teorijske pozicije neolingvista bi se sastojale u sledećem.

Čovek stvara jezik ne samo u fizičkom smislu već i u duhovnom: svojom voljom, imaginacijom, mišlju, osećanjem. Jezik je ogledalo svoga stvaraoca-čoveka. Sve što je jezičko rezultat je kako fiziološkog tako i duhovnog procesa.

Fiziologija sama za sebe ne može ništa da objasni u lingvistici. Ona može samo da iznese uslove pod kojima se ostvario dati fenomen. Uzroci jezičkim pojavama leže u oblasti duhovnog u čoveku.

Ne postoji u stvarnosti pojam "kolektiv koji govori" isto onako kao što u stvarnosti ne postoji pojam "prosečan čovek". Samo je "govorno lice" realnost. Od njega potiče sve, svaka promena u jeziku.

²⁰ Hall je u prvom redu zamerio nedostatak originalnosti u idejama i metodi.

²¹ "The Neolinguistics Position (A Reply to Hall's Criticism of Neolinguistics)", Lg 23, N° 4, 1947, 344-375.

Jezičku novinu koju unosi pojedinac kolektiv prihvati sigurnije, potpunije i brže ako je autor promene ličnost od vrednosti (s lepim položajem u društvu, s izrazitom kreativnom moći, sa sugestivnom konverzacijom i sl.).

Jezik je u suštini izraz estetskog osećanja, koje je i ovde varijabilno, podložno modi, kao i u svim drugim životnim oblastima (u umetnosti, literaturi, oblačenju).

Promene u značenjima reči nastaju u rezultatu poetskih metafora. Ispitivanje ovih promena dragoceno je za upoznavanje imaginacije ljudskog duha.

Promene u jezičkoj strukturi nastaju zbog etničkih mešavina, koje ne treba shvatati kao rasne mešavine, već kao mešavine duhovnih kultura.

Jezik u stvarnosti jeste burno poprište raznih, međusobno često kontradiktornih razvojnih tendencija. Da bi se one razumele, potrebno je prići jezičkom proučavanju sa najrazličitijih strana. Treba pre svega uzeti u obzir činjenicu da evoluciju jezika uslovljavaju u prvome redu konkretni geografski i istorijski uslovi. Njih, dakle, treba uvek najbrižljivije specifikovati i objasniti (istorija francuskog jezika npr. ne može biti pravilno ispitana ako se pri tom ne povede računa i o celoj istoriji Francuske: o uticaju hrišćanstva na njenu kulturu, o germanskoj ekspanziji, o feudalizmu, o italijanskom uticaju, o atmosferi na dvoru, o radu Akademije, o revoluciji, o romantizmu, i sl.).

187. Ovakvim teorijskim pozicijama određene su oblasti praktičnog rada. Neolingvisti su dosta doprineli unapređenju leksikoloških studija, a posebno su zadužili prilozima i dijalektologiju, koja je imala lepu tradiciju proučavanja u Italiji još od Ascolijevih radova.²²

²² Graziadio Isaia Ascoli (1829-1907), originalna pojava za svoje doba, isticao se velikim interesovanjem za život dijalekata i

188. U okviru dijalektoloških studija predstavnici ove škole razrađuju metod primene istorijskih, socijalnih i geografskih kriterija na jezičku problematiku. Zalažu se za komparativno ispitivanje postojećih lingvističkih fakata u srodnim dijalektima. Posebnu pažnju poklanjaju istraživanju geografskih faktora: određuju areu dodira i razlika među dijalekatskim fenomenima (otuda se njihov lingvistički rad često identifikuje terminom *arealna lingvistika*).

189. Iz oblasti ovakvih arealnih studija proizašle su izvesne konstatacije koje ostaju klasične u modernoj dijalektologiji. Pored ostalog, utvrđeni su odnosi centralnog i perifernog, važni za klasifikaciju dijalekata i njihovih osobina.

Centralnom se naziva ona area koja daje jezičku inovaciju. Jedna nova jezička crta potiče iz jedne govorne zone, druga iz druge. Prema tome, nijedna oblast nije po svakoj osobini – centralna oblast. Pojmovi "centralno" i "periferno" su ovde, dakle, relativni.

Periferije (u geografskom smislu) jezičkih oblasti obično čuvaju dosta arhaizama, ali to ne znači da je svaka jezička crta zatečena na periferiji – arhaizam. Ukoliko, međutim, dve različite periferijske zone pokazuju zajedničku jezičku formu, onda je ona u najvećem broju slučajeva zaista arhaična osobina.

190. Neolingvisti su među prvima ukazivali na pojavu koja je u razradi praške škole identifikovana terminom *je-*

kritičkim stavom prema koncepcijama mladogramatičara. Njegove ideje, koje su mnogo uticale na formiranje italijanske lingvističke sredine, bile su unekoliko srodne idejama francuskih lingvističkih geografa (postoji mišljenje, prvenstveno među Italijanima, da lingvistička geografija upravo od njega počinje). Njegovi glavni radovi objavljeni su u časopisu "Archivio glottologico Italiano" od knj. 1 (1873) do knj. 16 (1902-1905).

zički savez (v. § 320). Prihvatili su i razrađivali tzv. *teoriju supstrata* (ideju o tome da ukoliko jedan narod napusti svoj maternji jezik u korist tuđeg jezika taj tuđi jezik biva neminovno izmenjen pod uticajem jezičke strukture koju je smenio, tj. pod uticajem postojećeg *jezičkog supstrata*). Sve im se to upisuje u pozitivne zasluge.

191. Među idealističke stavove koji su izazvali najveći broj opravdanih kritičkih osvrta spada činjenica da su se neolingvisti, manje ili više eksplicitno, saglašavali sa teorijom o *monogenezi* jezika, tj. sa shvatanjem da su se svi jezici sveta razvili iz jednog, zajedničkog.²³

Bibliografske napomene

192. Pored već pomenutih radova Bartolija i Bertonija v. još i: M. Bartoli, "Saggi di linguistica spaziale", Torino 1945; G. Bertoni, "La geografia linguistica", Udine 1925. V. i pomenutu polemiku Hall-Bonfante. Kritički osvrti na Bartolijeve poglede dati su i u sledećim radovima: I. Iordan, "An Introduction to Romance Linguistics: Its Schools and Scholars" (revidirano i prošireno izd., Oxford 1970) i R. A. Hall Jr., "Idealism in Romance Linguistics" (Ithaca 1963).

O Bartoliju je pisao G. Devoto u časopisu Word 3, 1947, str. 208-216 (preštampano u Portraits of Linguists II, str. 348-358).

Dobar prikaz najvažnijih tema italijanske lingvističke škole u doba početnog procvata arealne lingvistike, dakle

²³ Ovakvo shvatanje, inspirisano hrišćanskim učenjem o postanku čovečanstva, zastupao je naročito energično Italijan Alfredo Trombetti (u "L'unità d'origine del linguaggio", Bologna 1905) pokušavajući da dokumentuje slučajna sazvučja između reči sličnog značenja u najrazličitijim jezicima sveta.

oko tridesete godine, daje zbornik radova "Silloge linguistica dedicata alla memoria di Graziadio Isaia Ascoli nel primo centenario della nascita", Torino 1929.

V. i: V. Bertoldi, "La parola quale mezzo d'espressione", Napoli 1946; G. Bonfante, "On Reconstruction and Linguistic Method", Word 1, 1945, 131-161; V. Pisani, "L'Etimologia: storia, questioni, metodo", Milano 1947 (ruski prevod izdat u Moskvi 1956); V. Bertoldi, "L'arte dell'etimologia", Napoli 1952.

Duh tipično italijanske škole prisutan je i u takvim delima kao što su sledeće knjige: G. Nencioni, "Idealismo e realismo nella scienza del linguaggio" (Firenza 1946) i G. Devoto, "I Fondamenti della storia linguistica" (Firenza 1951).

O uticaju Croceovih pogleda na pojedine lingvističke sredine, posebno u Italiji, govori Demetrio Gazdaru u knjizi "Ensayos de filología y lingüística románicas", La Plata 1969 (u odeljku pod naslovom "Influjo de Benedetto Croce sobre la lingüística románica", 1147).

Progresivne slavističke škole

Kazanjska škola

193. Pod terminom *kazanjska škola* razumeju se danas lingvističke ideje koje su razvijali, sedamdesetih godina prošlog veka, dva Poljaka: Jan Baudouin de Courtenay (1845-1929) i njegov učenik Mikolaj Kruszewski (1851-1887). Najznačajnije od tih ideja bile su iskovane u vreme kada je Baudouin de Courtenay predavao na univerzitetu u Kazanju – što objašnjava postanak termina. Bez obzira na hronologiju – kazanjska škola pripada XX veku po du-

hu svoga učenja i po činjenici da se njen glas u svetu začuo mnogo godina posle kazanjskog lingvističkog drugovanja njenih predstavnika.

194. Kazanj, zabito mesto za velike naučne ambicije, dočekalo je Baudouina de Courtenay ipak jednim dosta budnim naučnim životom, što je povoljno uticalo na njegovu radnu koncentraciju. Tu je uskoro mladi profesor našao sebi idealnog sagovornika o lingvističkim temama u Kruszewskom, darovitom mladiću koji je kod njega želeo da odbrani doktorsku tezu. Iz njihovih razgovora iznikle su misli o jeziku, originalne, novatorske, nikad pre toga izrečene. Ali ozbiljni koreni škole nisu mogli biti pušteni. Baudouin de Courtenay je morao napustiti Kazanj, nastavlajući svoje seljakanje poljskog nacionaliste nemilog ruskoj carskoj vlasti.²⁴ Kruszewskog je odnela smrt pre nego što je stigao da ostvari krupna dela. Od zaborava ga je spasio jedino sećanje učiteljevo, koji je o njemu i govorio i pisao,²⁵ ukazujući na značaj shvatanja izloženih u doktorskoj tezi rano preminulog.²⁶ Rastanak sa Kruszewskim bio je veliki gubitak za Baudouina de Courtenay nikad više on nije našao sebi takvog partnera za razvijanje velikih, novatorskih teorija. Kasniji njegovi radovi, iako i interesantni i

²⁴ Posle dugog premeštanja s jednog univerziteta na drugi (Sankt Peterburg, Kazanj, Derpt, Krakov, opet Sankt Peterburg), Baudouin de Courtenay je najzad 1918. dobio univerzitetsku katedru u otadžbini u Varšavi.

²⁵ V. Baudouin de Courtenay, "Mikolaj Kruszewski, jego życie i prace naukowe". *Prace filologiczne* II, z. 3, 1888, 837-849 i III, z. 1, 1889, 116-175.

²⁶ Danas se na uvod ove teze, koji je posebno štampan 1881. pod naslovom "Über die Lautabwechslung", gleda kao na klasično delo kazanjske škole u kojem su najjasnije izražena progresivna shvatanja o fonemi – v. i § 282.

značajni u mnogo pravaca, nikada više nisu zazvučali onom svežinom kao u kazanjskim danima.²⁷ Otuda adekvatnost termina: ne "škola Baudouina de Courtenay" već "kazanjska škola".

195. Prve formulacije mnogih od osnovnih ideja moderne lingvistike naći će se u učenju kazanjske škole: o tome npr. da treba razlikovati jezik kolektiva (u smislu Saussurevog "langue" – v. § 266) od jezika pojedinaca ("parole"); o razlici između evolutivnog posmatranja jezičkih fakata i njihovog sagledavanja u jednom određenom vremenskom preseku (Baudouin de Courtenay se, pored ostalog, među prvima zalagao za pristupanje deskripciji savremenog jezičkog stanja); o tome da je jezik poprište kontradiktornih tendencija koje uslovljavaju njegov razvoj: konzervativne težnje ka održavanju zatečenog stanja i progresivnog inovacionog impulsa; itd. Čak se i prva moderna koncepcija foneme počela začinjati u kazanjsko vreme; kasnije je, međutim, Baudouin de Courtenay od nje odustao (v. § 282).

Sva su ta izlaganja, međutim, nedovoljno sistematična – dragocene tvrdnje gube se u moru sporednog, nepreciznog, često i kontradiktornog. Prekomerne terminološke inovacije takođe otežavaju prilaženje jezgru izlaganja.

196. Najveći značaj kazanjske škole je u tome što su za nju znali i iz njenih ideja primali podsticaje za svoje revolucionarne teorije "pražani" (v. § 315) i F. de Saussure (v. § 251). Koliko su ti podsticaji biti snažni (naročito u odnosu na Saussurea) svet je doznao tek mnogo kasnije. U stvari, nesrećne životne okolnosti ne samo da su omele

²⁷ Baudouin de Courtenay je kasnije uplovio u psihologizam (v. §§ 88-92) koji je krajem XIX i početkom XX veka osvajao evropske lingvističke krugove. Njegova izrazito psihološka interpretacija jezičkih pojava odnosila se do kraja i na fonemu – v. § 282.

sređivanje, zgušnjavanje značajnih ideja u revolucionarnu osnovicu nove jezičke teorije, već su i ono, u onakvom obliku u kakvom je rečeno, ostavljale nedoslušano: lingvističke publikacije iz gluve carske provincije, pisane slovenskim jezikom, nisu bile dovoljno pristupačne zapadnoevropskim lingvističkim krugovima koji su, krajem XIX veka, vodili glavnu reč u uspostavljanju jezičkih teorija.

197. Ni u slovenskim sredinama odjeci nisu bili u prvo vreme onako značajni kakvi bi mogli biti da je kazanski period zajedničkog rada Baudouina de Courtenay i Krušewskog dovoljno dugo potrajao te da se škola zaista čvrsto postavila i razgranala. Pa ipak, nije sve prošlo bez neposrednog traga. Baudouin de Courtenay je imao i drugih darovitih učenika koji su umeli da usvoje njegove progresivne poglede na jezik i da ih u praksi razvijaju. Posebno je u Sankt Peterburgu (gde je Baudouin de Courtenay dva puta boravio kao profesor) razvijena lingvistička aktivnost vredna pažnje. Tu, doduše, nije bilo daljih velikih skokova u novo, ali su tradicije učenja Baudouina de Courtenay na dostojan način negovane (prvenstveno u okvirima slavistike). Termin *peterburška škola* odnosi se upravo na generacije jezičkih stručnjaka koji su vaspitani na tome učenju. Tu spadaju L. V. Ščerba, L. P. Jakubinski, E. D. Polivanov i mnogi drugi (od vodećih slavista tokom pedesetih i šezdesetih godina i takvi kao na primer V. V. Vinogradov i S. I. Bernštejn). Učenik Baudouina de Courtenay L. V. Ščerba (1880-1944) centralna je ličnost peterburške škole. Ščerba je, pored ostalog, usmerio interesovanje svoje sredine na domen fonoloških proučavanja. Danas se pod terminom *lenjingradska fonološka škola* razume fonološko proučavanje u duhu originalnih Ščerbinih pogleda (koje zastupaju takvi kao, recimo, njegov učenik L. R. Zinder ili M. I. Matusevič i drugi).

Bibliografske napomene

198. Izvrstan prikaz kazanjske škole daje R. Jakobson u "Kazańska szkola polskiej lingwistyki i jej miejsce w światowym rozwoju fonologii", Biuletyn polskiego towarzystwa językoznawczego zesz. XIX, Wrocław-Kraków 1960, 3-34. Vrlo je informativan i članak A. A. Leontjeva: "Obščelingvističeskie vzgljady I. A. Boduena de Kurtene", V Ja VIII, 6, 1959, 115-127. Obilje podataka sa lepom analizom daje i zbornik studija posvećen tridesetogodišnjici smrti Baudouina de Courtenay u izdanju sovjetske Akademije nauka: "I. A. Boduen de Kurtene 1845-1929" (autori: A. A. Leontjev, V. N. Toporov, Vjač. V. Ivanov, A. S. Posvjanskaja, V. P. Grigorjev, N. S. Tolstoj). L. E. Bokareva i A. A. Leontjev prilažu na kraju iscrpnu bibliografiju radova Baudouina de Courtenay. Pažnju treba pokloniti knjizi Mikołaj Kruszewski, "Wybór pism. Z przedmowami Jerzego Kuryłowicza i Romana Jakobsona", Wrocław-Warszawa-Kraków, 1967 imajući u vidu, pored ostalog, da su uvodne stranice napisali Kuryłowicz i Jakobson. Posebno se preporučuje i knjiga "A Baudouin de Courtenay Anthology", Bloomington, Indiana University Press 1972. Izbor tekstova Baudouina de Courtenay i njihov prevod na engleski izvršio je Edward Stankiewicz. On je napisao i izvrstan predgovor o životu i radu velikog poljskog lingviste: "Baudouin de Courtenay: His Life and Work" (3-48). Na kraju knjige je priložen ne samo spisak najvažnijih radova Baudouina de Courtenay već i selektivan spisak radova koji su o njemu napisani. Dragoceno je što je dat i indeks imena koja se pominju u knjizi, i to uz kratke biografske podatke.

Rad peterburške škole najbolje ilustruju studije o jeziku njenog najeminentnijeg predstavnika Ščerbe. V.: L. V. Ščerba, "Izbrannye raboty po jazykoznaniyu i fonetike", I,

Lenjingrad 1958. V. i: A. A. Leontjev, "I. A. Boduen de Kurtene i Peterburgskaja škola ruskoj lingvistiki", V Ja X, 4, 1961, 116-124.

Fortunatovljeva (moskovska) škola

199. Moskovski profesor uporedne gramatike Filip Fedorovič Fortunatov (1848-1914) bio je savremenik Baudouina de Courtenay. I njegove su ideje o jeziku bile za svoje doba progresivne, iako ne u onoj meri novatorske koliko Baudouinove iz kazanjskih dana. Fortunatov je bio i praktičar: držao se prvenstveno rada na materijalu. Ali način na koji je on prilazio konkretnim jezičkim pojavama odavao je izvanredan smisao za naučnu perspektivu (odvajanje dijahronije od sinhronije – v. § 267) i za iznalaženje adekvatnih kriterija analize (odvajanje lingvističkog fenomena od psihološkog).

200. Fortunatov nije ostavio veliki broj radova, ali je ipak stvorio zapaženu lingvističku školu (u duhu njegovih metodoloških koncepcija radili su istaknuti slavisti kao Peškovski, Šahmatov, Belić i dr.) delujući naročito sugestivno svojim čuvenim univerzitetskim predavanjima.

Bibliografske napomene

201. V.: F. F. Fortunatov, "Izbrannye trudy" (I 1956, II 1957, Moskva) gde su, pored ostalog, izloženi podaci o Fortunatovljevom životu i radu. V. i podatke o školi koje daje Zvegincev – Istorija jazyk. I (odjeljak VI).

O Fortunatovu vrlo kompetentno govori F. M. Berezin u svojoj knjizi "Očerki po istorii jazykoznanija v Rossii (konec XIX – načalo XX v.)", Moskva 1968.

Belićevi lingvistički pogledi

202. Aleksandar Belić (1876-1960; Beograd), najveći jugoslovenski lingvista, iz čije je škole izašla većina današnjih proučavalaca srpskohrvatskog jezika, formirao je svoje lingvističke poglede najviše u duhu Fortunatovljevog učenja (osim Fortunatova njegovi su profesori bili i eminentni mladogramatičari: Leskien, Brugmann, Sievers). Belić je po početnoj lingvističkoj orijentaciji bio slavista, ali se u docnijim godinama svoga naučnog rada pretežno interesovao za jezičku teoriju. Sve pozitivne osobine mladogramatičara, posebno one najprogresivnije, Fortunatovljeve, zastupljene su u njegovom metodi rada. Sem toga, Belić je, vođen svojim sopstvenim, originalnim idejama, izraslim prvenstveno na studioznom proučavanju srpskohrvatskog jezika, među prvim počeo da razrađuje teoriju *sintagmatike* (= nauka o spojevima reči u rečenici). Njegova velika zasluga leži u tome što je ukazao na značaj ispitivanja funkcije (= službe) reči u rečenici za razumevanje osnovnog principa organizacije jezika i tvorbe reči i što je insistirao na potrebi da se, radi pravilnog osvetljavanja jezičkih pojava, reči ispituju istovremeno s pogledom na sve tri njihove dimenzije: na značenje, sintaksičku funkciju i oblik. Neke od njegovih teorijskih koncepcija, kao na primer shvatanje o tome da značenje imenice podrazumeva "zbir osobina", u izvesnom smislu anticipiraju teorijske stavove generativne semantike (v. § 443).

Bibliografske napomene

203. Belićevi opštelingvistički pogledi najpotpunije su izloženi u njegovom delu: "O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku" (I knjiga 1941-1945, II izd. 1958; II knjiga 1959; Beograd). O A. Beliću pisao je P. Ivić u časopisu *Orbis* 5, 1965,

str. 272-277 (preštampano u Portraits of Linguists II, str. 393-399).

Marrizam

204. U prvim godinama posle revolucije nastavljene su u Sovjetskom Savezu tradicije klasične Fortunatovljeve škole. Međutim, ubrzo je sovjetskom lingvistikom zavladao poseban ideološki i metodološki pravac, tzv. "marrizam", čiji je tvorac Nikolaj Jakovljevič Marr (1864-1934).

205. Marr je započeo svoju naučnu karijeru u tradicijama mladogramatičarske škole. Isticao se kao izvrstan poznavalac kavkaskih jezika. Dao je dosta zapaženih radova iz te oblasti. Istovremeno se bavio, sa daleko manje srećnim rezultatima, i lingvističkom teorijom.

206. Neposredni kontakt sa jezičkom gradom neindoevropskog tipa podstakao je Marra na razmišljanje o međusobnim odnosima jezika, pre svega genetičkim.

Njegove ideje o poreklu jezika odgovaraju tzv. teoriji monogeneze (koju su zastupali pojedini idealistički orijentisani teoretičari jezika na Zapadu, u prvom redu Trombetti – v. § 191n.): smatrao je da su svi današnji jezički tipovi proizašli iz jednog, osnovnog. Po njemu, ljudi su se u početku sporazumevali pomoću gestova, dok su prve reči izgovarane samo u službi magije, u mističkim ritualima. Marr je čak "utvrdio" da su glasovni skupovi *sal*, *ber*, *jon* i *roš* oni osnovni glasovni elementi od kojih su kasnije, ukrštanjem, postali svi jezici sveta. On je, uostalom, bio ubeđen čak i u to da se kroz jezičku stvarnost današnjice može nazreti najstariji razvojni sloj – prvi, svima osnovni jezik primitivnog čoveka. Tragajući za tim slojem, Marr se izdašno upuštao u fantastička etimologisanja.

207. Uz ovakvu monogenetičku koncepciju sazrevala je i Marrova ideja o *stadijalnosti*, tj. o tome da jezici prolaze u svojoj evoluciji kroz određene razvojne stadijume, od nižeg razvojnog stepena ka višem.²⁸ Tipološke razlike u jezičkoj strukturi koje se danas tako jasno ispoljavaju u vezi su sa činjenicom da su neki jezici već dostigli najviši razvojni stadijum, dok drugi nisu. Postoji, dakle, jasan hijerarhijski red među jezicima: s obzirom na dostignuti razvojni stepen neki su višeg, a neki nižeg ranga. Marr pokušava da identifikuje ovakav hijerarhijski poredak. Prema njegovoj oceni, indoevropskoj i semitskoj jezičkoj grupi pripada najviše mesto.

208. Marr je još 1908. započeo izgrađivanje svoje teorije o stadijalnosti izdvajanjem tzv. "jafetske" grupe jezika koja se, po Marrovom mišljenju, nalazi na nižem razvojnem stupnju od indoevropske i semitske. Pošto svi jezici prolaze kroz iste razvojne stadijume, proučavanje jafetske grupe daće nauci, tvrdio je Marr, dragocene podatke o dalekim, preistorijskim periodima indoevropskih jezika.

209. Marr je mnoge detalje menjao tokom vremena u svojoj teoriji a posebno je bio nedosledan u svojim pogledima na to koje bi sve jezike trebalo proglasiti "jafetskim". Dok se u početku ograničavao uglavnom na kavkaske jezike, godine 1920. ovamo ubraja i baskijski, etrurski, pelazgijski, hetitski, urartički, elamitski itd.

210. Godine 1924. Marr se deklarise kao pobornik marksizma u lingvistici. Iako se (1926. god.) odriče svojih ranijih radova, njegova nova idejna orijentacija ne znači napuštanje teorije o monogenezi, stadijalnosti i "jafetskoj" jezičkoj grupi. Naprotiv, sve te svoje ranije ideje on samo

²⁸ Ovo odgovara nekim shvatanjima nemačke lingvistike XIX veka, u prvom redu Schleicherovoj teoriji – v. § 63.

dopunjuje novom teorijskom koncepcijom o tome da je jezik društveno-ekonomska nadgradnja sa jasno ispoljenim klasnim karakterom. Određeni stadijumi jezičkog razvoja uslovljeni su određenom društveno-ekonomskom situacijom: struktura jezika se menja sa strukturom društva i njegovom ekonomskom osnovicom. Prema tome, kao i svi ostali oblici nadgradnje, i jezičke kategorije moraju neposredno odražavati određene socijalne odnose, a jezički razvoj mora teći u revolucionarnim skokovima, od jednog razvojnog stadijuma do drugog. Nove ideologije koje su u vezi sa promenom kulture i civilizacije dovode neposredno do stvaranja novog jezičkog sistema.

211. U tom poslednjem "marksističkom" periodu Marrovog rada iskristalisana je do kraja njegova teorija o ukrštanju jezika. Po Marru, ono što se u klasičnoj gramatici naziva "prajezikom" samo je nepotrebna fikcija; stoga termin "prajezik" i sve što on implicira treba definitivno odbaciti (ovim je automatski u SSSR stavljeno na indeks istorijsko i komparativno proučavanje jezika u duhu klasične gramatike). Jezici nastaju ukrštanjem, spajanjem. Pojavljuju se u korak sa stvaranjem država. Univerzalni princip jezičkog razvoja ispoljava se u stalnom ukrštanju različitih jezika.

212. Marr smatra da ne postoje jezici nacija, već samo jezici društvenih klasa. Po njegovom učenju, svaki jezik, stvoren ukrštanjem, sadrži dva koegzistentna jezika upravo onako kao što i svaka kultura podrazumeva dve kulture: eksploatatora i eksploatisanih. Jezik eksploatisanih određen je, po zakonima društvenog razvitka, da pobedi jezik eksploatatora.

213. Posle Marrove smrti (1934) rad na produbljivanju njegovih ideja preuzeli su saradnici "Instituta jezika i mišljenja", među kojima je vodeću reč imao I. I. Meščaninov (1883-1967). Definitivno izgrađivanje teorije marrizma pa-

da upravo u razdoblje od 1930-1940, dakle najvećim delom u vreme posle Marra. Tada je, između ostalog, primena marrizma zahvatila šira lingvistička područja. Tako se npr. učenje o stadijalnosti počelo primenjivati i na sintaksu, kojom se inače sam Marr nije posebno bavio.

214. Od svih heterogenih ideja koje teorija marrizma obuhvata svakako se najviše ističu: tvrđenje da je jezik monogenetičan sa uvek istim, stupnjevitim razvojnim putem i tvrđenje da je jezik fenomen društveno-ekonomske nadgradnje sa jasno ispoljenim klasnim karakterom.

215. Oдавно je već ozbiljna naučna kritika bila istakla nasuprot monogenetičkoj teoriji daleko prihvatljiviju teoriju poligeneze: jezik je nastajao među ljudima u procesu rada, na različitim mestima zemljine kugle, oformljujući se na različite načine, ali uvek s istom osnovnom funkcijom sredstva kojim se omogućuje međusobno sporazumevanje. Prva Marrova teza se, u stvari, protivila baš marksističkom objašnjenju porekla jezika. Uviđajući i sami njenu potpunu neprihvatljivost, "marristi" su otvoreno priznavali mogućnost kritičkog stava u tome pravcu.

216. Mada su uglavnom ćutke prelazili preko neobične Marrove ideje o "četiri elementa" (*sal, roš, jon, ber*), marristi su ipak dopuštali primedbu o tome da bi objašnjenje o jezičkoj stadijalnosti trebalo u celini revidirati.

217. Tvrđenje o društveno-ekonomskoj uslovljenosti jezika bilo je, međutim, aksiom u koji se nije smelo posumnjati.

Zbog uverenja u maksimalno marksistički stav u ovom pravcu nije se u SSSR dugi niz godina čula nijedna odusudna kritika koja bi dokazala koliko je Marrovo učenje u većini slučajeva bilo irealno. Van SSSR, međutim, marrizam je odbačen kao nenaučna teorija. Kritika je bila konkretna, dokumentovana. Između ostalog, uzimani su pri-

meri koji dokazuju da jedna od osnovnih ideja – ideja o dva koegzistentna jezika od kojih jezik eksploatisanih pobeđuje – ne odgovara stvarnosti.

218. Marrizam je počeo da biva javno kritikovan u SSSR tek onda kada se vrhovno političko lice (Staljin) zainteresovalo za nezdravo stanje u sovjetskoj lingvistici.²⁹

Marrova teorija je oborena već samom konstatacijom o tome da jezik, kao sasvim specifičnu pojavu, ne možemo direktno vezivati ni za bazu ni za nadgradnju. U sledeća četiri stava, koja proističu iz ove konstatacije, opovrgnute su sve idejne postavke marrizma.

I. Poznato je da svaka baza ima svoju nadgradnju koja je za nju tako neraskidivo vezana da likvidacijom baze odlazi i sama nadgradnja. U Rusiji je, od revolucije naovamo, uništen kapitalizam i stvoren socijalizam, a jezik ipak nije ušao u novi stadijum.

II. Svaka nadgradnja aktivno služi svojoj bazi, što znači, u ovom konkretnom slučaju, da bi svaka društvena klasa trebalo da ima svoj jezik. Međutim, u modernim evropskim državama istim jezikom govori kapitalista i proleter.

III. Nadgradnja je vremenski vezana za svoju bazu, što znači da ne može biti dugog veka. Ruski jezik kojim je Puškin pisao je, međutim, preživio i feudalizam i kapitalizam i još uvek je uzor-jezik i u socijalizmu.

IV. Nadgradnja nije neposredno vezana sa proizvodnom delatnošću čoveka, dok jezik, međutim, jeste. Nove tekovine civilizacije donose u život društva nove termine, iako baza ostaje neizmenjena.

²⁹ Smatra se da je do ovoga došlo na taj način što su izvesni istaknuti lingvisti, ne slažući se sa Marrovim idejama, a svesni da sami ne mogu svojim autoritetom da poboljšaju situaciju, potražili pomoć na najvišem nivou.

Ovim osnovnim kritičkim stavovima, kojima se najzad izvršila marksistička diskvalifikacija Marrove teorije, dodavani su, u eri kritikovanja marrizma, i drugi opravdani argumenti.³⁰

219. Marrizam je značio za duže vremena prekid sa tradicijom u razvoju klasične lingvistike na teritoriji SSSR, a takođe i prekid svakog kontakta sa razvojem lingvističke misli u ostalom svetu. To je bila svakako najveća šteta koju je od marrizma pretrpela sovjetska lingvistika, veća i od činjenice da se godinama radilo predano na produbljivanju naučne teorije koja je u samoj svojoj osnovici bila pogrešna.

U zaista malobrojne pozitivne rezultate epohe marrizma može se ubrojati aktiviziranje pažnje sovjetskih lingvista na problem semantike reči u vezi s društvenim životom kao i buđenje većeg interesovanja za posao oko prikupljanja i opisivanja materijala različitih neindoevropskih jezika.

Bibliografske napomene

220. Marrova sabrana dela (u pet knjiga) objavljena su (1933-1937) pod naslovom "Izabrannye raboty" u Lenjingradu (izdanje: AN SSSR, Gosud. akademija istorii material'noj kul'tury).

Radi bližeg upoznavanja sa shvatanjima nastavljača marrizma v.: I. I. Meščaninov, "Novoe učenje o jazyke – Stadijal'naja tipologija" (Gosudarstvennoe social'no-ekonomičeskoe izdatel'stvo, Leningradskoe otdelenie 1936) i "Obščee jazykoznanie" (Leningrad 1936).

³⁰ Naglašavana je tek tada, recimo, davno poznata činjenica da je još Engels ukazivao na nemogućnost objašnjenja fonetskih promena ekonomskim uslovima.

V. i: Herbert Rubenstein, "The Recent Conflict in Soviet Linguistics", Lg 27, N° 3, 1951, 281-287; Lawrence L. Thomas, "The Linguistic Theories of N. J. Marr", Berkeley and Loš Angeles, 1957.

Diskusija koja je opovrgla naučnu vrednost marrizma vođena je na stranicama moskovskog lista "Pravda", godine 1950, u brojevima od maja, juna i jula (Staljinovi članci: 20. VI i 4. VII).

Eksperimentalna fonetika

221. Fonetika je prva lingvistička disciplina koja je uspostavila egzaktni metod analize, zahvaljujući pomoći tehničkih instrumenata. Njen je razvoj bio uslovljen razvojem fizike; kad je fizika obezbedila tehnička sredstva za eksperimente, fonetika je koraknula ozbiljno unapred.

222. Još se od antičkih vremena radilo na ispitivanju glasova³¹. Međutim, fonetske studije dobijaju ozbiljan značaj tek početkom XIX veka, posle radova slavnog francuskog matematičara B. J. Fouriera (1768-1830) koji je prvi izmerio zvučni talas i izneo teoriju o *formantima* (tj. o specifičnim rezonancama zvučnog talasa koje zavise od njegove lokalizacije u govornom aparatu).

³¹ Dok su se Grci interesovali prvenstveno za akustičku stranu glasova (v. § 14), dotle nam je od indijskih gramatičara ostala izvrsna klasifikacija glasova po artikulacionim karakteristikama. Od podviga na polju fonetike pre XIX veka ističu se posebno pokušaji izrade "muzičkih mašina" (= mašina koje "govore"). Još je u XVII veku (1681) engleski fizičar Robert Hooke napravio jednu takvu mašinu koja ispušta glasove. Sličnih je pokušaja bilo (u francuskoj i nemačkoj naučnoj sredini) i tokom XVIII veka.

223. Nauka o glasovima se deli na *akustičku* fonetiku (koja ispituje prirodu zvučnih talasa) i *artikulacionu* (ili *motoričku*) fonetiku (ispituje izgovorne procese od kojih zavisi obrazovanje glasova). Iz oblasti akustičke fonetike prvi značajniji rad (opis konsonanata) dao je autor jedne od "muzičkih mašina" Wolfgang de Kempelen³². Prvi sistematski rad o artikulacionoj fonetici napisao je tek H. von Helmholtz³³, mada je i u ranijim periodima bilo nekih zanimljivih priloga u toj oblasti proučavanja³⁴.

224. Francuz P. J. Rousselot (1846-1924) je prvi eksperimentalni (ili instrumentalni – oba se termina upotrebljavaju, mada češće prvi) fonetičar među ispitivačima jezika. Uvodi u fonetske studije *kimograf* (služi za merenje artikulacione energije, mada na nedovoljno usavršen način) i *palatogram* (pokazuje otisak artikulacije jezika na veštačkom nepcu umetnutom specijalno radi toga u usta pojedincu koji izgovara naročito odabrane glasove odnosno reči). Njegovi opisi rada sa instrumentima³⁵ mnogo su uticali na formiranje tradicija u fonetskom ispitivanju.

225. U XIX veku se fonetskim studijama poklanja dosta pažnje. U nizu naučnika koji su ostavili zapaženije radove iz ove oblasti (Brücke, Grammont, Meyer i dr.) posebno

³² W. de Kempelen, "Mechanismus der menschlichen Stimme nebst der Beschreibung einer sprechender Maschine", Wien 1791.

³³ God. 1862: "Die Lehre von den Tonempfindungen".

³⁴ Ovde se u prvom redu misli na studiju koju je objavio, još 1668. u Parizu, vatreni sledbenik Descartesa, G. de Cordemoy, pod naslovom: "Discours physique de la parole". Studija nije doživela popularnost koju zaslužuje, u prvom redu zbog toga što je 1670. Molière, u svojoj komediji *Bourgeois Gentilhomme*, izvr-gao ruglu eksperimentalno ispitivanje glasova.

³⁵ Objavljenim u "Principes de phonétique expérimentale". Paris 1897-1905.

se ističu po uticaju koji su vršili na savremenike i ozbiljnošću svojih radnih rezultata: Sievers ("Grundzüge der Lautphysiologie", 1876) i Sweet ("Handbook of Phonetics", 1877). Sweet i Sievers su u stvari postavili temelje motoričkoj fonetici.

226. Svi se pomenuti fonetičari XIX veka nisu podjednako služili instrumentima pri analizi; neki su čak bili skeptični u oceni vrednosti ovakve pomoći (npr. Sievers), što se može razumeti ako se uzme u obzir da su instrumenti u to vreme još bili prilično primitivni. Tek posle Prvog svetskog rata, u korak sa razvojem fizike, počinju priizitati sve bolja i bolja tehnička sredstva u pomoć fonetičarima da najzad obezbede pravilan odgovor na mnoga osnovna pitanja fonetike³⁶ dajući njenim interesovanjima i mogućnostima neslućeni raspon.

227. Dvadesetih godina ovog veka Nemačka prednjači u Evropi na polju eksperimentalne fonetike³⁷. Međutim, već se u to vreme rad na fonetskom ispitivanju s instrumentima intenzivno razvija i u SAD, odakle će uskoro sa izrastanjem elektronike da potekne najbitnija modernizacija egzaktnog metoda u fonetici.

228. Pred 1930. počinje se u SAD s ispitivanjem oblika zvučnoga talasa pomoću novog tehničkog sredstva, vakuumskih cevi ("vacuum tubes"). Ovo sredstvo je u eksperimentalnu fonetsku analizu uveo američki inženjer Harvey

³⁶ Tek su npr. instrumenti pokazali da je za prirodu svakog vokala odlučujuća koncentracija energije u određenim frekvencijama vibracije.

³⁷ Zapažene uspehe u rešavanju fonetskih problema pomoću instrumenata zabeležio je npr. Nemačkar Carl Stumpf. Njegova nekad veoma cenjena studija "Die Sprachlaute", objavljena u Berlinu 1926. danas je već dezaktualizovana, zahvaljujući primeni usavršenijih tehničkih metoda.

Fletcher"; svoj metod rada on je popularizovao objavljivanjem (1929. u New Yorku) studije "Speech and Hearing".

229. Revoluciju u fonetici izazvala je, međutim, tek upotreba *spektrografa*. To je sprava koja omogućava da se zvuk vidi: vide se karakteristični formanti u obliku linije. Prvi lingvista koji se u svojim fonetskim ispitivanjima poslužio detaljnom spektrografskom analizom bio je Amerikanac Martin Joos. Knjiga "Acoustic Phonetics", u kojoj on (1948) izlaže svoje rezultate, ostaje klasično delo moderne fonetike.

230. Fonetika je u drugoj polovini XX veka doživela u svakom pogledu neobičan kvalitativan uspon. Sva oslonjena na tehniku analize s instrumentima, nalazeći se stoga na granici lingvistike i fizike (pa čak i fiziologije – ukoliko se radi o proučavanju motoričkih procesa), ona je izrasla u značajnu naučnu disciplinu³⁸, čija je pomoć u ostvarivanju velikih lingvističkih poduhvata današnjice sve neophodnija.

231. Fonetska ispitivanja se, pre svega, danas tako neposredno uključuju u fonološka da se neka oštra granica između jedne i druge discipline ne bi mogla povući. U tražanju za distinktivnim obeležjima fonema presudnu ulogu su odigrale fonetske analize glasova vršene najmodernijim tehničkim sredstvima.

232. Od kada je u jeku interesovanje za teoriju informacije (v. § 498) razvila su se u fonetici tzv. *perceptualna* ispitivanja sa ciljem da se utvrdi koje su osobine glasa zaiستا bitne za njegovu razumljivost (*inteligibilitet*). Organi-

³⁸ Pravilno naglašavajući značaj modernih fonetskih ispitivanja za lingvistiku, nemački naučnik E. Zwirner je modernu fonetiku koju zastupa nazvao *fonometrijom* da bi izbegao uobičajeni profanisan termín koji podseća na epohu kada je fonetika bila disciplina sasvim drukčijeg naučnog ranga.

zuju se testovi tako da se npr. glas snimljen na magnetofonskoj traci ošteti na jedan ili na drugi način, u manjoj ili većoj meri, pa se traži od slušalaca da kažu koliko su razabrali. U vezi sa tim pokazali su se korisni i spektrografski snimci: prebacivanjem akustičkog fenomena u vizuelni obezbeđene su šire mogućnosti za sagledanje šta je za inteligibilitet bitno, a šta se može ispustiti bez štete po spoznavanje.

Danas se na ovoj strani traži i pomoć u objašnjavanju komplikovanog fenomena individualnih varijacija u percepciji govora.

233. U poslednje vreme je u Americi usavršen i metod automatskog prebacivanja "vidljivog jezika" (*visible speech*) ponovo u jezik zvukova. Iznaden je i način automatskog električnog pravljenja veštačkog (sintetičkog) govora. Sve to ima za cilj da obogati fond znanja perceptualne fonetike, čija bi primena u praksi mogla biti od neocenjive koristi.

Bibliografske napomene

234. Od starijih, klasičnih radova iz fonetike ističu se pomenuta dela Rousselota (§ 224), Sweeta (§ 225) i Sieversa (§ 225) kojima treba dodati knjigu francuskog fonetičara M. Grammonta: "Traité de phonétique" (v. § 171).

Do Drugog svetskog rata bile su vrlo popularne i knjige: R. H. Stetson, "Motor Phonetics" (Archives Néerlandaises de phonétique expérimentale III, 1928, 1-216); A. Sotavalta, "Die Phonetic und ihre Beziehung zu den Grenzwissenschaften" (Helsinki 1936).

U prva fundamentalna dela američke fonetike spada knjiga K. L. Pikea: "Phonetics, A Critical Analysis of Phonetic Theory and a Technique for the Practical Description of Sounds" (Ann Arbor 1943).

Veliki ugled u krugovima fonetičara doživela je knjiga engleskog naučnika D. Jonesa: "The Phoneme, Its Nature and Use", Cambridge 1950.

U značajnoj studiji M. Joosa: "Acoustic Phonetics" (Suppl. to Lg vol. 24, N°2, 1948) ne izlažu se samo mogućnosti koje pruža primena spektrografa u fonetici, već se uopšte ukazuje na prednosti upotrebe instrumenata u lingvističkim poslovima. Iznesene su i izvesne (tada aktuelne) teorije o apercipiranju zvukova u vezi s problemom inteligibiliteta.

God. 1958. objavljena je knjiga ruskog naučnika N. I. Žinkina: "Mehanizmy reči" (Moskva) koja je učinila veliki utisak. U njoj je prvi put ukazano na ulogu dijafragme u formiranju glasova.

U ugledne udžbenike fonetike spadaju R.-M. S. Hefner, "General Phonetics", Madison 1949; E. Dieth, "Vademekum der Phonetik", Bern 1950; W. Brandenstein, "Einführung in die Phonetik und Phonologie", Wien 1950; L. R. Zinder, "Obščaja fonetika", Lenjingrad 1960; Peter Ladefoged, "Preliminaries to Linguistic Phonetics", Chicago and London 1971.

Studija G. Tragera: "Phonetics, Glossary and Tables" (SIL Occasional Papers 6, University of Buffalo, New York 1958, 1-27) informiše, pored ostalog, o osnovnoj terminologiji novije fonetike.

Radi uvođenja u moderan eksperimentalni metod preporučuje se: K. Potter, G. A. Kopp, H. C. Green, "Visible Speech", New York 1947; E. Pulgram, "Introduction to the Spectrography of Speech" (Janua Linguarum 7), The Hague 1959 (značajno za lingvistiku: ne ulazeći u detalje praktičnih postupaka sa spektrografom, daje ipak dovoljno jasno principe spektrografije); C. G. M. Fant, "On the

Predictability of Formant Levels and Spectrum Envelopes from Formant Frequencies", For Roman Jakobson 109-121.

Zbornik "Manual of Phonetics" (ed. L. Kaiser, Amsterdam 1957) sadrži različite radove eminentnih autora (Jakobson, Halle, Panconcelli-Calzia, itd.) koji daju najvažnije pojmove o istoriji fonetike, o njenom mestu u okviru lingvističkih disciplina, o njenom odnosu prema psihologiji i fiziologiji, o najvažnijim dostignućima na polju analize pomoću instrumenata.

Izvrstan pregled istorije fonetike, naročito eksperimentalne, daje Morris Halle u svojoj knjizi: "The Sound Pattern of Russian" ('s-Gravenhage 1959; naročito Chapter IV: "Critical Survey of Acoustical Investigations of Speech Sounds", 91-109).

Pregled razvoja eksperimentalne fonetike u SAD daje P. Delattre u "Les indices acoustiques de la parole: Premier Rapport", *Phonetica* 2, 1958, 108-118 i 226-251.

Pregled dostignuća na polju eksperimentalne fonetike ne samo u SAD već uopšte u svetu daju sledeće dve studije objavljene u 8th Proceedings: C. G. Fant, "Modern Instruments and Methods for Acoustic Studies of Speech" (282-358) i E. Fischer Jørgensen, "What Can the New Techniques of Acoustic Phonetics Contribute to Linguistics" (433-499).

Lepo reprezentuje poslednje rezultate akustičke fonetike do šezdesetih godina knjiga Gunnara Fanta, objavljena 1960 ('s-Gravenhage): "Acoustic Theory of Speech Production-With Calculations on X-Ray Studies of Russian Articulations" (sa priloženom selektivnom bibliografijom). V. takođe: D. Abercrombie, "Elements of General Phonetics" (Edinburgh 1967) i "Readings in Acoustic Phonetics", izd. Ilse Lehiste (Cambridge Mass. - MIT Press 1967; u ovom

se zborniku nalaze najznačajnije studije iz oblasti akustičke fonetike koje su publikovane u periodu od 1946. do 1962).

Prozodijskim fenomenima se bave knjige Ilse Lehiste "Suprasegmentals", Cambridge, Mass. and London, 1970, gde su sumirana dosadašnja znanja iz ove oblasti, i Paula Gardea "L'accent", Paris 1968, s originalnim pogledima na suštinu akcenatskih fenomena. Najvažnije instrumentalno fonetsko istraživanje o srpskohrvatskom prozodijskom sistemu, koje je veoma interesantno s opštelingvističkog gledišta, predstavlja rad Ilse Lehiste i Pavla Ivića: "Accent in Serbocroatian. An Experimental Study", Ann Arbor 1963.

STRUKTURALNA LINGVISTIKA

Pregled osnovnih razvojnih karakteristika

235. Epoha strukturalne lingvistike nastaje pred 1930, paralelno u Evropi i Americi.

Kao i drugde u nauci (v. § 120), lingvistici strukturalizam, donosi, pre svega, nove poglede na znana fakta. Ti su novi pogledi zasnovani na ispitivanju jezičkih fakata u sistemu, na naglašavanju društvene funkcije jezika, na izdvajanju istorijske od aktuelne jezičke problematike.

236. Vesnici ove velike epohe javljali su se tu i tamo već poodavno, neki još u XIX veku¹. Ali sve su to bili pojedinačni, usamljeni glasovi, neprihvaćeni od savremenika. Prvi čiji se glas zaista čuo bio je Ferdinand de Saussure (v. § 249). Zato što je prvi novim tako duboko uticao na sa-

¹ Predstavnik "psihološke lingvistike" Marty (v. § 89) još 1884. tvrdi da opisivanje savremenog jezičkog stanja treba da bude glavni predmet lingvističke pažnje, ali pošto je njegov ugao posmatranja u celini više bio filozofski nego lingvistički, njegova misao je prošla nedovoljno zapažena. Bilo je i drugih naučnika sa (za svoje doba) progresivnim idejama u prvom redu nordijski gramatičari (kao Rask, Noreen ili Wiwel), ali i engleski (Sweet i njegovi učenici). O činjenici da je jezik sistem sa "relativno zatvorenom strukturom" govorio je još 1891. Nemač H. G. von der Gabelentz (u svom delu "Die Sprachwissenschaft..." – v. § 88). Posebno su značajne bile ideje slaviste Boudouina de Courtenay (v. §§ 195 i 196).

vremenike i zato što i oni na koje nije neposredno uticao polaze upravo od iste teorijske baze koja leži i u osnovicama njegovih lingvističkih misli – Saussureu danas pripada slava začetnika strukturalne lingvistike.

237. Teorijsku (Saussureovu) osnovicu, takoreći azbuku strukturalne lingvistike sačinjavaju sledeći aksiomi.

Jezik je sistem, i tako ga i treba proučavati; ne uzimati pojedina fakta izolovano, već uvek u njihovoj ukupnosti, tj. vodeći računa o tome da je svaka pojedinost takođe određena svojim mestom u okviru celine (sistema).

Jezik je prvenstveno društveni fenomen (služi sporazumevanju) pa ga tako treba i proučavati: ne ispitivati izolovano glasovnu ili značenjsku stranu jezika, već uvek voditi računa o njihovom međusobnom odnosu, pošto je taj odnos bitan u procesu sporazumevanja.

Jezička evolucija i aktuelno jezičko stanje – dve su bitno različite pojave; metodološki je nedopustivo mešati istorijske kriterije u interpretaciji aktuelnog jezičkog stanja.

238. Strukturalizam se i u lingvistici manifestuje traženjem invarijanata (v. § 116), izdvajanjem *relevantnog* (bitnog) od nebitnog (*redundantnog*).

Zajednička težnja svih predstavnika strukturalne lingvistike jeste iznalaženje objektivnih merila u analizi (što ujedno znači isključenje subjektivnih, *mentalističkih* kriterija).

239. Razvojni put strukturalizma u lingvistici karakteriše: u početku – izrazita suprotnost među pojedinim školama u pitanjima izbora kriterija za određivanje vrednosti jezičkih jedinica; kasnije – uklanjanje bitnih razlika, približavanje i na liniji metoda i, naročito, u pogledu pravca i širine naučnog interesovanja.

240. Strukturalizam je nastao paralelno u Evropi i Americi, ali bez bližeg međusobnog kontakta². Osnovna razlika je od početka ležala u tome što je evropski strukturalizam zasnovao svoje glavne tokove na poznavanju Saussureovih ideja, dok je Americi Saussure bio gotovo nepoznat³.

241. Postoje tri osnovna tipa evropskog strukturalizma. Prvi je – *ženevska škola* (v. § 269). To je klasični, Saussu-

² Iako su prvi konkretni oblici interesovanja bili zajednički: gotovo istovremeno kad i Trubeckoj u Evropi, i Sapir i Bloomfield u SAD počinju govoriti o fonemi. Tada je i poznati kineski naučnik Yuen Ren Chao (sada u SAD) izneo svoja široko zapažena gledišta u studiji: "The Non-uniqueness of Phonemic Solutions of Phonetic Systems" (Bulletin of the Institute of History and Philology, Academia Sinica, Vol. IV, Part 4, – 1934, 363-397; preštampano u zborniku "Readings in Linguistics. The Development of Descriptive Linguistics in America since 1925", izd. Martin Joos, Washington 1957, 38-54).

³ Osnivač američkog strukturalizma – Bloomfield (v. § 345) – slagao se sa Saussureom samo u onim osnovnim idejama koje smo naveli kao aksiome strukturalne lingvistike. Inače, ne samo što na polju lingvističkog metoda među njima nema mnogo zajedničkog, već se u pojedinim detaljima iskazuju upravo oprečna mišljenja. Jezik je, recimo, za Saussurea *psihološki* fenomen – jezički znak postoji u nama kao apstraktna količina (= kao predstava o određenom akustičkom utisku kojim se evocira određeno značenje). Prema tome, jezičko ispitivanje bi trebalo, u duhu ovakve koncepcije, svoditi u prvom redu na promatranje načina na koji se manifestuje jezička struktura u svesti predstavnika konkretnog govornog kolektiva. Za Bloomfielda naprotiv – jezik postoji pre svega kao konkretni, empirični *fakat*, pa, prema tome, lingvističko ispitivanje treba prvenstveno svesti na tu neposrednu činjeničnu konkretnost (= na analizu konkretnog saopštenja).

reov strukturalizam, koji se kasnije, pod okriljem Ballyjevog učenja, razvio u specifičnom pravcu. Sada on, međutim, već uglavnom pripada istoriji; u današnjim smerovima razvoja strukturalne lingvistike njegov je značaj marginalan. Drugi je tip reprezentovan radovima pripadnika *praškog serkla* odnosno njihovih učenika (v. § 315). Pojedinci su, naročito u početku, nazivali ovu školu i školom *funkcionalne lingvistike* (ona se prvenstveno interesuje za to kako jedna glasovna jedinica funkcioniše kao znak za sporazumevanje). Kasnije se često pojavljuje, iz opravdanih razloga, termin – *škola fonologa* (predstavnici ove škole su od početka bili prvenstveno zainteresovani za fonološku problematiku). Danas je, međutim, najrašireniji naziv *praška škola* (njeni predstavnici – *pražani*). Njeno mesto je izvanredno značajno u razvojnim tokovima lingvistike. Reprezentujući svojim koncepcijama i metodom sve ono što je najtipičnije za strukturalizam u celini, nastala neposredno, u prirodnom prerastanju, iz korena tradicionalne lingvistike, ona je danas već klasični oblik strukturalne lingvistike po mnogo čemu: po najizrazitije lingvističkom tipu naučnog interesovanja za jezik, po neodlaženju u ekstrem dematerijalizacije jezika (što čine glosematičari – v. § 393) odnosno puke deskripcije uz isključenje značenja (što čine bloomfieldovci – v. § 349), po mirnoj, uvek uzlaznoj putanji razvoja kojim je pošla, bez potresa, sa isturenih pozicija tradicionalne lingvistike stižući, istim sigurnim tempom, u poslednje metodološke novitete današnjice. Treći tip je reprezentovan školom *glosematičara* (v. § 396) koju neki nazivaju i *neososirijanstvom* (zbog izrazite orijentisanosti ka apstrakcijama, što je najviše u skladu sa Saussureovom koncepcijom jezičkog znaka). Škola je zaista primila dosta od Saussureovog učenja, ali bar isto toliko i od logistike (v. § 393). Ona se, u stvari, vi-

še svodi na izgrađivanje opšte teorije o jezičkom znaku nego na lingvističko proučavanje.

242. Strukturalna epoha američke lingvistike započeta je na Jelskom univerzitetu (Yale University). Originalnu strukturalističku školu, s originalnim, distribucionalističkim metodom analize osnovao je Bloomfield (v. § 350). Stoga je škola i poznata pod nekoliko termina: *jelska škola*, *bloomfieldovci*, *distribucionalisti*.

Kada su se Amerikanci konačno bliže zainteresovali za tekovine evropskog strukturalizma, njima se učinilo da bi (s tim da se ukloni raskorak u terminima) najviše dodirnih tačaka bilo između njihove distribucionalističke škole i glosematičara⁴.

Za razliku od pražana, koji su svoju pažnju prvenstveno poklanjali istraživanju glasovnih jedinica i njihovih *distinktivnih obeležja* (v. § 300), američki distribucionalisti, kao i glosematičari, ne smatraju da u tome pravcu treba usmeriti naučno interesovanje. Amerikance i glosematičare interesuje pre svega raspored jezičkih jedinica (*distribucija*); Amerikance zato što smatraju da je utvrđivanje rasporeda jezičkih jedinica najobjektivniji metod opisivanja funkcije jezičkog znaka u sistemu, glosematičare – zato što se za materijalnu stranu jezika uopšte ne interesuju, već samo za određivanje karaktera apstraktnog odnosa jezičkih jedinica. Obe škole zastupaju, dakle, izrazito formalistički⁵ metod: pristupaju jezičkoj analizi bez neposrednog vođenja računa o kategoriji značenja. Međutim, u suš-

⁴ U tome smislu govori američki lingvista Einar Haugen u svojoj studiji "Directions in Modern Linguistics", Lg 27, N° 3, 1951, 211-222.

⁵ Termini: *forma*, *formalni*, *formalistički* upotrebljavaju se ovde u onoj vrednosti koju im daje moderna logika.

tini se američki distribucionalisti i glosematičari razmimoilaze bitno u jednoj, ali osnovnoj koncepciji: prvi vode računa, i to prvenstveno, o konkretnom jezičkom fenomenu, dok drugi, naprotiv, svesno zapostavljaju konkretnu (glasovnu) jezičku stranu.

243. Jedan od najznačajnijih događaja u prošlosti lingvističkog strukturalizma bio je dolazak najjemenitijeg pražanina, Romana Jakobsona, u SAD, za vreme II svetskog rata. Harvardski centar je postao najrepresntativnije uporište pražana, u kojem su se vaspitavale nove generacije američkih slavista. U početku, protivurečnosti između jelske i harvardske škole bile su izrazito zaoštrene. Dok su pražani, pored insistiranja na prvorazrednoj vrednosti proučavanja distinktivnih obeležja, priznavali i primenjivali distribucionalne kriterije u jezičkoj analizi, dotle su "amerikanci" ostajali isključivo pri kriteriju distribucije, pokušavajući da postave čak i fonološka proučavanja samo na tu bazu. Pobjeda je, na terenu fonologije, ostala u rukama pražana: danas se fonološke studije najčešće zasnivaju na ispitivanju distinktivnih obeležja (v. § 300). S druge strane, primena "američkog" metoda u oblasti morfoloških i sintaksičkih studija pokazala se nesumnjivo plodotvornom time što je doprinela sagledanju niza problema od šireg teorijskog značaja obezbedivši, pored ostalog, potrebnu bazu iskustva za transformacionalistički pristup jeziku. Razvijanje teorije informacije i prodiranje matematičkih kriterija u lingvistiku pripomoglo je da se izrazite protivnosti među ovim dvema školama konačno uklone. Poslednjih godina vodeću reč u svetskoj lingvistici preuzimaju lingvisti "mešanog tipa": tvorac generativne gramatike Noam Chomsky je, npr. učenik distribucionalista, vičan procedurama matematičke lingvistike, upoznat sa tekovinama *harvardske škole* (= praški strukturalizam u moder-

nizovanoj interpretaciji Romana Jakobsona); slavista i najistaknutiji fonolog među predstavnicima generativne gramatike Morris Halle je harvardski đak, upoznat s distribucionalizmom, s matematičkom lingvistikom, s teorijom informacije; jedan od najaktivnijih dijalektologa i semantičara šezdesetih godina, Uriel Weinreich (1926-1967) bio je takođe orijentisan u svim pomenutim pravcima itd.

244. Među najveće događaje u istoriji moderne lingvistike spada svakako prodor strukturalizma u SSSR. Ovo se dogodilo tek posle oslobođenja od marrizma⁶ (v. §§ 204-219). U početku je sovjetski strukturalizam bio izrazito eklektičkog tipa. Uskoro se, međutim, pojavila naglašena orijentacija ka *psiholingvističkoj* (v. § 377) problematici (u vezi s teorijom informacije i mašinskim prevođenjem).

⁶ Iako je Sergej Karcevski izlagao Saussureove ideje na Moskovskom univerzitetu u periodu od 1917-1919, zbog specifičnih prilika ovo nije imalo nikakvog uticaja na razvoj sovjetske lingvistike. Marrizam je i tradicionalnu lingvistiku gotovo uništio, a svaki novi pravac, pogotovu sa Zapada, bio je dočekivan s ogrorčenim negodovanjem (za klasičnog američkog lingvistu E. Sapira npr. sovjetska lingvistička publika je znala uglavnom samo po neopravdanim pogrđama koje su mu marristi upućivali – nazivan je čak i rasistom; punu rehabilitaciju doživeo je Sapir u SSSR tek 1956. na stranicama časopisa Voprosy jazykoznanija). Od XX kongresa KPSS počinje se govoriti u SSSR o potrebi izgrađivanja mašine za prevođenje. U vezi s tim se sovjetskim lingvistima ukazalo na potrebu: da se upoznaju sa strukturalnim metodom i sa tekovinama matematičke logike; da pristupe radu na fonologiji i eksperimentalnoj fonetici (koja je dotle u SSSR bila zanemarena); da se nauče služiti statističkim kriterijima u jezičkom ispitivanju. Godine 1956. časopis Voprosy jazykoznanija pokreće diskusiju o vrednosti strukturalnog metoda u lingvistici. Diskusija se završila konačnom pobedom strukturalizma.

Treba ovim povodom napomenuti da pojedini sovjetski lingvisti termin strukturalna lingvistika upotrebljavaju veoma široko, tako da njime obuhvataju i izvesne svoje, originalne pristupe jeziku koji nemaju direktne veze sa lingvističkim strukturalizmom tipičnim za sredinu ovog veka (slučaj, recimo, S. K. Šaumjana – v. §§ 549-557).

245. Osnovni program strukturalnog prilaženja jezičkim faktima koji je imao avangardni značaj u lingvistici sredinom ovog veka sastoji se u sledećem:

A) Predmet *deskriptivne* (= opisne) lingvistike je proučavanje jezičke strukture koje se vrši primenom objektivnih kriterija. Ti kriteriji počivaju na razlikovanju relevantnog od redundalnog i na iznalaženju opozicija uspostavljenih po principu *binarnosti* (= dvojnosti).

B) Lingvistički opisi vrše se postupno, sa vođenjem računa o *hijerarhiji* (tj. o redosledu u značaju jezičkih pojava). Pri definisanju pojava redovno se ima u vidu konkretan jezički *nivo* (engleski termin: *level*) na kojem se data pojava manifestuje: da li je on leksičkog, fonološkog, morfološkog, semantičkog ili sintaksičkog karaktera (= koji se tip jezičke organizacije ima u vidu pri određivanju službe date jedinice u okviru sistema).

C) Služba jezičkog znaka proverava se *supstitucijom* (= zamenjivanjem datoga znaka drugim jezičkim formama čija je funkcija poznata i koje, ukoliko umesno stoje na mestu znaka podvrgnutog ispitivanju, otkrivaju tip njegove službe u datoj prilici).

D) Definicije pojava teže maksimalnoj jednostavnosti, tačnosti i konsekvencnosti (da bi se ovo postiglo rado se uzimaju u pomoć i različiti simboli, formule, crteži, *sheme*).

246. Strukturalna lingvistika je donela nove pojmove koji su iziskivali nove termine. Nedovoljan kontakt među

pojedinin školama olakšao je nekontrolisani porast broja termina i njihov necelishodan raspored (ponekad dva ili više termina služe za istu pojavu). Ovo je davalo argumente kritičkim osvrtima, a takođe i nespোরазумima među pojedincima. U novije vreme naponi su orijentisani ka sređivanju terminologije.

247. Zahvaljujući studioznoj razradi strukturalističkog metoda korisnost lingvističkih studija tokom poslednjih decenija sve se neospornije potvrđivala. Efikasnim gramatičkim udžbenicima unapređena je praksa učenja stranih jezika. U saradnji inženjera i lingvista napravljena je mašina za prevođenje. Ista saradnja omogućila je usavršavanje uređaja za komunikaciju (kao što je telefon, radio, gramofon, mikrofon i sl.). Medicina je sve radije saradivala s lingvistikom (u ispitivanjima mentalnih poremećaja, u oblasti defektologije govora i sluha), a psihologija se, pored ostalog, zainteresovala za lingvističke tekovine zbog razrađivanja teorije o učenju (kako se pamti, kako se najlakše uči i sl.).

Bibliografske napomene

248. Jedan od prvih radova u kojima se utvrđuje pojam strukturalizma u lingvistici jeste članak H. J. Posa: "Perspectives du structuralisme" (TCLP VIII, 1939, 71-79). O istoj temi govore i studije: V. Brøndal "Linguistique structurale" (Acta linguistica I, 1, 1939, 2-10, Copenhagen) i E. Cassirer, "Structuralism in Modern Linguistics" (Word, I, 2, 1945, 99-120).

Značajna je studija glosematičara L. Hjelmsleva u kojoj se izlažu osnovne koncepcije strukturalnog metoda: L. Hel'mslev, "Metod strukturnog analiza v lingvistike" (Acta linguistica, VI, 2-3, Copenhagen 1950-1951, 57-67). V. i C.

E. Bazell, "The Choice of Criteria in Structural Linguistics", Word X, 1954, 126-135.

E. Haugen u "Directions in Modern Linguistics" (Lg 27, 3, 1951, 211-222) izlaže strukturalne principe u paraleli između jelske i glosematičarske škole. Osvrt na obe ove škole nalazi se i u radu T. Bolellija, "Considerazioni su alcune correnti linguistiche attuali" (Pisa 1953). Ocene posebnosti pojedinih strukturalističkih škola koje daju sovjetski lingvisti sadrži zbornik "Osnovnye napravlenija strukturalizma", Moskva 1964.

Američki strukturalizam prikazan je kompetentno i u radovima: R. A. Hall, Jr., "American Linguistics 1925-1950" (Archivum Linguisticum 3, 1951, 101-125 i 4, 1952, 1-16); C. F. and F. M. Voegelin, "On the History of Structuralizing in 20th Century America" (Anthropological Linguistics vol. 5, N° 1, 1963, 12-37); Rulon Wells, "Some Neglected Opportunities in Descriptive Linguistics" (Anthropological Linguistics vol. 5, N° 1, 1963, 38-49).

A. Martinet u "Structural Linguistics" (Anthropology Today, Chicago 1953, 574-586) ocenjuje i poredi praški, jelski i glosematičarski strukturalizam, a u "The Unity of Linguistics" (Linguistics Today, New York 1954, 1-5) osvetljava u glavnim linijama odnos tradicionalne lingvistike prema strukturalnoj. V. i ocenu strukturalizma koju daje E. Benveniste u "Tendances récentes en linguistique générale" (Journal de Psychologie, 1954, 130-145). V. i rad A. A. Reformatskog: "Čto takoe strukturalizm?" VJa 1957, VI, 25-37.

O strukturalizmu, s insistiranjem na onim momentima koji su među predstavnicima sovjetskih strukturalista najpopularniji, govori S. K. Šaumjan u "O suščnosti strukturalnoj lingvistiki" (VJa, V. 5, 1956, 38-54) i u "Strukturalnaja lingvistika kak immanentnaja teorija jazyka" (izd. AN SSSR, Institut slavianovedenija, Moskva 1958). V. i zbornik

"Transformacionnyj metod v strukturnoj lingvistike", Moskva 1964, kao i zbornike koji su publikovani 1967. i 1968. u Moskvi pod naslovom Problemy strukturnoj lingvistiki. Originalna shvatanja sovjetskih lingvista mlađe generacije koji su se izjasnili za strukturalizam dolaze najupečatljivije do izražaja u knjizi Ju. D. Apresjana: "Idei i metody strukturnoj lingvistiki" (Moskva 1966). V. i zapaženo delo: B. A. Uspenskij, "Strukturnaja tipologija jazykov", Moskva 1965 (u njemu se autor zalaže za uspostavljanje jednog invarijantnog metajezika prema kojem bi se ocenjivali konkretni jezici: zatim bi se na osnovu takve ocene određivale tipološke srodnosti i razlike).

Bliži uvid u primenu strukturalnih pogleda na jezik u romanskim delovima sveta daće radovi: E. Alarcos Llorach, "Gramática estructural" (Madrid 1951); E. Coseriu, "Sincronía, diacronía e historia" (Montevideo 1958); A. Rosseti, "Linguistics" (= Janua Linguarum, Series Maior XVI, The Hague 1965). Rosseti je nedavno objavio članak, takođe vredan pažnje, pod naslovom "Lingvistica modernă (Limba Română 16, 1967, 284-295).

Objašnjenje termina i pojmova ženevske škole daje R. Ingler u "Lexique de la terminologie saussurienne", Utrecht 1968, a praške škole daje J. Vachek u "Dictionnaire de linguistique de l'école de Prague" (Utrecht-Anvers 1960). Termini odomaćeni u američkoj lingvistici objašnjeni su u E. P. Hamp "A. Glossary of American Technical Linguistics Usage 1925-1950" (Utrecht-Antwerp 1957) i George L. Trager, "Phonetics: Glossary and Tables" (SIL, Occasional Papers 6, University of Buffalo 1958, New York). Bogata, novija, kako američka tako i evropska lingvistička terminologija naći će se u knjigama: M. Pei, Glossary of Linguistic Terminology (New York-London 1966); O. S. Ahmanova, Slovar' lingvističeskikh terminov (Moskva

1966). Rikard Simeon objavio je "Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva na 8 jezika: hrvatsko-srpski, latinski, ruski, njemački, engleski, francuski, talijanski, španjolski", Zagreb 1969.

Uvođenje u strukturalni metod obezbeđuju i klasični udžbenici američke lingvistike: H. A. Gleason, "An Introduction to Descriptive Linguistics" (New York 1955; II prerađeno izdanje 1961); John B. Carroll, "The Study of Language", Cambridge Mass. 1953 (lepo informiše o odnosu strukturalne lingvistike prema drugim disciplinama, posebno prema modernoj psihologiji); Charles F. Hockett, "A Course in Modern Linguistics", New York 1958 (daje tumačenje američkih dostignuća na polju lingvističkih metoda). V. i rad švedskog lingviste B. Malmberga: "Structural Linguistics and Human Communication. An Introduction into the Mechanism of Language and the Methodology of Linguistics" (II revidirano izdanje, Berlin 1967).

Presek interesovanja istaknutih predstavnika lingvistike pruža zbornik radova objavljen 1954. u New Yorku (izd. A. Martinet i U. Weinreich) pod naslovom "Linguistics Today". Reprezentativan izbor radova koji su bili odlučujući za lingvistički razvoj Amerike daje M. Joos u zborniku "Readings in Linguistics – The Development of Descriptive Linguistics in America since 1925" (Washington 1957). U četvrtom izdanju od 1966 (The University of Chicago Press, Chicago and London) ova ista knjiga nosi naslov "Readings in Linguistics I. The Development of Descriptive Linguistics in America, 1925-56". Eric P. Hamp, Fred W. Householder i Robert Austerlitz izdali su "Readings in Linguistics" II (The University of Chicago Press, Chicago and London 1966), u kojoj se nalaze radovi (ukupno 39) eminentnih evropskih lingvista iz perioda od 1929. do 1961.

Pregled strukturalne epohe u lingvistici dat je u knjizi Guilio C. Lepschy, "A Survey of Structural Linguistics", London 1970. V. i: T. A. Degtereva, "Puti razvitija sovremennoj lingvistiki III; Strukturalizam i principi marksistkogo jazykoznanija" (Moskva 1964); Manfred Bierwisch, "Strukturalismus. Geschichte, Probleme und Methoden", Kursbuch 5, izd. H. M. Enzensberg, Frankfurt 1966, 77-152 (novija, engleska verzija objavljena je pod naslovom "Modern Linguistics. Its Development, Methods and Problems" u ediciji Janua Linguarum, Series Minor, 110, The Hague 1971); Oswald Szemerényi, "Richtungen der modernen Sprachwissenschaft. Teil I. Von Saussure bis Bloomfield, 1916-1950", Heidelberg 1971.

O strukturalizmu u lingvistici govore sledeći radovi objavljeni na našem jeziku: M. Ivić, "Današnji pravci rada u lingvistici", Književnost i jezik, 4, 1961, 418-424; M. Ivić, "O strukturalnom metodu jezičke analize", Filološki pregled I-II, 1963, 105-117 i "Strukturalizam i lingvistika", Filozofija, god. XVI, br. 4, 1972, 33-40; Ranko Bugarski, "Šta je strukturalizam?", Filološki pregled I-II, 1965, 133-151.

Ferdinand de Saussure

249. Jedan od najvećih lingvista svih vremena bio je nesumnjivo Švajcarac Ferdinand de Saussure (1857-1913). Njegova snažna individualnost, veliki, originalni lingvistički talenat, izrazit smisao za naučnu teoriju i lični uticaj koji je vršio na svoje učenike učinili su ga ne samo tvorcem značajne škole (tzv. *ženevske škole*) nego i cele jedne epohe u nauci o jeziku: u idejama koje je on prvi glasno i sugestivno zastupao našla je svoje korene strukturalna lingvistika.

250. Saussure je bio profesor lingvistike u Parizu (od 1881. do 1889. i od 1890. do 1891) i Ženevi (od 1891; period ženevske profesure je naročito značajan u njegovom radu). Predavao je sanskrit, germanske jezike, grčki, latinski, litvanski. Tek od 1894. počeo se baviti opštelingvističkim idejama. Malo je publikovao. Osim svog prvog i najznačajnijeg rada "Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes" (v. § 251) Saussure je objavio svega oko dvadesetak članaka koji se tiču indoevropskih jezika (o baltijskim jezicima, o germanским, o grčkom, o frigijskim zapisima). Postoje i nekoliko njegovih beležaka i kratkih članaka s etimološkom problematikom, kao i pojedini prikazi.

251. Svoje lingvističko obrazovanje dobio je Saussure od najeminentnijih predstavnika mladogramatičara (Brugmanna, Osthoffa, Leskiena – v. § 95). Poznavao je dobro, pored toga, gledišta lingvističkog naturaliste Schleichera (v. §§ 60-63) i lingvističkog geografa Gilliérona (v. §§ 155-157). Cenio je mnogo i američkog lingvistu W. D. Whitneya, osobito njegovo delo "The Life and Growth of Language" (v. § 337n.). Posebno se, međutim, oduševljavao kazanjskom školom (193-197). Postoje podaci da je svojim učenicima govorio o originalnosti i značaju ideja Baudouina de Courtenay i Kruszkowskog, ističući da je šteta za lingvistiku Zapada što slabo prati njihov rad ⁷. Saussure je inače bio zainteresovan i za razvoj drugih, nelingvističkih disciplina, naročito sociologije: Durkheimove teorije osta-

⁷ Saussureova pisma upućena Baudouinu de Courtenay čuvaju se danas u Lenjingradu (v. referat N. A. Sljusareve: "Mesto F. de Sossjura v razvitii sovremennoj lingvistiki", Xth International Congress of Linguists: Abstracts of Papers, Bucharest, August 28 – September 2, 1967, na str. 342).

vile su na njega dubok utisak⁸. Očekivalo bi se da je Saussure, kao učenik mladogramatičara, započeo svoju naučnu karijeru idući u osnovnoj koncepciji jezika i metodološki za stopama svojih učitelja. To se, međutim, nije dogodilo. Već prvi njegov rad⁹ pokazuje izvanrednu samostalnost naučnog postupka: jezičke pojave se posmatraju u ukupnosti svojoj, tj. u sistemu, što je imalo značaj revolucionarnog podviga na polju lingvističke metodologije. Godina 1878. kada je izašla ova studija mladog studenta ("Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indoeuropéennes") ostaje nezaboravan datum u istoriji nauke o jeziku¹⁰.

252. Saussure-student imao je neobičnu hrabrost da se uhvati u koštac sa komplikovanošću starog indoevropskog vokalizma. Do njega, za nauku je odnos dugih indoevropskih vokala prema kratkima izgledao nerešiv problem. Polazeći od toga da je sve u jeziku međusobno po-

⁸ Emile Durkheim (1858-1917), poznati francuski sociolog, naglašavao je, pored ostalog, da kolektivno mišljenje, koje je bezlično, i stoga nesubjektivno, ima daleko veći značaj u izgrađivanju opšteltjudskog saznanja od individualnog mišljenja. Kolektivno mišljenje ne samo da je po vrednosti iznad individualnog, već individualno od njega zavisi – razvija se direktno pod njegovim impulsima. Odjeci ovog shvatanja prisutni su u Saussureovoj teoriji o odnosu jezika kolektiva ("langue") prema individualnom jezičkom ostvarenju ("parole") – v. § 266.

⁹ Pisan kad je Saussure imao dvadeset i jednu godinu i bio još student lajpciškog univerziteta.

¹⁰ Mada je sam rad objavljen s podatkom od 1879. godine, godina 1878, kada su Saussureovi rezultati već stekli odgovarajući publicitet u lingvističkoj javnosti, računa se kao značajan datum u istoriji lingvistike (v. šta o tome kaže A. Meillet u *Portraits of Linguistics II*, na str. 93).

vezano, da postoji neka osnovna struktura koja objedinjuje gramatičke forme istoga sistema u celinu, Saussure je izneo svoje originalno objašnjenje ove lingvističke zagonetke koje bi se, ukratko, sastojalo u sledećem.

Kao što je dokazano, indoevropski jezici su imali poseban odnos alternacije kratkih vokala: e / o / \emptyset ¹¹ (u slogovima kao; *derk* / *dork* / *drk*, isp. grčko: *dérkomai* / *dédorka* / *édracon*). Treba pretpostaviti, tvrdio je Saussure, da je indoevropski glasovni sistem, pored nama poznatih glasova, sadržavao i jedan kasnije izgubljeni glas nepoznate vrednosti (Saussure ga beleži sa *A) koji je svojim prisustvom, u sličnim fonetskim kontekstima, uslovljavao sličan niz alternacija: **dheA* / **dhoA* / **dtA* kao *derk* / *dork* / *drk*. Iščežavanje tog tajanstvenoga A dovelo je, prema zakonima indoevropske fonetike, do karakterističnog duljenja odgovarajućih kratkih vokala, odnosno do pojave vokalskog elementa tamo gde je vokal dotle nedostajao: između konsonanata namesto \emptyset (u grčkom je recimo, došlo do odnosa: *dhé* / *dhó* / *dhe*; isp.: *títhēmi* / *thōmos* / *thetós*).

Ubedljiv način na koji je Saussure izneo i obrazložio svoju teoriju ostavio je na savremenike dubok utisak. Ne manje je uzбудila lingvističku javnost činjenica da je, prilikom istraživanja hetitskog jezika¹², otkriveno prisustvo specifičnog grlenog glasa upravo u onim pozicijama za koje je Saussure vezivao pojavu tajanstvenog *A. Tako je nauka imala prilike da se uveri u ispravnost Saussureove teorije¹³.

¹¹ \emptyset = odsustvo vokala.

¹² Jedan od najarhaičnijih indoevropskih jezika, nepoznat u Saussureovo vreme.

¹³ Već je 1927. godine (u studiji "à indoeuropéen et ḫ hittite", *Symbolae Grammaticae in honorem Joannis Rozwadowski I*, Kraków 1927, 95-104) poljski naučnik J. Kuryłowicz ukazao na ne-

253. Saussureovi osnovni pogledi na jezik izloženi su u knjizi "Cours de linguistique générale" objavljenoj 1916. god. pod njegovim imenom. Sam Saussure, međutim, ovu knjigu nije napisao. Ona je izrađena posle njegove smrti, po beleškama njegovih učenika, duboko odanih uspomeni i idejama velikog učitelja¹⁴. Kao što je kasnije R. Godel dokazao (v. § 268), knjiga sadrži jednu verziju Saussureovih shvaćanja koja ne odgovara apsolutno onome što je on izlagao o jeziku tokom svojih univerzitetskih predavanja i u razgovorima sa učenicima. On npr. nije onoliko insistirao na strogom razlikovanju govora pojedinaca ("parole") od jezika koji je svojina cele zajednice i koji, nalazeći se u govornoj svesti svakog pojedinca, reguliše konkretnu strukturu individualnog govora ("langue"). Mada je zaista ukazivao na potrebu da se ta dva pojma u jezičkom fenomenu teorijski precizno razgraniče, Saussure je istovremeno bio svestan toga da je u praksi ovakvo precizno razgraničavanje neizvodljivo. S druge strane, u knjizi su bleđe izložena neka shvaćanja na kojima je Saussure življe insistirao. Naročito je (po kompetentnoj oceni Godela) nedovoljno prikazano Saussureovo oduševljenje za matematičko prilaženje jeziku: govoreći o organizovanoj strukturi jezika Saussure je (i ovde opet prvi) naglašavao da se adekvatni opis ovakve strukture može postići tek uvođenjem matematičkih formula u analizu. Izlaganje u knjizi trpi od toga što se, bez neophodnih uputstava

posrednu vezu između indoevropskog *a* i hetitskog *h*. Najveću popularnost, međutim, Saussureovom doprinosu dao je u ovom slučaju tek rad Danca H. Hendriksena koji je objavljen u Kopenhagenu 1941: "Untersuchungen über die Bedeutung des Hethitischen für die Laryngal-Theorie" (Det kgl. Danske Vidensk. Selskab. Hist. – filolog. Medd., 28, 2).

¹⁴ Knjigu su redigovali Ch. Bally i A. Sechehayé.

samog autora, nisu mogla ukloniti izvesna ponavljanja, nesigurna izlaganja, ponekad i protivurečna tvrđenja.

Bez obzira na sve neravnine teksta i na pojedina (pod datim uslovima neizbežna) odstupanja od autentičnosti (svedena, uostalom, na promašaj u nijansi, u jačini naglaska, ali ne i u suštini ideje), knjiga "Cours de linguistique générale" je, odigravajući misionarsku ulogu u lingvistici, donela Saussureu dragocenu slavu onoga od koga je započelo novo doba. Na onome što je ona kazala (bez obzira koliko baš zaista Saussureovim glasom) izrastale su nove generacije, nove teorije, nova dela. O njoj se diskutovalo, sa njome saglašavalo, od nje razilazilo u mišljenju. Saussureova teorija za lingvistiku to je – ova knjiga.

254. Saussure se pre svega interesovao za to šta je jezik kao predmet naučnog proučavanja: kako ga razumeti i kako mu prilaziti. Da bi svoje ideje o tome što živi i neposrednije ilustrovao, Saussure se poslužio duhovitim poređenjem s igrom šaha.

255. Za igru šaha uzimaju se figure koje mogu bili izrađene od vrlo različitog materijala. Izbor materijala je proizvoljan. Obavezna je jedino vrednost koja se figurama u igri pridaje. Tako i u jeziku: hoće li reč *voda* predstavljati imenicu, ili predlog, ili glagol, ili bilo drugo šta, zavisi od značenja koje je vezano u datome jeziku za glasovni sklop *voda*. Značenje ne biva uslovljeno samim sazvučjem reči, već položajem koji ona, u svojstvu jezičkog znaka, zauzima u okviru celokupnog jezičkog sistema.

Šahovskim figurama rukujemo po određenim pravilima igre koja treba poštovati. Nedopušteno je menjati u toku igre jednom utvrđenu vrednost figura. Slično stoji sa jezikom. Konkretna spoj glasovne sa značenjskom stranom jezičkog znaka varira od jezika do jezika, što znači da je nastao u igri slučajnosti, proizvoljno. Ali jednom utvr-

đen – taj se spoj ne može menjati, obavezan je. U tom je smislu, dakle, svaki jezički znak s jedne strane proizvoljan, s druge – obavezan.

Pojave kao što je jezički *supletivizam* (= povezivanje dveju po sazvučju neodgovarajućih formi u jedinstven sistem oblika – npr. u srpskohrvatskom: *čovjek* jd. (*ljudi* mn.) imaju takođe svoju paralelu u šahovskoj igri. Izgubi se, recimo, jedna figura. Možemo mesto izgubljenog piona upotrebiti naprstak, gumu, bilo šta – glavno je zapamtiti da će taj novi predmet, specifičan po obliku, imati u igri vrednost izgubljene figure.

256. Svaki potez u igri stvara novu situaciju na šahovskoj tabli. Ali svaka "nova situacija" ostaje dosledno u skladu sa pravilima igre. Vremenom se događaju i različite jezičke promene. A realizacija tih promena ostaje dosledno u okviru onoga što odgovara uvek istim principima po kojima se uspostavlja fenomen jezičkog znaka.

257. Svaki potez šahovskog igrača kreće samo jednu figuru. Posledice međutim, koje nastaju mogu biti od sporednog značaja za glavni tok igre, ali mogu biti i odlučujuće. Tako i u jeziku: počne jedna jezička promena, razvija se, okončava se; u krajnjem rezultatu ona može doneti ili samo prekranje detalja, ili bitnu promenu u sistemu.

258. Svaki potez stvara novo stanje na šahovskoj tabli. Svako novo stanje ima svoje zakone. Pređašnji raspored, pre učinjenog poteza, nema više značaja; bitno je ono što je sad, to treba posmatrati i ocenjivati. Nije u suštini drukčije ni s jezikom: pogled na jezičku stvarnost u preseku jednog razvojnog trenutka pokazuje uvek jedinstvenu ukupnost međusobno povezanih fakata; ovo posmatrano (aktuelno) stanje ispoljava se nezavisno od ranijih stanja istoga jezika, sagledanih iz evolutivne perspektive.

259. Svaka šahovska figura ima svoju vrednost prema pravilima igre, ali u igri figure dolaze u različite položaje jedne prema drugima. Ti im položaji daju nove vrednosti (nije svejedno npr. da li je jedan pion u takvom položaju da može napasti protivničku figuru ili je van borbenih linija). I konkretna vrednost jezičkih jedinica biva određena njihovom aktuelnom upotrebom (jedna je komunikativna vrednost srpskohrvatskog *a* u ulozi veznika, druga u obeležavanju genitiva jednine: *zida*).

260. Najveći značaj za razvoj moderne lingvistike imale su Saussureove konstatacije o jeziku kao organizovanom sistemu, o društvenoj funkciji jezika, o potrebi da se, i teorijski i praktično, razlikuju dva osnovna pravca jezičkog ispitivanja (v. § 237). Razvijajući svoje poglede o ovome, Saussure je, pored ostalog, ukazao na sledeće.

261. Jezik je sistem znakova međusobno povezanih tako da vrednost jednog znaka biva uslovljena prisustvom ostalih. Jezički sistem je, u stvari, zasnovan na *opozicijama*, tj. na međusobnom suprotstavljanju jezičkih znakova.

262. Jezički znak je kompleksne prirode. To je spoj glasovnog fenomena kojim se nešto označava (*signifiant*) sa značenjskim, tj. sa označenim pojmom (*signifié*). Iz razrade odnosa *signifiant* / *signifié* izrasla je nova lingvistička grana – *semiologija* (= nauka o jezičkom znaku, v. § 422). U vezi s tim se mnogo diskutovalo, i još se diskutuje, o pitanjima (koja je Saussure pokrenuo, v. § 436) proizvoljnosti odnosno obaveznosti jezičkog znaka.

263. Upotreba jezičkog znaka nije obavezno implicirana njegovim značenjem. Francuska reč *redouter* npr. neće se upotrebiti u svim situacijama kojima odgovara njeno značenje "bojati se": pored nje postoje u jeziku i izrazi *craindre* i *avoir peur* koji su, značeći isto, odomaćeni u određenim slučajevima; samim tim polje upotrebe reči *redouter* ne po-

kriva te slučajeve. Upotrebna moć reči naziva se njenom *vrednošću* (*valeur*). Radi upoznavanja prirode jezičkog znaka neophodno je, pored značenja, proučiti i njegovu vrednost.

264. Ljudski govor je fenomen linearnog tipa u tome smislu što se svaki element od kojeg je sazdan izgovara pojedinačno u vremenu: sačinjavaju ga jedinice sukcesivno upredene u govornu nit. Lingvističko ispitivanje treba da ima u vidu ovu činjenicu pre svega u odnosu na jezičku jedinicu: njena vrednost biva obavezno stilizovana u kontaktu sa neposrednim okruženjem (prema kontekstu).

265. Psihološke kategorije kao što su analogija i (naročito) asocijacija intenzivno utiču na jezički razvoj. Lingvistika treba da uključi u krug svojih neposrednih interesovanja problem dometa i oblika takvih uticaja.

266. *Jezik* (*langue*) je svojina kolektiva, a pojedinac ga neposredno ostvaruje govorom (*parole*). Govorne realizacije odgovaraju u principu normama koje nameće jezik – svojina kolektiva. Pa ipak, sam čin govora daje mogućnost za narušavanje aktuelne jezičke norme: pojedinac započne neku promenu, ona se dalje uopštava podražavanjem, dok se konačno ne uvrsti u inventar standardnih jezičkih karakteristika.

267. Jezik se može proučavati u dva pravca: sinhronično i dijahronično. *Sinhronija* obuhvata jezičko stanje u nekom datom trenutku, *dijahronija* jednu fazu jezičke evolucije. Jezik posmatran u sinhroničnom preseku manifestuje se kao organizovani sistem koji živi u jezičkoj svesti datog kolektiva. Dijahronično se ispitivanje, naprotiv, tiče sukcesivnih jezičkih pojava, nesadržanih u istoj jezičkoj svesti istih govornih predstavnika, koje se samo smenjuju ne obrazujući između sebe sistem. Pri jezičkoj analizi treba uvek strogo voditi računa o razlici između dijahronič-

nog i sinhroničnog fenomena. *Dijabronična* (ili *dinamična*) *lingvistika* tiče se istorije jezika; opis jezičkog stanja pripada *sinbroničnoj* (ili *statičkoj*) *lingvistici*.

Bibliografske napomene

268. Knjiga "Cours de linguistique générale" (Genève 1916) doživela je nekoliko izdanja i prevođena je na različite jezike. Poslednje izdanje na francuskom jeziku objavljeno je 1973. u Parizu, kritički priredio Tullio de Mauro. Pod naslovom "Ferdinand de Saussure. Opšta lingvistika" objavljena je ova knjiga i na srpskohrvatskom (Beograd 1969. izd. Nolit) u prevodu Sretena Marića (koji je dao i predgovor: "Sosirowa lingvistika i misao o čoveku", str. 9-41). Ocenu autentičnosti njenih saopštenja o Saussureovim naučnim stavovima daje Robert Godel u "Les sources manuscrites du Cours de linguistique générale de F. de Saussure" (Société de publications romanes et françaises LXI, Genève – Paris 1957). Sedamdesetih godina ugledni istoričar lingvistike E. F. K. Koerner izdao je dve značajne knjige: "Ferdinand de Saussure. Origin and Development of his Linguistic Thought in Western Studies of Language. A Contribution to the History and Theory of Linguistics" (= Schriften zur Linguistik, herausgegeben von Prof. Dr. Peter Hartmann, Konstanz, Band 7), Braunschweig 1973; "Bibliographia Saussureana. 1870-1970: an Annotated, Classified Bibliography on the Background, Development and Actual Revelance of Ferdinand de Saussure's General Theory of Language", Metuchen, N. J. Scarecrow Press, 1972.

Za istoriju razvoja Saussureovih pogleda na jezik interesantna je studija R. Godela "Cours de linguistique générale (1908-1909). Introduction" (CFS 15, 1957, 3-103). koja izlaže materiju jednog Saussureovog opštelingvističkog kur-

sa (po beleškama triju Saussureovih studenata, najviše A. Riedlingera). R. Jakobson je izneo neke dosada nepoznate podatke o Saussureovoj koncepciji foneme u studiji: "Saussure's unpublished reflections on phonemes", *Cahiers Ferdinand de Saussure* 26, 1969, 5-14.

O važnoj teorijskoj distinkciji pojmova "langue": "parole", ne samo kod Saussurea nego i kod nekih drugih lingvиста, kompetentno govori sovjetski autor T. S. Šaradzenidze u knjizi "Problemy vzaimootnošenija jazyka i reči", Tbilisi 1971. Terminologiju Saussureove škole prikazuje R. Engler: "Lexique de la terminologie saussurienne", Utrecht 1968.

Kritičku analizu teorije izložene u "Cours de linguistique générale" daje R. Wells u "Saussure's System of Linguistics" (*Word*, t. 3, № 1-2, 1947, 1-31). V. i studiju Ranka Bugarskog: "Lingvistika Ferdinanda de Sosira", *Izraz* VII (novembar), 1966, 467-480.

U *Portraits of Linguists II* v. biografske podatke koje daju: R. Gauthiot (str. 87-91), A. Meillet (str. 92-100) i W. Streitberg (str. 100-110).

Ženevska škola

269. Ženevskom školom naziva se lingvistika izrasla iz Saussureovog učenja, a definitivno stilizovana studijama njegovih učenika, posebno Charlesa Ballyja (1865-1947), takođe ženevskog profesora opšte lingvistike i Saussureovog neposrednog naslednika. Osim Ballyja isticao se svojim radom na opštelingvističkim problemima i Albert Secheyay (1870-1946), zainteresovan u prvom redu za odnos psihološkog i jezičkog (u oblasti rečeničkog fenomena). Danas je najreprezentativnija ličnost škole Henry Frei (rođ. 1899), čiji se radovi tiču teorije sintaksičkih odnosa.

270. Školu u celini odlikuje izrazita orijentacija prema studijama emocionalnog (afektivnog) u jeziku, dosledno opredeljenje za sinhroničnu lingvistiku (v. § 267), poštovanje teorijskog aksioma o društvenoj funkciji jezika i o tome da se jezik manifestuje u vidu organizovane celine – sistema. U proučavanju emocionalnog (stilističkog) škola je postigla lepe rezultate. Njen razvojni tok ostao je, međutim, za poslednje tri decenije, uglavnom po strani od glavnih događaja na polju lingvističke metodologije.

Klasičan oblik ženevske škole sadržan je u lingvističkoj teoriji Ch. Ballyja.

271. Bally je poznat, pre svega, kao osnivač *racionalne stilistike*, ispitivanja onih jezičkih izraza koji otkrivaju emocionalnost uopšte, bez udubljenja u problem estetskog i individualnog. Materijal za ovakva ispitivanja uzimao je Bally iz francuskog i nemačkog (vladao je izvrsno ovim jezicima) gradeći na sistematskom poređenju svoje najznačajnije opservacije iz oblasti ovako shvaćene stilistike.

272. Mnogi Ballyjevu lingvistiku nazivaju *afektivnom*: ona polazi od uverenja da je svaki iskaz impregniran nečim ličnim, emocionalnim (tako i ne postoji, u stvari, rečenica koja ne bi bila modalna). Bally je u ovome jednomišljenik pojedinih predstavnika francuske škole (kao što je npr. Vendryes, v. § 168).

273. Usvajajući Saussureov princip razlikovanja pojma *jezik* (langue) od govornog fenomena Bally je razradio svoju poznatu teoriju o aktualizaciji.

Reči same po sebi određuju sasvim uopštene, nekonkretnizovane (virtuelne) pojmove. Govor se, međutim, odnosi na konkretne pojave. Pretvaranje jezika u govor obeleženo je prebacivanjem virtuelnih (apstraktnih) pojmova u pojmove o konkretnim pojavama (npr. *sestra* znači uopšte pojam o ličnosti u određenom srodstvu s nekim, ali dok ne

počne pravi govor ta reč ostaje nevezana za realno biće; tek se u govoru razabira, iz same situacije ili stoga što govorno lice upotrebi određeni atribut – *moja, tvoja* i sl. – o kojoj se osobi radi). Proces *aktualizacije* tiče se prelaska jezika u govor, tj. prebacivanja apstraktnog (virtuelnog) u realno (aktuelno). Sva sredstva koja u jeziku služe za prebacivanje pojmova iz sfere virtuelnog u oblast aktuelnog nazivaju se *aktualizatorima*. Aktualizatori su npr. prisvojne zamenice (isp. razliku u određenosti pojma *kosa* u spojevima *moja kosa* i *plava kosa*). Produbljujući svoja ispitivanja na ovoj strani, Bally je započeo interesantne studije o oblicima determinacije u sintaksi, čija je tradicija i kasnije nastavljena (najviše u radovima H. Freia).

274. U vezi sa pojavama koje prate realizaciju govora Bally je ispitivao i funkciju reči (teorija o *transpoziciji* odnosi se na uočavanje principa po kojima reči u rečenici dobijaju okazionalne službe koje mogu, tokom vremena, biti definitivno stabilizovane – isp. srpskohrvatskog *mlada* u značenju nevesta).

275. Interesovanje za funkciju odvelo je Ballyja u proučavanje *sintagmi* (spojeva reči u rečenici). Tu je on zastupao teoriju *binarizma*: shvatanja o tome da su odnosi u sintagmama *binarni* – počivaju obavezno na vezama između dva rečenična člana (Bally je poimao kao sintagmu svaku dvojnu vezu reči pa i samu rečenicu; ovo poslednje izazvalo je mnoge naučne diskusije).

Bibliografske napomene

276. Najvažnija Ballyjeva dela: "Précis de stylistique", Genève 1905; "Traité de stylistique française" (Heidelberg 1909; III izd. Genève-Paris 1951); "Le langage et la vie" (1913; III dopunjeno izd. 1935); "Linguistique générale et

linguistique française" (I izd. 1932; IV dopunjeno i revidirano izd. 1965, Bern). Bibliografske podatke o Ballyju daje J. Vendryes u *Portraits of Linguists II* (str. 188-201).

V.: J. Vendryes "L'oeuvre linguistique de Charles Bally", CFS 6, 1946/47, 48-62.

V. i: A. Sechehaye, "Programme et méthodes de la linguistique théorique", Paris 1908, i "Essai sur la structure logique de la phrase", Paris 1926; H. Frei, "Critères de délimitation", Word 10, 1954, 136-145, i "Caractérisation, indication, spécification", For Roman Jakobson, 161-168.

Fonološka epoha u lingvistici

Preteče fonologa

277. Fonologija¹⁵ je nauka o *fonemama*¹⁶, tj. o glasovima u funkciji jezičkih znakova koji omogućavaju sporazu-

¹⁵ Termin *fonologija* upotrebljava se ovde u značenju koje mu daje praška škola (v. § 315). Sa tim značenjem javlja se ovaj termin danas manje više u svim evropskim jezicima sem u engleskom i kod predstavnika francuske lingvističke škole (v. § 281). Odgovarajući američki termin je *fonemika* (*phonemics*).

¹⁶ Termin je adaptacija grčke reči *phonema* (= zvuk). Predložio ga je francuskom Lingvističkom društvu (Société de Linguistique) fonetičar A. Dufriche-Desgenettes (s tim da novi termin zameni dotadašnji francuski izraz "son du langage"). Poznati latinista L. Havet je prihvatio Dufriche-Desgenettesov predlog i počeo se služiti novim terminom. Od njega je reč *fonema* (francuski *phonème*) prešla Saussureu, što joj je osiguralo širok publicitet u lingvističkim krugovima. U slovenski svet je izraz *fonema* uveo prvi put predstavnik kazanijske škole – Kruszewski (v. § 193). Nijedan od pome-

mevanje. Uloga foneme je *distinktivna*: služi obeležavanju razlike u značenjima (razlika npr. sprskohrvatskih reči *rob* i *bob* obeležena je fonemskom opozicijom *r / b*).

278. Ideja o nečemu što približno odgovara današnjem pojmu foneme bila se pojavila još vrlo davno, u indijskoj gramatičarskoj sredini (v. § 19). Međutim, ona je ostala bez uticaja na razvoj lingvističke misli drugde u svetu.

279. Englez Henry Sweet (1845-1912) i Francuz Paul Passy (1859-1939) ukazivali su na potrebu da se pri analizi uočavaju one izgovorne karakteristike glasova koje direktno doprinose raspoznavanju značenja reči. Iako su radovi ovih fonetičara zapaženi od savremenika (posebno je Sweet uticao na modernizaciju lingvističkih ideja u Engleskoj i Americi), epoha fonologije je u njima samo nagoveštena, ne i započeta.

280. Izuzetnu figuru u lingvističkom svetu predstavlja švajcarski dijalektolog Jost Winteler (1846-1929) koji je praktično, u opisivanju dijalekatskog glasovnog inventara, još 1876. god., primenio fonološke kriterije¹⁷. Ali njegov pionirski rad savremenici nisu dovoljno primetili; tek mu je mnogo kasnije odati zaslužen priznanje.

281. God. 1878. F. de Saussure (v. § 251) je objavio rad "Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indoeuropéennes" u kojem upotrebljava termin *fone-ma* (*phonème*). Njime Saussure određuje element fonološkog sistema koji se, ma kakva bila njegova konkretna artikulacija, jasno izdvaja od ostalih elemenata. Kasnije je, međutim, Saussure uveo i psihološke kriterije u definiciju fone-

nutih lingvista nije terminu davao onu vrednost koju on ima danas u strukturalnoj lingvistici.

¹⁷ U studiji: "Die Kerenzer Mundart des Kantons Glarus in ihren Grundzügen dargelegt", Leipzig 1876.

me. Francuska škola (v. § 165) je iz tih njegovih kasnijih interpretacija prihvatila ideju o fonemi – lingvističkoj jedinici u smislu auditivno-fiziološkog, psihološkog i funkcionalnog kompleksa koji može biti realizovan kao zvuk, ali ne mora (glavno je da uvek postoji u svesti govornih predstavnika). Ovakva koncepcija razlikuje se od današnjeg shvatanja pojma foneme.

282. Najznačajniju ulogu u pripremanju terena fonologiji odigrali su predstavnici kazanjske škole (v. §§ 193-196), Baudouin de Courtenay i njegov učenik M. Kruszewski, čija su gledišta o jeziku dobro poznavali i posebno cenili osnivači fonologije – pražani (v. § 315).

Baudouin de Courtenay se još sedamdesetih godina jasno izjašnjavao o tome da glasovne vrednosti bivaju iskorišćavane za diferenciranje značenja¹⁸. Kruszewski (oko osamdesete)¹⁹, razrađujući njegovu ideju, insistira na tome da su foneme fonetske jedinice sa posebnom funkcijom u sporazumevanju. Međutim, već 1894²⁰, Baudouin de Courtenay napušta svoj dotadašnji fonetski princip u identifikovanju pojma foneme. Pod uticajem psihologizma u lingvistici svoga doba (v. §§ 79-91), on se postepeno odlučuje za psihološku definiciju foneme s tim da je do kraja čvrsto zastupa. U definitivnoj stilizaciji njegove ideje fonema je mentalna slika glasa koja se, kao invarijantna kate-

¹⁸ V.: Wechsel des s (š.ś) mit *cb* in der polnischen Sprache", Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung VI, 1869, 221-222.

¹⁹ U uvodu svoje teze o vokalskim alternacijama u Rig-Vedama, koji je posebno štampan 1881. pod naslovom: "Über die Lautabwechslung".

²⁰ U "Próba teorii alternacji fonetycznych" (Rozprawy Wydziału Filologicznego Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, XX, 219-364).

gorija, suprotstavlja varijabilnoj – konkretnoj fiziofoničnoj realizaciji mentalne slike, tj. konkretnome glasu²¹. Ovakvo gledište je uglavnom saobrazno sa onim što je u nemačkoj nauci XIX veka formulisano kao odnos Sprachgebilde / Sprechakt. Ono niukoliko ne odgovara savremenoj koncepciji foneme.

283. Svi ovi pionirski naponi, mada nisu direktno označili udaranje temelja fonologiji, ipak su uravnali puteve razmišljanja o fonemi, tako da je, već dvadesetih godina, sazreo trenutak za rascvetavanje nove, značajne lingvističke discipline od koje je i lingvistička teorija i praksa imala ozbiljnih koristi.

Bibliografske napomene

284. Izvrstan pregled prvih značajnijih ideja o fonemi pre pražana, sa posebnim akcentom na kazanjskoj školi, daje R. Jakobson u "Kazańska szkoła polskiej lingwistyki i jej miejsce w światowym rozwoju fonologii" (v. § 198). V. i D. Jones, "The History and Meaning of the Term 'Phoneme'", London 1957.

Fonološki principi Trubeckog

285. Zasluga za osnivanje fonologije pripada predstavniku pražana, velikom ruskom lingvisti Nikolaju Sergejeviču Trubeckom (1890-1938)²².

²¹ U vezi s tim Baudouin de Courtenay deli fonetiku na *fiziofonetiku* – nauka koja se bavi ispitivanjem konkretnih glasova, i *psibofonetiku*, čiji je predmet proučavanja mentalna slika glasa.

²² Trubeckoj je imao široku lingvističku kulturu. Svoj naučni rad otpočeo je kao etnolog, ali se ubrzo zainteresovao za lingvistič-

Na uobličavanje fonoloških ideja Trubeckog presudno je uticao, pre svega, njegov kontakt (kroz literaturu) sa shvaćanjima Saussurea (v. § 195 i 282) o društvenoj funkciji jezika, o jeziku kao organizovanoj celini-sistemu, o glasu kao specifičnoj jedinici jezičkog sistema. Uticala je zatim i njegova aktivnost u Praškom lingvističkom serklu gde je, u čestim međusobnim naučnim razgovorima predstavnika jedne zai-

ke probleme (od 1907. ispituje usamljene lingvističke grupe: paleosibirske i kavkaske jezike; još kao gimnazist, pre mature, napisao je gramatiku i rečnik danas već izumrlog kamčadalskog jezika). Lingvistiku je studirao kod istaknutog ruskog naučnika Poržezinskog. Od 1913. je na studijama u Leipzigu kod mladogramatičara: Brugmanna, Leskiena, Windischa. Kad je 1915. Šahmatov objavio rad "Očerk drevnejšago perioda istoriji ruskogo jazyka" u kome osvetljava problem glasovnih promena u praslovenskom u duhu učenja Fortunatovljeve škole, Trubeckoj je ovu studiju podvrgao ozbiljnoj kritici (praslovenski, ističe Trubeckoj, nije jedna jedinstvena epoha jezičkog razvoja; to je period koji je trajao najverovatnije oko 2500 god., što znači da je obuhvatao različite slojeve jezičke evolucije; prema tome, svi jezički fenomeni koji se pripisuju praslovenskoj eposi ne pripadaju istom vremenskom periodu, o čemu se prilikom rekonstrukcije mora strogo povesti računa). Kritika je imala velikog odjeka u ruskoj lingvistici; Trubeckoj se već tom prilikom afirmisao kao naučni autoritet. Od 1922. vodi slavističku katedru u Beču. Neposredan kontakt sa slavistikom nije niu koliko oslabio njegov interes za opštelingvističke probleme, naprotiv. On sređuje i ispituje i dalje svoj materijal kavkaskih jezika, a istovremeno sa pažnjom i oduševljenjem proučava teorije Bau-douina de Courtenay i Saussurea. Njegova aktivnost u praškom serklu je od odlučujućeg značaja i za sazrevanje njegovih originalnih fonoloških ideja i za razvoj praške škole u celini. – Opširniji podaci o životu i radu Trubeckog naći će se u "Principes de phonologie" – odeljak o autobiografskim beleškama (redigovao Roman Jakobson, str. XV-XXIX, v. § 298).

sta izuzetno obdarene generacije, sazrela mnoga velika početna misao moderne lingvističke teorije.

286. Godine 1929. već u doba svog sarađivanja u Praškom serklu, Trubeckoj se prihvatio rada na istorijskoj fonetici izumrlog polabskog jezika. Njegovo široko poznavanje veoma različitih (i neindoevropskih) jezika navelo ga je tom prilikom na prva značajna zapažanja o fonetskim sistemima: u svima se jezicima glasovi odnose jedni prema drugima kao da su članovi jedne jedinstvene, organizovane celine – sistema; odnosi u tim sistemima mogu se prikazivati u vidu simetričnih shema. Ova njegova zapažanja, ilustrovana konkretnim primerima, obeležavaju početak fonoloških studija u lingvistici. Time je ujedno teorijski pojam jezičkog sistema (za koji lingvistika zna još od Sausurea) dobio prvi put svoju metodološku razradu.

287. Zasnivajući svoju teoriju o fonemi Trubeckoj je pošao od toga da je fonema jezički znak: služi za raspoznavanje značenja reči i ne može se, prema tome, zamenjivati drugim jezičkim znacima bez posledica po značenje (*p* i *b* su u srpskohrvatskom dve različite foneme; isp. posledicu zamene *p* sa *b* u slučaju *pora* / *bora*).

Glasovi se sastoje iz kompleksa akustičko-artikulacionih (v. § 216) karakteristika. Sve te karakteristike nisu, međutim, *relevantne* (= odlučujuće) za sporazumevanje, već samo neke od njih. Fonema je upravo onaj minimum akustičko-artikulacionih karakteristika koji biva iskorišćen u procesu sporazumevanja²³ (nadzubno *n*, npr. u reči *Ana*

²³ U vreme kada je Trubeckoj izgrađivao ovakvu koncepciju foneme, o fonemi je govorio i ugledni engleski fonetičar Daniel Jones (1887-1955). Za Jonesa je to "familija glasova": poredeći sve izgovorne varijante jednog glasa u datom jeziku, on izdvaja bitne i nebitne izgovorne karakteristike, gledajući u sumi bitnih karak-

je jedan fonetski fenomen zadnjonepčano n_2 u *Anka* – drugi; u fonološkom smislu to je, međutim, ista fonema n , sa konkretnim realizacijama koje uslovljava neposredna fonetska okolina: fonema n reprezentuje samo one akustičko-artikulacione osobine koje su podjednako zastupljene i u n_1 i u n_2). Šta je u kojem slučaju relevantno a šta nije, utvrđuje se poređenjem konkretnih fonetskih kontrasta.

U govornoj praksi fonemske se vrednosti raspoznaju automatskom selekcijom relevantnih akustičnih efekata od irelevantnih prema poznatim kriterijima (automatski ovde znači podsvesno: kriteriji po kojima se vrši selekcija bitnog od nebitnog leže u čoveku, naučeni zajedno s jezikom). Šta je u kojem slučaju relevantno, a šta nije – to varira od jezika do jezika. Pošto su selekcion kriteriji naučeni po normama poznatog jezika, to u iznenadnom kontaktu sa novim jezikom, kojem čovek još nije priučen, identifikacija fonemskih vrednosti stranog jezika nije uvek pouzdana (Srbin teško u početku pogodi izgovor engleskog *th* jer u svojem jeziku nikad ne izdvaja kao bitne one artikulaciono-akustičke momente koji ovde imaju relevantan značaj; neki Nemci nisu u stanju da u izgovoru razlikuju zvučne od bezzvučnih glasova, pa *Beč* ispada *Peč*, *dobro* – *topro* i sl., i to sve zato što u svom maternjem jeziku ne pridaju relevantan značaj razlikovanju zvučnosti konsonanata; itd.).

288. Sva ovakva i slična zapažanja, koja neposredno proističu iz fonološke teorije Trubeckog, dobila su tokom vremena širu razradu koja je omogućila, pored ostalog, razvija-

teristika specifičnost fonemske jedinice. Njegova ispitivanja nisu daleko od onoga što ulazi u fonološki program praške škole, ali su vršena bez potrebne metodološke rigoroznosti. Ostajući i dalje dosledan ovakvim gledištima, Jones ih je najpotpunije izložio u svojoj knjizi "The Phoneme: it's Nature and Use", London 1950.

nje naučnih saznanja (s izvanredno korisnom primenom u životnoj praksi) o tome kako se jezici uče, kako se najbolje i najbrže uči, šta su sve govorne mane i s koje im strane treba prići u naporima da ih odstranimo, i slično.

289. Trubeckoj je prvi odredio i odnos invarijantne jezičke jedinice – fonema prema njenim konkretnim (i varijabilnim) glasovnim realizacijama.

A) Ako se dva glasa istoga jezika ne mogu međusobno zamenjivati u istovetnom fonetskom kontekstu bez štete po značenje reči, onda su u pitanju realizacije dveju posebnih fonema (npr. opozicija *p / b* u rečima *pop / bob*);

B) Ako se dva glasa mogu zamenjivati u svim položajima bez štete po značenje reči, onda nisu u pitanju dve različite foneme već fakultativne varijante iste foneme (npr. pojava individualnog vrskanja, pa nazalni izgovor pojedinih glasova u kijavici, pa izgovaranje grlenog *r* mesto standardnog srpskohrvatskog, apikalnog *r* i sl.);

C) Ako u datom jeziku dva glasa, srodna po artikulaciono-akustičkim osobinama, ne mogu nikada stojati u istom fonetskom kontekstu, onda ih treba smatrati *kombinatoričnim varijantama*²⁴ iste foneme (odnos pomenutih *n*₁ i *n*₂ u rečima *Ana* i *Anka*).

290. Kao što se iz izloženog može zaključiti, određivanje pojma varijante u odnosu na fonemu zahteva uočavanje značaja *distribucionog* momenta: kakve sve položaje fonema može zauzimati u govornom lancu i kakve to direktne veze ima sa konkretnim karakteristikama datog fonološkog sistema.

291. Foneme jednoga jezika suprostavljaju se među sobom po određenim glasovnim kontrastima; one, dakle,

²⁴ Kombinatorične varijante se danas češće nazivaju, po američkoj terminologiji, *alofonama*.

stupaju u *opozicije* obeležene prisustvom odnosno odsustvom određenih artikulaciono-akustičkih momenata.

292. Velike su zasluge Trubeckog i na polju teorije opozicija. U svome kapitalnom delu "Grundzüge der Phonologie" Trubeckoj je pokazao kako se klasifikacija fonemskih opozicija može izvoditi s obzirom na ceo sistem i s obzirom na odnos koji postoji između članova date opozicije. Mnoge su njegove opservacije kasnije korigovane, dopunjene ili prevaziđene, ali je neosporno da se osnovica njegove teorije čvrsto drži i da će i u oceni budućnosti ostati kao dragocen temelj moderne lingvistike.

293. Trubeckoj je na primer, pored ostalog, uočio da su u jezicima najvažnije tzv. *binarne opozicije*. Binarne opozicije se manifestuju u nizu paralelnih obrazovanja uslovljenih istim fonološkim kriterijima; identifikacija tih kriterija objašnjava strukturu samog fonološkog sistema o kojem je reč (u srpskohrvatskom, recimo, odnos zvučnog prema bezvučnom izgovoru konsonanata ispoljava se kao distinktivni faktor u mnogo slučajeva: *d / t, b / p, g / k, ž / š...*; široka primena kriterija za ovakvo razlikovanje istovremeno potvrđuje njegov značaj u srpskohrvatskom konsonantskom sistemu). Brojnost paralelnih (= po istom kriteriju) obrazovanja binarnih opozicija objašnjava se danas opštom jezičkom težnjom za ekonomijom distinktivnih faktora (= jednom uspostavljena distinkcija teži da se rasprostire na što veći broj slučajeva). Naročito se lako reprodukuju u jeziku jednom uspostavljeni ovako prosti binarni odnosi kao što je razlikovanje konsonanata po zvučnosti (u nekim srpskohrvatskim dijalektima npr. opozicija zvučnost / bezvučnost proteže se kao distinktivni faktor na još jedan deo konsonantskog sistema: bezvučno *c*, prvobitno bez parnjaka, dobija prema sebi zvučni korelat *dz* shodno već postojećim odnosima u sistemu).

294. Povodom ovih prostih binarnih odnosa Trubeckoj je govorio i o principu opozicije *obeleženog (markiranog)* prema *neobeleženom (nemarkiranom)*: u slučaju kao što je npr. suprotstavljanje po zvučnosti (*b / p*) oba člana imaju iste fonetske karakteristike, a obeleženi (*b*) još i jedno specifično obeležje više (zvučnost), koje nedostaje neobeleženom.

295. Ova ideja Trubeckog o odnosu *obeleženo / neobeleženo* bila je od izuzetnog značaja kao teorijski princip na kojem je izgrađena mnoga plodonosna ideja u modernoj lingvističkoj metodologiji. Drugi znameniti pražanin, Roman Jakobson (v. § 299), posebno je razradio kriterij *obeleženost / neobeleženost* demonstrirajući njegovu primenu i na drugim jezičkim nivoima, višim od fonološkog (prvi put u svojoj poznatoj studiji "Zur Struktur des russischen Verbums", v. § 305n.)²⁵.

296. Trubeckoj je utvrdio da jezičke opozicije ne moraju biti konstantne; pod izvesnim uslovima one se *neutralizuju*.

Neutralizacija nastupa kad u nekom položaju ne mogu stajati oba člana opozicije već se mesto njih pojavljuje samo jedna fonetska vrednost (Trubeckoj je naziva *arhifonemom*) kojom je predstavljen zajednički fonetski koeficijent datih dveju fonema. Do neutralizacije dolazi npr. u obliku *vrapca* (prema osnovnom *vrabac*): zbog zakona o jednačenju po

²⁵ Radi ilustracije Jakobson je upotrebio materijal ruskog jezika ukazujući na razliku u upotrebi reči *telka* (= žensko tele) prema reči *telenok* (= tele uopšte): *telka* je obeležena forma, jer se odnosi isključivo na ženski rod, *telenok* je neobeležena – odnosi se, doduše, u prvom redu na tele muškog roda, ali se može primeniti i na slučajeve kad je stvarno ženski rod u pitanju, samo ako se na identifikaciji toga roda ne insistira.

zvučnosti opozicija *b / p* je ovde neutralisana tako da su obe foneme reprezentovane istom glasovnom vrednošću *p*.

297. Fonološke opozicije izražene su vokalskim, konsonantskim i prozodijskim elementima (prozodijski elementi = pojave koje se odnose na intonaciju, akcenat, dužinu i kratkoću izgovora). Distinktivnu vrednost za uspostavljanje ovakvih opozicija ima, po mišljenju Trubeckog, prvenstveno akustički momenat. Trubeckoj u fonološka ispitivanja polazi, dakle, pre svega kao fonetičar trudeći se da odredi fonetsku strukturu datih fonema. Mada je kasnije izvršena adekvatnija selekcija fonološki relevantnih akustičko-artikulacionih kriterija, ostaje neosporna njegova osnovna koncepcija o značaju ispitivanja fonetske strukture glasova, kao što ostaju i njegove osnovne sheme opozicionih odnosa u okviru fonoloških sistema (poznate trougaone i četvorougane vokalske sheme; Trubeckoj se naročito proslavio svojim ispitivanjima vokalskih sistema).

Bibliografske napomene

298. Fonološka teorija Trubeckog izložena je najpotpunije u njegovom delu "Grundzüge der Phonologie" (TCLP 7, 1939). U francuskoj verziji ovog dela ("Principes de phonologie"), koju je priredio (1949 – Paris) J. Cantineau nalaze se, pored drugih korisnih dopuna, i potrebni biografski i bibliografski podaci (selektivna bibliografija fonoloških radova Trubeckog sastavljena je tamo uglavnom prema podacima koje daje B. Havránek u članku "Bibliographie des travaux de N. S. Trubetzkoy", TCLP VIII, 335-342). Stranice časopisa TCLP najbolje će upoznati zainteresovane sa epohom uspostavljanja fonoloških studija.

Originalni pogledi jednog od istaknutih saradnika pražana na razvijanju fonološke teorije, Mađara G. Laziciusza (v.

§ 315n.), izloženi su u njegovoj knjizi "Fonétika" (Budimpešta 1994; nemački prevod objavljen je u Berlinu 1961).

Kasniju, američku epohu razvoja praške fonologije obeležili su radovi R. Jakobsona – v. § 308. Njen razvojni nivo krajem pedesetih godina adekvatno je ilustrovan knjigom predstavnika generativnog pristupa jeziku (inače Jakobsonovog učenika i saradnika) Morrisa Hallea: "The Sound Pattern of Russian" ('s– Gravenhage 1959).

Tipično američka teorija o fonemi izložena je u § 353; bibliografski podaci u § 366.

Novije poglede kopenhavske škole na fonološku problematiku (s osvetljavanjem odnosa prema "amerikancima" i "pražanima") daje Eli Fischer – Jørgensen u: "On the Definition of Phoneme Categories on a Distributional Basis", *Acta Linguistica* VII, Copenhagen 1952, 8-39; "The Phonetic Basis for Identification of Phonemic Elements", *Journal of the Acoustical Society of America* 24, 1952, 611-617; "The Commutation Test and Its Application to Phonemic Analysis", *For Roman Jakobson*, 140-151.

Antologiju najvažnijih radova o fonološkoj problematici objavio je Erik C Fudge pod naslovom "Phonology. Selected Readings", Harmondsworth, Middlesex, 1973.

Razvoj fonoloških studija u SSSR prikazuje izvrsna knjiga A. A. Reformatskij, "Iz istorii otečestvennoj fonologiji. Očer. Hrestomatija", Moskva 1970. U prvom delu (9-120) Reformatskij daje istorijat ovih studija u SSSR, dok je drugi deo (121-523) ono što kazuje njegov naslov: "Hrestomatija rabot storonnikov Moskovskoj školy".

O generativnom pristupu fonološkoj problematici v. § 465 (bibliografski podaci su navedeni u § 479).

Binarizam Romana Jakobsona

299. Slavista Roman Jakobson (rođen 1896), u ovom trenutku jedan od najvećih lingvista sveta, pražanin po osnovnom lingvističkom uverenju, bio je, još u praško vreme, uz Trubeckog, jedan od pionira fonologije (v. § 315). Posle smrti Trubeckog razvoj fonologije poveden je najsigurnije njegovom rukom.

300. Jakobson je veliki teoretičar *distinktivnih obeležja* (pojam danas u svetskoj lingvistici široko poznat pod engleskim terminom *distinctive features*). Pod distinktivnim obeležjem treba razumeti ono svojstvo jednog glasa na osnovu kojeg taj glas stoji u fonološkoj opoziciji prema drugom glasu (npr. odnos prisustva / odsustva zvučnosti pri izgovoru srpskohrvatskih eksplozivnih konsonanata). Fonema je, po Jakobsonovoj definiciji, skup ovakvih distinktivnih obeležja. Njih pravilno sagledati znači pravilno odrediti samu prirodu foneme.

Distinktivna obeležja izviru iz konkretnih artikulaciono-akustičkih svojstava glasova. Za njih saznajemo, dakle, na osnovu određenih fonetskih ispitivanja uz pomoć specijalnih instrumenata. Jedna od velikih zasluga Jakobsonovih je svakako njegova uloga u najefikasnijem uključivanju eksperimentalne fonetike u poslove fonoloških proučavanja.

301. Osnovicu Jakobsonove fonološke teorije sačinjava uočavanje posebnog značaja koji ima princip *binarnosti* za uspostavljanje distinktivnih opozicija.

Princip *binarnosti* (*dibotomije*) ispoljava se u svrstavanju jezičkih jedinica u parove od po dva člana između kojih postoji opozicija po prisustvu / odsustvu karakterističnog obeležja (jedan član ima to obeležje, drugi ga nema; tako npr. *d* ima zvučnost za razliku od svog parnjaka *t* koji je nema).

302. U značajna naučna ostvarenja spadaju Jakobsonovi opisi distinktivnih obeležja od kojih zavisi uspostavljanje fonoloških opozicija po principu binarnosti. Jakobson ove opozicije definiše najčešće po akustičkom kriteriju; govori npr. o opozicijama između visokog i niskog tonaliteta, između kompaktnosti i difuznosti zvuka itd. Ova su fakta u korelaciji sa relevantnim artikulacionim momentima u koje spadaju razlike po mestu i načinu izgovora (tako se npr. glasovi visokog tonaliteta svi izgovaraju u prednjem delu usne duplje). Psihološki testovi izvršeni nad većim brojem lica pokazuju da distinktivna obeležja nisu fiktivne naučne konstrukcije, već da zbilja postoje kao relevantne kategorije u konkretnom procesu sporazumevanja²⁶.

303. Teorija informacije (v. § 503) je dokazala vrednost Jakobsonovog binarnog metoda: prihvatajući ovaj isti metod, ona je naučno osvetlila niz problema koji se tiču odašiljanja i primanja saopštenja. S pravom se ukazuje na činjenicu da saradnja lingvistike na polju teorije informacije ne bi mogla biti efikasno ostvarena bez Jakobsonove razrade "distinktivnih obeležja".

304. Isti binarni metod pokušavaju naučnici da primene i u studijama drugih sistema ljudske kulture – npr. na proučavanje folklora, umetnosti igre, jezika gestova (= *kinemičkih* pojava – v. § 375).

305. Jakobsonove lingvističke zasluge nisu isključivo na polju fonologije; i morfološke studije su obogaćene njegovim radom. Naročito su značajna njegova ispitivanja (ru-

²⁶ O ovome je referisao januara 1961, na jednom od redovnih lingvističkih sastanaka koje organizuje Katedra za opštu lingvistiku Columbia Univerziteta, poznati američki lingvista J. Greenberg.

skog) glagolskog i padežnog sistema²⁷. Tu je Jakobson dao danas već klasičnu razradu metoda određivanja odnosa u okviru morfoloških sistema. Morfološke kategorije se, u stvari, između sebe takođe suprotstavljaju po principu binarnosti: *obeležena (markirana)* kategorija (= koja se odlikuje prisustvom određenog značenjskog obeležja kojim je precizirana granica njene upotrebe) ima prema sebi *neobeleženu (nemarkiranu)* kategoriju (= koja se odlikuje odsustvom tog istog značenjskog obeležja). Perfekat je npr. obeležena glagolska kategorija u odnosu na prezent: dok se prezent, iako u prvome redu služi određivanju sadašnjosti, može upotrebiti i za prošlost, dotle se perfektom ne može odrediti i sadašnjost, već samo prošlost.

306. Mnogostruka naučna delatnost R. Jakobsona je inače bila, od početka do danas, sprovedena u duhu programa pražana (v. § 317): on je prvi pristupio istoriji jezika sa težnjom da otkrije unutrašnju (lingvističku) logiku jezičke evolucije; bavio se problemima jezičke tipologije; razrađivao problem konkretnih stilova jezičke manifestacije (u toku su njegova značajna ispitivanja poetskog jezika). Da bi utvrdio hijerarhiju fonoloških pojava (pre svega distinktivnih obeležja), Jakobson je niz svojih radova posvetio i nepotpunim jezičkim sistemima tražeći šta je u njima uvek ili najčešće prisutno, a šta može i izostati. Tako su nastali njegovi radovi o dečjem jeziku i *afaziji* (= razna organska oštećenja koja onemogućuju potpuno vladanje govornim aparatom kod obolelog pojedinca).

²⁷ Istorijsku ulogu u fundiranju modernog lingvističkog metoda odigrale su njegove studije: "Zur Struktur des russischen Verbums" (Charisteria Guilelmo Mathesio oblata, Prague 1932, 74-84) i "Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre" (TCLP VI, 1936, 240-288).

307. Harvardska slavistička škola, koju je, Jakobson oformio (v. § 243), danas je, pre svega njegovom zaslugom, jedna od najreprezentativnijih u svetu.

Bibliografske napomene

308. Jakobsonova teorija o distinktivnim obeležjima i principu binariteta razrađivana je u studijama:

R. Jakobson, "On the Identification of Phonemic Entities", TCLC V, 1949, 205-213 (sa primenom na srpskohrvatski jezički materijal);

R. Jakobson, C. G. Fant, and M. Halle, "Preliminaries to Speech Analysis", Cambridge, Mass., 1952;

R. Jakobson and M. Halle: "Fundamentals of Language", 's- Gravenhage 1956;

E. C. Cherry, M. Halle, R. Jakobson, "Toward the Logical Description of Languages in their Phonemic Aspect", Lg 1953, 29, 34-46;

M. Halle, "The Strategy of Phonemics", Word 10, 1954, 197-209;

M. Halle, "In Defense of the Number Two", Studies presented to J. Whatmough, 1957, 65-72.

Svi najvažniji Jakobsonovi radovi iz oblasti fonologije prikupljeni su i objavljeni 1962. godine ('s-Gravenhage, izdanje Mouton) u zborniku "Selected Writings I (Phonological Studies)". Drugo, prošireno izdanje ove knjige objavljeno je (u istoj ediciji) 1971. godine.

Kao što je već napomenuto (v. § 298), noviji stepen razrađenosti Jakobsonove binarne teorije najbolje ilustruje knjiga njegovog učenika i saradnika M. Hallea: "The Sound Pattern of Russian...".

Osim već pomenutih, klasičnih Jakobsonovih radova koji se tiču glagolskog i padežnog sistema u ruskom ("Zur

Struktur des russischen Verbums", "Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre", – v. § 305n.) v. i: "Morfologičeskie nabljudenija nad slavjanskim skloneniem" (American Contributions to the Fourth International Congress of Slavists, The Hague 1958, 127-156); "Russian Conjugation" (Word IV, 1948, 155-167). Ovi radovi, i druge značajne studije, preštampani su u zborniku "Selected Writings II. Word and Language", The Hague 1971.

Nova, strukturalna istorija jezika započeta je Jakobsonovom studijom: "Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves", TCLP II, 1929, 1 – 109. V. i njegovo "Prinzipien der historischen Phonologie", TCLP IV, 1931, 247-267 (isto u francuskom prevodu objavljeno kao dodatak (odjeljak: "Appendices", 315-336) uz klasičnu knjigu Trubeckog "Principes de phonologie" – v. § 298).

V. i sledeće Jakobsonove radove: "Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze", Uppsala 1941; "Typological Studies and Their Contribution to Historical Comparative Linguistics", 8th Proceedings, 17-25; "Linguistics and Poetics", Style in Language, ed. by Thomas Sebeok, 1960, 350-377.

U knjizi "Essais de linguistique générale" (Paris 1963) sakupljeno je jedanaest studija R. Jakobsona (najstarija potiče iz 1949) u kojima se tretiraju različiti problemi od opštelingvističkog interesa (studije su objavljene u francuskom prevodu N. Ruweta). S tim glavnim naslovom, a s podnaslovom "Rapports Internes et Externes du Langage" izašao je 1973. u Parizu, u istoj ediciji, novi zbornik Jakobsonovih studija opštelingvističkog karaktera od kojih su neke recentno pisane. Jugoslovenskom čitaocu biće svakako najpristupačnija knjiga: Roman Jakobson, "Lingvistika i poetika" (izd. M. Ivić i S. Marić, Beograd 1966; predgovor

M. Ivić). U njoj se nalazi, pored ostalog, u prevodu na naš jezik, Jakobsonov najvažniji rad o distinktivnim obeležjima foneme.

Fonološke studije R. Jakobsona prikazuje R. Filipović, a aktuelne probleme binarizma u fonologiji Ž. Muljačić u *Suvremena lingvistika* (skripta) III, 1963, str. 2-18 i str. 35-47 (o ovoj publikaciji v. § 138n.).

Bibliografija Jakobsonovih radova do 1956. objavljena je u zborniku "For Roman Jakobson" (The Hague 1956). Dopunjenu bibliografiju v. u zborniku "To Honor Roman Jakobson" (= *Janua Linguarum Series Maior* 31, The Hague 1967) na str. XI-XXXI. Godine 1971 (The Hague, edicija Mouton) posebno je objavljena knjiga: "Roman Jakobson, A Bibliography of His Writings" (= *Janua Linguarum, Series Minor*, 134). U njoj se daju bibliografski podaci zaključno sa 1971. Navedeni su i radovi koji se nalaze tek u pripremi za štampu.

Strukturalno tumačenje glasovnih promena

309. Strukturalna lingvistika istorijskim i komparativno – istorijskim studijama nije donela toliko novog materijala koliko novih, revolucionarnih ideja. Tradicionalno opisi vanje glasovnih promena dopunjeno je sagledanjem značaja promene za sistem. Retko je kad bilo plodonosnijeg podstreka za razvoj jedne discipline nego što je bio ovaj za istoriju jezika.

310. Lingvistika danas raspolaže razrađenom teorijom o tome da se u jezicima događaju i promene od sporednijeg značaja za sistem i promene koje su bitne (u prvu grupu išle bi, recimo, pojave kao što je bio prelaz *-l* u *-o* u jednoj eposi razvoja srpskohrvatskog jezika: pošto je do ove promene dolazilo samo u pojedinim položajima u re-

či, / nije nestalo iz jezičkog sistema niti se šta bilo drugo dogodilo što bi stvarno izmenilo broj i karakter fonema u jeziku; ali kada je nekadašnje *ě* zamenjeno drugim glasovnim vrednostima, broj fonema u srpskohrvatskom vokalskom sistemu smanjio se za jedan – što znači da se fenomen promene ticao ovog puta sastava vokalskog sistema). U temelj istorijskih jezičkih studija postavlja se danas teorijski aksiom: istorije jezika se ne tiče toliko evolucija svake pojedinosti uzete posebno, koliko smena sistema. Strukturalna lingvistika stoji na stanovištu da se jezička evolucija ne može shvatiti kao stalno i postepeno prelaženje jednog definitivno uobličenog jezičkog stanja u drugo. Centralnu važnost imaju one faze u razvoju u kojima dolazi do izmene strukture, npr. kad se dve foneme, čije su se fonetske realizacije do tad postupno približavale, stope u jednu. Promene u jeziku, dakle, nisu graduelne (= ne vrše se postupno). S druge strane, periodu potpune pobede novih jezičkih pojava neposredno prethodi period kad su one bile fakultativne u jeziku – javljale se naporedo sa starijim pojavama, nekad kod istog pojedinca (u slobodnoj varijaciji ili u zavisnosti od govornog stila), nekad u okviru specifičnih oblika dveju generacija (stariji čuvaju arhaičnije oblike, mlađi usvajaju nove).

311. Prvi među predstavnicima strukturalne lingvistike koji su se prihvatili modernizacije istorije jezika bili su pražani. R. Jakobson npr. u svojoj čuvenoj studiji "Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves" (v. § 308) iznosi niz opservacija koje su ostale klasične u istoriji moderne dijahronične lingvistike. Da pomenemo ovde samo neke od njih.

A) Za razvoj jezika odlučujuću ulogu ima ishod kolizije između *inkompatibilnih* (= međusobno nesaglasnih, takvih koje se međusobno isključuju) tendencija u jezicima.

U jednom razvojnem trenutku slovenskih jezika, recimo, inkompatibilne su postale težnja da se razvije princip opozicije između palatalnih i nepalatalnih glasova (kao u ruskom) i težnja ka razvijanju intonacionih suprotnosti (= razlika u intonaciji, kao u srpskohrvatskom). Ni u jednom jeziku kasnije nisu ostvarena oba principa, već samo jedan ili drugi.

B) Sistemi traže paralelne ili simetrične serije tonema; ukoliko, tokom razvoja, neka fonema ispadne iz sistema, pa njeno mesto ostaje prazno (čime se narušava princip simetričnosti), jezik teži k tome da se praznina u fonološkom sistemu ukloni.

C) Događa se i to da se fonološki sistem prenatrpa: ima suviše fonema, koje nisu dovoljno daleko po izgovoru jedne od drugih, pa ih stoga nedovoljno precizno razabiramo slušanjem. U tom slučaju jezik teži ka uprošćavanju: ili se pojedine foneme izbacuju, ili se dve foneme stapaju u jednu.

D) Svaki jezik ima prelazne razvojne periode gde se javljaju zvuci koji su upravo prestali biti posebne foneme ili koji će upravo to tek postati.

312. Slavistika je uznapredovala u oblasti istorije jezika otkada se počeo primenjivati strukturalni metod²⁸. Ne sa-

²⁸ O fonološkom sistemu praslavske zajednice dali su već svoje opservacije mnogi eminentni naučnici (N. S. Trubeckoj, R. Jakobson, N. van Wijk, F. Mareš i dr.). Istorijska fonologija pojedinih slovenskih jezika je takođe prilično obrađena (fonološke probleme staroslovenskog najuspešnije su razrađivali N. S. Trubeckoj i H. G. Lunt; fundamentalni rad o razvoju ruskog glasovnog sistema dao je R. Jakobson; polonistiku su u ovom pogledu najviše zadužili Z. Stieber i S. K. Šaumjan; pojave srpskohrvatske istorijske fonologije osvetljavao je P. Ivić; divergentne razvojne

mo da su iznađena dotle neslućena objašnjenja pojedinih pojava, već su i mnoga pre toga opšteprihvaćena objašnjenja podvrgnuta reviziji²⁹.

313. Na polju fonološke teorije istorijskih promena najviše se istakao u novije vreme francuski strukturalista (najbliži pražanima po metodu rada) André Martinet (v. § 329). Njemu danas s pravom pripada renome najeminentnijeg teoretičara dijahronične lingvistike. Njegove osnovne ideje mogle bi se najkraće rezimirati u sledećih nekoliko konstatacija.

A) U čoveku postoje dve međusobno suprotne tendencije čije paralelno dejstvo reguliše u principu razvoj jezika: težnja da se potpuno zadovolje sve potrebe komunikacije; težnja da se ekonomiče sa fizičkom i mentalnom aktivnošću pri govornom procesu, tj. inercija³⁰. Odnos jedne prema drugoj tendenciji dobija konkretne stilizacije na različite načine, ali uvek sa poštovanjem jednog bitnog principa: sporazumevanje mora biti obezbeđeno.

tendencije u fonološkim sistemima raznih slovenskih jezika najjasnije su podvukli A. V. Isačenko i E. Stankiewicz).

²⁹ Proceni izrečenih hipoteza o slovenskoj (i indoevropskoj) akcentologiji pristupio je s uspehom Jerzy Kuryłowicz (rod. 1895), znameniti poljski lingvista koji je, inače, zadužio strukturalnu lingvističku teoriju mnogim značajnim doprinosima (posebno razrađivanjem pojma *izomorfności* = "istoobličnosti", tj. paralelnosti po manifestaciji karakterističnih sistemskih odnosa na raznim nivoima jezičke organizacije – npr. kriterij obeleženost / neobeleženost podjednako razvršćuje u parove gramatičke kategorije kao i fonološke jedinice).

³⁰ Inercija se npr. manifestuje u čestoj pojavi redukcije zvučnosti konsonanata na kraju reči ili u opštoj težnji da se zvuci u govornom lancu ulančavaju što potpunije, da se prosto međusobno integriraju.

B) Glasovne promene ne nastaju slučajno. One su uvek nečim uslovljene. Tradicionalna lingvistika je nalazila osnovna objašnjenja promene u međusobnom uticaju glasova – neposrednih suseda u govornom lancu. Iako je *sin-tagmatski* (tj. u spojevima nametnutim govornim tokom) pritisak na fonetski integritet zaista značajan momenat, još je mnogo značajniji uticaj "suseda" koji se vrši u drukčijim, za jezičku strukturu bitnijim okvirima: u sistemu.

C) Svaka jedinica fonološkog sistema zauzima prema ostalim jedinicama određene položaje – neke su joj bliže po svojim relevantnim artikulaciono-akustičkim osobinama, neke dalje. Svaka fonema ima svoje *polje disperzije* (tj. polje koje zahvataju moguće realizacije te foneme). Ponekad se granice polja disperzije jedne foneme približavaju granicama polja disperzije najbližeg suseda u sistemu. Neka su npr. fonema A i fonema B neposredni susedi. U govoru fonema A pomera svoje polje disperzije težeći da se izjednači sa fonemom B. Ali to izjednačenje treba izbeći da bi se obezbedila komunikacija. Stoga disperziono polje foneme B uzmiče na drugu stranu. Tako se događaju lančane promene u sistemu koje u krajnjem rezultatu dovode do smenjivanja jednog fonološkog sistema drugim.

Bibliografske napomene

314. Pored pomenute Jakobsonove studije "Remarques sur l'évolution phonologique du russe..." (v. §§ 308 i 311) posebno se preporučuje i značajna knjiga A Martineta: "Économie des changements phonétiques" (Berne 1955).

V. još i studije: A Martinet, "Function, Structure and Sound Change", Word 8, 1958, 1-32; A W. de Groot, "Structural Linguistics and Phonetic Law", Lingua I, 2, 1948, 175-208.

U knjizi A. Martineta "La linguistique synchronique. Études et recherches" (Paris 1965) naći će se ne samo izloženi opštelingvistički pogledi ovog naučnika već i bibliografski podaci o njegovim radovima. V. i § 336.

Praška škola

Pražki lingvistički serkl i razvijanje praške škole

315. Godine 1926. osnovano je u Pragu lingvističko društvo pod nazivom "Praški lingvistički serkl". Osnovali su ga uglavnom mladi ljudi, poneseni tada najmodernijim strujanjima u lingvistici: idejama Saussurea (v. §§ 255-267), Baudouina de Courtenay (v. §§ 193-196) i Fortunatovljeve slaviističke škole. Uspeh takvog poduhvata obezbedila je već postojeća izvrsna tradicija lingvističkog rada u samome Pragu³¹. Društvo je imalo od samog početka internacionalni karakter³². Među centralnim figurama bila su, pre svega, tri

³¹ Na prašku sredinu je delovao u znatnoj meri svojim kritičkim duhom istoričar jezika Josef Zubatý (1856-1931) ukazujući revnosno na sve nedostatke dotada vladajućeg mladogramatičarskog metoda. Zubatý je bio uopšte vrlo progresivnih shvatanja; razumeo je npr. da je jezik sistem i da stoga jezičke pojave ne bi trebalo izolovano posmatrati već uvek s pogledom na njihov odnos prema drugim srodnim pojavama.

³² U vrlo tesnom kontaktu sa pražanima bio je i znameniti teoretičar jezika iz Beča Karl Bühler (v. § 435). Njegovi radovi su izvršili osetan uticaj na pražane. On je, uostalom, takođe saradivao u TCLP (v. npr. njegov rad "Das Strukturmodell der Sprache", TCLP 6, 1936, 3-11). U aktivnost Praškog serkla bio se, tridesetih

znamenita Rusa: R. Jakobson, S. Karcevski (1884-1955) i N. Trubeckoj (1890-1938; član društva od 1928). Od Čeha se naročito isticao V. Mathesius (1882-1945; anglista po struci, originalan i retko aktivan, koji je u bitnoj meri doprineo lingvističkom razvoju svoje sredine)³³. Uz njega su bili B. Trnka, B. Havránek i istaknuti teoretičar književnosti J. Mukaťovský. Njima su se uskoro pridružili i predstavnici mlađe generacije jezičkih stručnjaka (kao J. Vachek, V. Skalička i A. Isačenko).

316. Društvo je svoju retko plodnu aktivnost razvijalo svega desetak godina (do nemačke okupacije Čehoslovačke). Smrću Trubeckog i odlaskom Jakobsona iz Čehoslovačke "pražani" gube svoje najjementnije vodstvo. Za više od jedne decenije sjajni polet lingvističkog Praga bio je prigušen, utoliko pre što ni prilike u doba Hitlerove okupacije, kao ni one u vreme marrizma i Staljinove intervencije u lingvistici, nisu pružale povoljne uslove. Tek je, u stvari, krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina Prag ponovo dobio reputaciju snažnog lingvističkog centra. Tu su se okupili, oko nekadašnjih članova "serkla" – Havránka, Vacheka, Isačenka i Skaličke – brojni učenici i saradnici čija je aktivnost uopšte impozantna, a posebno na polju produbljivanja lingvističke teorije.

godina, uključio i zaslužni mađarski pobornik novih, strukturalističkih pogleda na jezik Gyula Laziciusz (1896-1957). Njegovi originalni pogledi na fonološku problematiku, posebno na ekspresivnu funkciju glasovnih jedinica (oko čega je imao s Trubeckim vrlo zapažene diskusije) uživaju i danas lep ugled (za bibliografske podatke v. § 298).

³³ Njegov rad "O potencijálnosti jeví jazykových" koji je objavljen još 1911. godine (u publikaciji "Vestník Král. české společnosti nauk" II. na str. 1-24) smatra se danas značajnim doprinosom utiranju novih puteva u teorijskom osvetljavanju jezika.

Kontinuitet u uzlaznoj liniji doživele su ideje Praškog serkla i na sasvim drugom terenu: u SAD, na Harvardu, tamo gde se, sticajem okolnosti, našao najveći živi pražanin, Roman Jakobson.

Treba istaći da se termin *praška škola*, bez obzira na geografsku stvarnost, primenjuje na sve lingviste koji zastupaju koncepcije srodne lingvističkom programu Praškog serkla.

317. Taj su program pražani objavili još 1929. u prvo-me broju svoje publikacije "Travaux du Cercle Linguistique de Prague" (TCLP). Njega se oni, u osnovnim linijama, pridržavaju i danas. Program specifikuje tematiku koju treba obraditi na način koji nedvosmisleno ukazuje na određene teorijske stavove. Ti bi se stavovi sastojali uglavnom u sledećem.

Jezik je sistem izražajnih sredstava koji služi sporazumevanju. Prema tome, treba proučavati konkretnu funkciju konkretnih iskaza: šta se saopštava, kako, kome, u kojoj prilici.

Jezik je realnost (= konkretan, fizički fenomen) čiji je tip umnogome uslovljen spoljašnjim (nelingvističkim) momentima: socijalnom sredinom, auditorijumom kojem se saopštava, tematikom koja se iznosi. Stoga je neophodno razlikovati, i teorijski i praktično: jezik kulture uopšte od jezika lepe književnosti, jezik nauke od jezika novina, jezik ulice od jezika kancelarije, itd.

Jezikom se iznose i intelektualne i emocionalne manifestacije čovekove ličnosti. Lingvističko proučavanje treba da obuhvati i odnos jezičkih formi kojima su reprezentovani s jedne strane intelektualni, a s druge emocionalni momenti.

Govorni i pisani jezik nisu apsolutno identične pojave. Svaki od njih ima svojih specifičnosti. Odnos između govornog i pisanog jezika treba podvrći naučnom ispitivanju.

Za lingvistiku sinhronično (v. § 267) ispitivanje treba da bude od prvenstvenog interesa, pošto se ono odnosi na neposrednu jezičku realnost. Ali to ne znači da iz kruga lingvističkog interesovanja treba isključiti istoriju jezika. Istorija jezika dobija pravi smisao ako se jezička evolucija osvetli kao evolucija sistema u celini, tj. ako se ne svodi isključivo na opisivanje pojedinačnog razvoja određenih jezičkih osobina. U dijahroniji treba redovno sagledavati sistem, a u sinhroniji – dijahroniju (= u svakoj sinhroniji postoje poluzavršeni procesi i pokrenute tendencije ka novom procesu koje treba uočiti). Negiranjem dijahronije isključila bi se objašnjenja takvih pojava kao što su, recimo, arhaizmi u jeziku.

Komparativni metod u lingvistici ima svojeg opravdanja samo ukoliko se ne svodi na izolovano posmatranje pojedinih pojava i na traganje za njihovom genezom bez celovitijeg pogleda na korelaciju između svih postojećih jezičkih fakata. Komparativni metod treba da omogućuje rad na jezičkoj tipologiji = na opisivanju konkretnih tipova jezičkih struktura.

Fonološka ispitivanja treba da se tiču u prvom redu određivanja tipova fonemskih opozicija u konkretnim jezicima. Morfološke pojave ne treba izolovati od fonoloških. Fonemske opozicije često imaju značaj na morfološkom nivou (misli se na slučajeve kao što je alternacija *k / ĉ* u srpskohrvatskim oblicima *jezike / jeziče* gde odnos *k / ĉ* obeležava razliku u padežu: akuzativ množine / vokativ jednine).

Iz osnovnih stavova izloženih u programu izrasle su nove, dalekosežne ideje i dragocena naučna ostvarenja.

318. Razvijanje gledišta o tome, na primer, da treba razlikovati konkretne vidove jezičke manifestacije omogućilo je otvaranje novih puteva u proučavanje različitih jezičkih stilova, posebno u proučavanju jezika poezije. U sferu lin-

gvističke pažnje ušle su najzad i kategorije razgovornog jezika: intonacija, gestovi i sl.

Pražani su vrlo rano stekli visok renome i kao odlični teoretičari problematike književnog jezika³⁴.

319. Pravilan stav u odnosu na probleme istorije jezika označio je nastajanje nove značajne epohe u razvoju ove discipline (v. §§ 309-313).

320. Usmeravanje naučnog rada na proučavanje jezičke tipologije bitno je obogatilo lingvističku teoriju. Pražani su prvi razrađivali problem *jezičkih saveza* – pojavu udruženosti (inače nesrodnih) susednih jezika po poznavanju istih osobina ("balkanski jezički savez", recimo, odnosi se na balkanske jezike koji se odlikuju istim, karakterističnim tipom pretežno analitičke deklinacije, mada su poreklom iz različitih indoevropskih jezičkih grupa: rumunski, bugarski, makedonski, grčki, albanski).

321. Proučavanje uloge fonema u okviru morfoloških pojava razvilo se u posebnu granu jezičkih studija: *morfofonologiju*. Njeni rezultati nisu samo značajni za opštelingvističku teoriju, već i za praksu razrađivanja konkretnih gramatičkih problema.

322. Celokupan ovaj radni program pražana predviđao je primenu novih lingvističkih pogleda na slovenski jezički materijal³⁵. Kao što su ostali verni i svim svojim teorijskim

³⁴ Velikih zasluga ima u ovom pogledu istaknuti slavista B. Havránek. Danas su u ovoj oblasti istraživanja aktivni mnogi njegovi učenici i saradnici (pre svega A. Jedlička).

³⁵ U programu od 1929. eksplicitno se ističe, u posebnim tačkama, da je potrebno proučiti: aktuelne probleme crkvenoslovenskog jezika; problem fonetske i fonološke transkripcije slovenskih jezika; principe lingvističke geografije; odnos lingvističke geografije prema etnografskoj geografiji na slovenskoj teritoriji; probleme koji se odnose na stvaranje slovenskih jezičkih atlasa, posebno

stavovima, tako su pražani ostali verni i ovom; zahvaljujući njihovim naporima izgrađeni su solidni temelji moderne slavistike.

Praška škola danas

323. Lingvistički centri širom Čehoslovačke vršili su tokom poslednje decenije ulogu rasadnika novih progresivnih pogleda na jezik doprinoseći pri tom, pre svega, produbljivanju naših znanja o gramatičkoj strukturi slovenskih jezika. Slavisti iz Brna, na primer, već poodavna razvijaju vrlo zapaženu naučnu aktivnost, i to pretežno na polju proučavanja sintaktičke problematike. Bratislava se takođe ističe renomeom uglednog slavističkog centra gde se s uspehom obrađuju morfološke i sintaksičke teme (naročitu pažnju privlače slovački radovi iz oblasti "sintaksičke valencije" – v. § 453). Sam Prag predvodi i dalje na polju produbljivanja opštelingvističke teorije, afirmišući se svojim rezultatima svakim danom sve odlučnije u svetskoj lingvističkoj javnosti.

U periodu do sedamdesetih godina pražani su, pored ostalog, ispitivali funkcionisanje pojedinih morfoloških sistema, uz poseban osvrt na razlikovanje markiranih i nemarkiranih gramatičkih kategorija (o distinkciji markirano : nemarkirano v. § 295n.). Sam pojam gramatičke kategorije pojavljivao se dugo kao stalna tema teorijskih diskusija. Istovremeno je i koncept rečenice dobijao svoju teorijsku razradu.

atlasa leksike; metod slovenske leksikografije; značaj funkcionalne (= praške) lingvistike za kulturu slovenskih jezika.

U ovom trenutku (sedamdesete godine) praška škola najveći uspeh doživljava upravo u razradivanju sintaksičke teorije.

324. Još je u Mathesiusovo doba, i pod njegovim impulsom, otvoreno jedno originalno, plodonosno poglavlje jezičkih ispitivanja koje se obuhvata nazivom *funkcionalne rečenične perspektive* (češki termin: *aktuální členení věty*). Tu se radi, pre svega, o odnosima između rečeničnih delova sa gledišta rečenice kao saopštenja. Pokazuje se, naime, da ono što funkcioniše kao subjekat nije uvek i polazna tačka (tema) saopštenja, niti je predikat obavezno ono novo (rema) što se o poznatoj temi saopštava. Up. na primer sledeće rečenice: (1) *Mira peva* i (2) *Peva Mira*; u slučaju (2) subjekat – *Mira* – predstavlja, u stvari, ono novo što se rečenicom saopštava (karakteristično je da se rečenica (2) može proširiti ubacivanjem kontrastivnog podatka koji se tiče subjekta – *Peva Mira, a ne Olga*, dok se u slučaju (1) odgovarajući kontrastivni podatak tiče predikata: *Mira peva, a ne plače*). Rezultati praške škole na ovoj strani teorijskih studija veoma su zapaženi u svetu, naročito poslednjih godina (imena kao J. Firbas, P. Adamec, E. Beneš, F. Daneš i dr. dobijaju danas širi publicitet i van Evrope zbog svojih radova u ovoj oblasti).

325. Tokom šezdesetih godina najviše se raspravljalo o definisanju iskaza na različitim nivoima apstrakcije. Uočene teorijske distinkcije omogućile su da se na pragu sedamdesetih godina pristupi ispitivanju "semantičke konfiguracije rečenice", tj. principa po kojem se organizuje smislaona strana rečenice. Radovi prажana iz ove oblasti privlače danas veliku pažnju u krugovima jezičkih teoretičara (tu su najzapaženije studije F. Daneša koji je, po neposrednom naučnom interesovanju i usvojenim teorijskim okvirima, dosta blizak Ch. Fillmoreu – v. § 473, ali

ipak pri tom i sasvim svoj, originalan, najneposrednije povezan sa svojom domaćom, tipično praškom klimom lingvističkog razmišljanja).

326. Praška škola je prva sistematski počela izlagati shvatanje da se sintaksička ispitivanja ne smeju završavati na nivou rečenice, već da moraju zahvatati i nivo celokupnog kazivanja, tj. *diskursa* (engl. termin *discourse*). Diskurs se, naime, na svoj način takođe manifestuje kao sintaksička jedinica sa posebnim strukturalnim odlikama. Danas se sve više učvršćuje uverenje u umesnost ovakve koncepcije (podrška ovom uverenju dolazi najenergičnije iz krugova sociolingvisti – v. § 590). Istraživanja prажana u ovom pravcu utrла su, pored ostalog, put onim sintaksičkim studijama koje se danas obuhvataju terminom "tekstualna lingvistika" (v. § 594) a koje u ovom trenutku pobuđuju živo interesovanje jezičkih stručnjaka na raznim stranama sveta.

327. Treba naglasiti i to da se danas u Čehoslovačkoj uveliko neguje i matematička lingvistika (u tome je naročito aktivan P. Sgall i grupa njegovih saradnika – v. § 545). Ali, bez obzira na svoja "algebarska" opredeljenja, po nekim temama koje obrađuju (među kojima je na prvom mestu problematika reda reči), kao i po mnogim osnovnim koncepcijama o jeziku i njegovoj nameni, predstavnici ovog lingvističkog pravca ostaju duboko vezani za praške lingvističke tradicije. Stoga se oni i ne osećaju kao neko strano telo u današnjoj praškoj lingvističkoj sredini. U stvari, uprkos svim specifičnostima, njihov se pristup jeziku javlja kao jedan od najnovijih razvojnih vidova praške škole. Istina je da su inovacije, pa i importi sa strane brojni; ali je činjenica i to da su fundamentalne tekovine prажana ostale ipak neokrnjene u njihovoj teorijskoj viziji jezika.

Bibliografske napomene

328. Upoznati se sa radovima objavljenim na stranicama TCLP (posebno sa programom škole objavljenim u prvom broju ovog časopisa), a takođe i sa prilogima koje donosi Travaux linguistiques de Prague (upravo se tu može čitalac najbolje informisati o sadašnjim interesovanjima i rezultatima praške škole). V. i pomenuti Martinetov članak "Structural Linguistics" (§ 248) i Vachekov rečnik terminologije pražana (§ 248). O praškoj školi govore kompetentno njeni predstavnici B. Trnka, J. Vachek i dr. u studiji "Prague Structural Linguistics", Philologica Pragensia I, Prag 1958, 33-40. U redakciji i sa predgovorom N. A. Kondrašova izdat je u Moskvi 1967. godine zbornik "Pražskij lingvističeskij kružok" u kojem su sakupljeni neki od najvažnijih radova pojedinih članova Praškog serkla (zastupljeni su pretežno češki autori; Jakobsonovi radovi, na primer, nisu ovom prilikom uopšte uzeti u obzir). V. i sledeće zbornike: "A Prague School Reader on Esthetics, Literary Structures, and Style", izd. Paul Garvin, Washington 1955; "A Prague School Reader in Linguistics", izd. Josef Vachek, Bloomington 1964; "The Linguistic School of Prague", izd. Josef Vachek, Bloomington 1966. "Praska szkoła strukturalna w latach 1926-1948", izd. W. Górný, Warszawa 1966. V. i Garvinov prikaz praške škole u zborniku "Soviet and East European Linguistics" (= Current Trends in Linguistics, izd. T. Sebeok, The Hague 1963, na str. 499-522). Naš čitalac, međutim, treba pre svega da se upozna sa studijom Bohuslava Havránka: "Principi Praške lingvističke škole", Zbornik za filologiju i lingvistiku XIII/1, Novi Sad 1970, 7-18.

O Vilému Mathesiusu u njegovim shvatanjima, kao i o praškom serklu, govori B. Trnka u nekrologu Mathesiusu – v. Portraits of Linguists 11, 474-489. Godine 1961. obja-

vljena je u Pragu (izd. J. Vachek) knjiga: Vilém Mathesius, "Obsahový rozbor současné angličtiny na základě obecně lingvistickém". U njoj se nalaze sistematski izloženi Mathe-siusovi lingvistički pogledi (definitivno uobličavani tokom tridesetih godina).

Vrlo obavešten pregled dostignuća pražana na polju proučavanja funkcionalne rečenične perspektive zaključno s početkom šezdesetih godina daje O. A. Lapteva u članku "Čehoslovačkie raboty poslednih let po voprosam aktual'nogo členenija predloženiya", *VJa* 1963, N° 4, 120-127. Za slaviste može biti od naročitog interesa knjiga P. Adameca: "Porjadok slov v sovremennom russkom jazyke" (Prag 1966) gde je na materijalu ruskog jezika prikazan metod pražana u tretiranju ove problematike.

Od novijih Danešovih radova posebno se preporučuju sledeći: "Some Thoughts on the Semantic Structure of the Sentence", *Lingua* 21, 1968, 55-68; "Zur linguistischen Analyse der Textstruktur", *Folia Linguistica. Acta Societatis Linguisticae Europaeae*, IV, 1/2, 1970, 72-78; V. i: František Daneš, Zdeněk Hlavsa, Jan Kořenský, "Postavení slovesa v struktuře české věty", *Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů* (Varšava 1973), Prag 1973, 129-139. V. i § 457.

Sgallov način tretiranja problema funkcionalne perspektive rečenice prikazuju sledeća dva rada: P. Sgall, "Topic, Focus and Ordering of Elements of Semantic Representations", *Philologica Pragensia* 15, 1972, 1-14; E. Benešová, P. Sgall, "Remarks on the Topic / Comment Articulation", *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics* 19, 1973, 29-58 i 20, 1973, 3-43. Inače, opširniji bibliografski podaci o njegovim radovima dati su u § 548.

Funkcionalna lingvistika A. Martineta

329. Tokom šezdesetih godina ugledni francuski lingvista Andre Martinet (rođ. 1908) upoznao je lingvističku javnost sa svojom teorijom o jeziku koju je nazvao *funkcionalnom lingvistikom*. Njegovo je ubedenje da se jezička ispitivanja moraju sprovoditi sa doslednim vođenjem računa o sva tri aspekta kojim se odlikuje jezički fenomen: o funkcionalnom, o značenjskom i o obličkom aspektu. Ovim stavom Martinet nastavlja najbolje tradicije tipično evropskog opštelingvističkog razmišljanja iz prve polovine ovog veka (jugoslovenski lingvista A. Belić, na primer, koji inače nije usvajao strukturalizam, imao je isto ubedenje – v. § 202). S druge strane, takav stav je u oštroj disonanci sa onim što u celini karakteriše teorijsku misao šezdesetih godina, posebno u Americi (svoje neslaganje sa tipično američkim viđenjem jezičke problematike Martinet, uostalom, nije propuštao da jasno naglasi).

330. Martinet je izgradio svoj pogled na jezik polazeći od fundamentalnih postavki Ferdinanda de Saussurea (v. § 255-267) i pražana (v. § 317): jezik je pre svega oruđe komunikacije, pa ga u tom svetlu treba i naučno interpretirati; on se ispoljava kao sistem znakova; ti znakovi su izgrađeni na principu sjedinjenosti između "onoga što označava" (*signifiant*) i "onoga što je označeno" (*signifié*), što takođe treba dosledno uzimati u obzir prilikom naučne analize. Martinet se pedesetih godina afirmisao kao zaslužni fonolog (v. § 313). Značaj uočavanja fonema kao distinktivnih jezičkih jedinica stalno je prisutan u njegovim lingvističkim razmišljanjima. Njegov teorijski program obavezno uključuje i fonološki pristup jeziku.

331. Jezik se, po Martinetu, odlikuje *dvostrukom artikulacijom* (fr. *double articulation*). Artikulacija je termin ko-

ji se primenjuje na svojstvo jezika da se raščlani i oformi u svojoj komunikativnoj funkciji. Pod *prvom artikulacijom* treba razumeti osnovni princip po kojem se ljudsko iskustvo pretače u jezičke kategorije: iskustvo se razlaže na pojedinačne semantičke jedinice za koje su predodređeni odgovarajući minimalni jezički znaci, *moneme* (fr. *monème*). Moneme se ispoljavaju u vidu određenih formi (koje uglavnom odgovaraju onome što se podrazumeva pod morfemom – v. § 354, mada kriteriji primenjeni radi njihovog raspoznavanja vode doslednije računa o komplikovanosti jezičkih pojava). Princip po kojem se te forme konstituišu, a koji se svodi na organizovanje određenih zvučnih pojava u niz distinktivnih jedinica – fonema, naziva se *drugom artikulacijom*.

Sledeći jedna drugu na osi vremena, moneme ostvaruju iskaz (fr. *énoncé*).

332. Događa se da se izvesne minimalne jedinice udružuju u komplekse koji, međutim, ispoljavaju ponašanje koje odgovara prostim (tj. nekombinovanim u kompleks) minimalnim jedinicama (slučaj, na primer, našeg izraza *nauka o jeziku* koji se može zameniti izrazom *lingvistika*). U takvom se slučaju radi o *sintemama* (fr. *synthème*). *Sintematika* (fr. *synthématique*) je grana funkcionalne lingvistike koja ispituje kombinacione mogućnosti sintema.

333. Na planu obeležavanja sintaksičkih odnosa uočava se pojava formalnih varijacija (srpskohrvatski glagol *služiti*, na primer, može da se kombinuje i sa dativnom i sa akuzativnom formom objekatske dopune: *služiti nekome* i *služiti nekoga*). Ukazujući na potrebu detaljnijeg istraživanja ove pojave, Martinet naglašava da "morfologija sintaksičkih jedinica" uopšte zaslužuje veću pažnju savremene jezičke nauke.

334. Sintaksičke odnose (tipa padežnog značenja) Martinet naziva *funkcijama*.

Postoje u principu tri načina na osnovu kojih se razabira kakva je funkcija u pitanju: (1) uočavanje posebnog sredstva iskorišćenog za označavanje date funkcije (predlog *de*, na primer, upotrebljava se u francuskom jeziku radi označavanja posesivnog odnosa); (2) uočavanje karakterističnog reda reči (francuski jezik, budući da ne raspolaže posebnim morfološkim elementima za razlikovanje subjekta rečenice od objekta, signalizuje traženu distinkciju redom reči: subjekat obavezno stoji ispred predikata, a objekat iza); (3) pravilna interpretacija leksičkog značenja reči o kojoj se radi (francuski glagol *écrire* (= pisati) tranzitivnog je karaktera i dobija iza sebe objekat; ali ako iza glagola stavimo, recimo, imenicu *mardi* (= utorak), onda, iako nema nikakvog morfološkog elementa koji bi na to upućivao, već na osnovu samog značenja date imenice postaje jasno da ona ne stoji u funkciji objekta, već kao priloška oznaka za vreme).

335. Svakako je potrebno uočavati ovakve načelne principe. Ali, naglašava Martinet, ne bi trebalo glavni zadatak lingvistike svoditi na traganje za nekim opštim kategorijama u jeziku. Nauka o jeziku treba, pre svega, da se posveti onome što sačinjava realnost jezika. Ne treba zaboraviti da je raznovrsnost glavna odlika jezičke manifestacije. Prema tome, pravi posao lingvistike treba da bude opisivanje i tumačenje ove raznovrsnosti.

Mnogima koji se osećaju zasićeni prenatlaženim univerzalizmom lingvistike šezdesetih godina ovakva shvatanja izgledaju veoma privlačna.

Bibliografske napomene

336. Godine 1973. objavljena je u Sarajevu Martinetova knjiga "Jezik i funkcija. Funkcionalna teorija jezika" (prevod, predgovor i komentari dr Nikole Kovača). Prevod na

srpskohrvatski izvršen je prema francuskom tekstu "Langue et fonction. Une théorie fonctionnelle du langage" (Paris 1969) koji je, opet, novija verzija ranije objavljenog teksta na engleskom jeziku: "A Functionnal View of Language" (Oxford 1962). Teorijski okviri funkcionalne lingvistike zacrtani su, međutim, još u Martinetovoj knjizi "Eléments de linguistique générale" (Paris 1960; novo revidirano i dopunjeno izdanje 1967). Svoje poglede na jezik on je izložio sažeto u studiji "Pour une linguistique des langues", *Foundations of Language* Vol. 10, N° 3, 1973, 339-364. Tu su, pored ostalog, dati vrlo korisni podaci o radovima u kojima se razvijaju, odnosno primenjuju na pojedine lingvističke teme, Martinetovi pogledi na jezik. Počev od 1965. godine neki od ovakvih radova objavljuju se i na stranicama internacionalnog časopisa posvećenog opštoj lingvistici "La linguistique". U tom je časopisu, na primer, Martinet objavio 1973. svoja tek od skora definitivnije uobličena shvatanja o tome kako se mogu najprikladnije shematski prikazivati sintaksički odnosi: "Conventions pour une visualisation des rapports syntaxiques", *La Linguistique* 9, 1, 1973, 5-16. V. i § 314.

Škole američke lingvistike

Počeci – Boas, Sapir, Bloomfield

337. Tradicija lingvističkog proučavanja u Americi počinje se stvarati u drugoj polovini XIX veka, zaslugom Willia-
ma Dwighta Whitneyja (1827 do 1894)³⁶, profesora sanskrita na Yale univerzitetu (tada u stvari još Yale College). Whit-

³⁶ Najvažniji radovi: "Language and the Study of Language", 1867; "The Life and Growth of Language", 1874.

neyjevi radovi, mada veoma cenjeni od suvremenika, nisu mnogo odudarali po opštem duhu od onoga što je u to vreme odlikovalo evropsku lingvistiku, niti su neposredno uticali na formiranje onih ideja iz kojih će se, početkom XX veka, izroditi tipično američka lingvistika.

338. Specifično američka lingvistika počinje sa radovima Franza Boasa (1858-1942), profesora Columbia univerziteta, koji se bavio pružavanjem indijanskih jezika.

I pre Boasa su ispitivani indijanski jezici³⁷, ali po šablonu klasične indoevropske gramatike, što nije davalo željene rezultate. Boas, mada vaspitan u duhu tradicionalnih gramatičkih principa, nije pustio da ga oni sputavaju u praksi. Shvativši vrlo brzo da ima posla sa sasvim posebnim gramatičkim strukturama kojima ne odgovaraju kalupi klasične gramatike, on je istakao smelu misao: jezici imaju svoju unutrašnju logiku koja isključuje primenu nekog generalnog metodološkog principa; sam materijal po sebi nameće odgovarajući metod analiza. Pridržavajući se toga, on je uspeo da da odlične opise dotle nepoznatih jezičkih tipova. Ovi opisi ni do danas nisu izgubili svoju vrednost³⁸.

339. Odvajanju od klasičnog gramatičkog metoda pogodovala su konkretne prilike: indijanski jezici nemaju tradiciju pismenosti, pa prema tome ni prave istorije. Ovim je istoricizam, na koji se opire klasična gramatika, već u načelu isključen iz metoda. Celokupna pažnja ispitivača morala je

³⁷ Još je 1788. Jonathan Edwards dao opis jezika Indijanaca iz države Massachusetts u klasičnom duhu.

³⁸ U novije vreme pojedini američki lingvisti (u prvom redu Paul Postal) naglašavaju da je Boas u nekim od svojih radova pristupio analizi fonoloških pojava na način koji kao da nagoveštava epohu generativne fonologije (oličenu u odgovarajućim studijama Hallea i Chomskog – v. § 464).

biti koncentrisana na pravilnom opisivanju aktuelnih jezičkih fenomena tj. – moralo se ostajati isključivo na tere-
nu *sinhronije* (v. § 267).

340. Pristupajući ozbiljno, sistematski proučavanju indijanskih jezika Boas je otpočeo veliku, do danas neprekinutu tradiciju rada američke lingvistike u tome pravcu. On je prvi postavio u centar lingvističke pažnje sinhroničnu deskripciju koja i danas ostaje glavni predmet intereso-
vanja američke lingvistike.

U najveće Boasove zasluge ubraja se objavljivanje monumentalnog dela "Handbook of American Indian Languages". To nije samo zbirka odlično sakupljenog i klasifikovanog materijala (iz devetnaest jezika severnoameričkih Indijana-
ca), to je i bitan prilog teorijskom problemu izgrađivanja deskriptivnog metoda. U uvodnom delu Boas je, pored ostalog, izneo i svoje opaske o mogućnostima da se na osnovu rezultata lingvističkog ispitivanja obogate znanja psihologije, što je kasnije postajalo sve omiljenija tema američke lingvistike. Gotovo sve što će prvih decenija XX veka označavati specifično američki tip lingvističke orijentacije i kulture nalazi se nagovešteno u "Handbook of American Indian Languages".

341. Istaknut predstavnik američke lingvistike, pionir strukturalizma u Americi, učitelj mnogih generacija lingvisti-
sta, bio je Boasov učenik: Edvard Sapir (1884-1939)³⁹. Neo-
bično širok po opštoj kulturi i naučnom interesovanju⁴⁰,

³⁹ Sapir je izašao iz klasične škole (studirao je germanistiku) ali je, kao Boasov đak, doktorirao iz antropologije. U Chicagu se nalazi kao profesor lingvistike i antropologije od 1925. God. 1931. prelazi na Yale University.

⁴⁰ Poznavao je i obrađivao ne samo lingvističke probleme, već je sa uspehom zalazio i u oblast psihologije i etnologije.

Sapir je, nezavisno od Saussurea, počeo propagirati plodotvorne ideje o jeziku kao organizovanom sistemu, zalažući se za deskriptivnu lingvistiku čiji bi prvi zadatak bio da ispituje tipove jezičkih struktura.

Sapir je mnogo unapredio praksu proučavanja indijanskih jezika, uobličavajući na praktičnom poslu svoje osnovne teorijske poglede. Njegov rad na klasifikaciji ovih jezika bio je od velikog značaja za dalji razvoj tipoloških studija⁴¹.

⁴¹ Nauka XIX veka je bila podelila jezike po morfološkom kriteriju na tri grupe: na korenske, aglutinativne i fleksivne jezike (v. § 63). Ovome je kasnije dodata i četvrta, *polisintetička* jezička grupa (= reči se oblički spajaju jedne s drugima tako da se cela rečenica obrazuje u vidu jedinstvene morfološke celine; takav je npr. jezik Eskima). Sapir je pokazao da takva morfološka klasifikacija nije adekvatna – zasniva se na uprošćavanju postojećih fakata. Njegov je predlog da se usvoji kompleksniji, *konceptualni* kriterij: obrazovanje morfoloških struktura uslovljeno je težnjom da do izražaja dođe određeni pojam o pojavama, a koji – to varira od jezika do jezika dajući specifičnost njegovoj strukturi (npr. u indoevropskim i semitskim jezicima pri gramatičkoj manifestaciji kategorije imenica bitno je vođenje računa o razlikama u rodu, što za mnoge druge jezike nema značaja); klasifikacija jezika, dakle treba da počiva prvenstveno na uočavanju onih pojmovnih faktora koji odlučuju o konkretnoj organizaciji jezičkih struktura. U vezi s tim Sapir (u svom klasičnom delu *Language*), ukazuje na četiri osnovna pojma čije obeležavanje neposredno utiče na strukturalni tip: 1. pojam konkretnosti (o predmetima, akcijama, osobinama); 2. pojam odnosa (među glavnim članovima rečenice, tj. pojam o organizaciji rečenice); 3. derivacioni pojam (pojam o onome što se uključuje u datu konkretnost specifikujući je pobliže – ono npr. što se ima u vidu kada se srpskohrvatskoj reči *glup* doda prefiks *pri-*); 4. pojam konkretno-odnošajnog tipa (ona npr. ideja o odnosu zavisnosti prema imenici i istovremeno o određenom rodu, koja se uobličava

342. Sapir je zasnovao teoriju o *jezičkim uzorcima* (engleski: *pattern*): svaki čovek nosi u sebi osnovne sheme organizacije svoga jezika tj. modele svih realnih mogućnosti koje mu njegov jezik pruža za obezbeđenje komunikacije; po tim psihološkim jezičkim uzorcima on onda izražava svoju ideju mobilišući konkretno jezičko sredstvo.

343. Da bi se razumela organizacija "uzoraka" koja reguliše govornu praksu, treba upoznati temeljito kulturnu atmosferu sredine čiji se jezik ispituje, pošto je tip jezičkog opštenja u jednome društvu uobličen po pravilu kulturnom atmosferom. Ovo mesto u Sapirovom učenju bilo je od bitne važnosti za dalji razvoj američke lingvistike: dalo je podstreka za uključivanje "antropoloških" ispitivanja jezika (v. § 367) u program lingvističkih studija.

344. Pridržavajući se dosledno teorije o "uzorcima", Sapir je fonemu odredio kao kompleks psiholoških asocija-

dodavanjem srpskohrvatskom pridevu *lep* sufiksa *-a* u nominativu jednine ž. r.). Prva dva pojma se obavezno obeležavaju u svim jezicima, druga dva ne. Utvrđujući načine na koje se ovo konkretno obeležavanje vrši i vodeći računa o tome da li se, u kojem jeziku i do koje mere sprovodi i sistem obeležavanja pomenutih "neobaveznih" pojmova, Sapir daje primere nove tipološke podela. Nju su razrađivali njegovi učenici. Posebno je u ovom pravcu zaslužan Joseph Greenberg koji je, uzimajući u pomoć egzaktni metod statistike, dao pregled jezičkih srodnosti i divergencija procenjujući najkompleksnije njihovu morfološku strukturu (stepen sintetičnosti jednog jezika npr. Greenberg određuje uzimajući u obzir statistički odnos između autonomnih reči i *morfema* – v. termin § 334). V. Greenbergovu poznatu studiju: "A Quantitative Approach to the Morphological Typology of Language" (Method and Perspective in Anthropology, Papers in Honor of Wilson D. Wallis, Minneapolis 1954, 192-220).

cija koje se slivaju u "idealni glas", tj. u određenu predstavu uvreženu u podsvesti kao uzorak prema kojem se onda ostvaruju konkretni primerci izgovorenog glasa⁴². Njegova psihološka (mentalistička) koncepcija foneme ostala je od sasvim marginalnog značaja u istoriji fonoloških studija. Ali je u vezi s definisanjem foneme Sapir pokrenuo jedan veoma važan kriterij – *distribuciones*. Po njegovom uverenju, za određivanje prirode foneme odlučujući značaj imaju i konkretne kombinatorične mogućnosti u govornom lancu: u koje sve položaje može ili ne može da stupi data fonema u odnosu na druge foneme, članove istog jezičkog sistema. Primenjivanje distribucionog kriterija postalo je uskoro osnovica američke lingvističke metodologije (v. § 350).

345. Istaknut predstavnik američke lingvistike je i Leonard Bloomfield (1887-1949), takođe profesor Jelskog univerziteta⁴³ (termin *jelska škola* odnosi se danas upravo na one američke lingviste koji su dalje razvijali njegov metod jezičke analize).

346. I Bloomfield je dobio klasično gramatičko obrazovanje, ali mu je ostao više veran od Sapira. I on se interesovao za indijanske jezike i obrađivao ih, ali mnogo manje nego Sapir. Uopšte, Bloomfield je ostajao uvek uži po naučnom interesovanju, pre svega i dosledno – lingvista. Možda bi se razlika u istorijskoj ulozi velike američke dvojice mogla najkraće ovako formulisati: Sapir je odredio širinu interesovanja i oblik kulture tipično američkom lingvisti, ali je Bloomfield izradio temelje tipično američkoj lingvistici.

⁴² Svoje poglede o ovome izložio je Sapir prvi put 1925. u "Sound Patterns in Language" i ponovo 1933. u "La Réalité Psychologique des Phonèmes" – preštampano u "Selected Writings of Edward Sapir", Berkeley and Los Angeles 1949, 33-45 i 46-60.

⁴³ Od 1940-1947; pre toga je i on predavao u Chicagu.

347. Bloomfield je od početka dobro poznao i nadalje redovno pratio probleme evropske lingvistike, ali, odlučujući se konačno i sam za strukturalizam, nije usvojio direktno evropske jezičke teorije već je potražio svoje sopstvene puteve.

Njegovo naučno osamostaljenje je teklo postepeno⁴⁴. Uticaji Evropljana još uvek su sasvim vidljivi u njegovom prvom značajnijem delu, popularnom kod tadašnjih generacija – "Introduction to the Study of Language" (New York 1914) gde on npr. izlaže pojedine probleme na bazi Wundtove (v. § 84) koncepcije jezika.

Na njegovu opštu kulturu delovali su jako ne samo evropski lingvisti i psiholozi već i sociolozi⁴⁵. Najviše, međutim, u najodlučnijem momentu njegovog naučnog formiranja, uticao je kontakt sa idejama američkog "bihevizma" (od engl. reči *behavior* = ponašanje).

348. Bihevizizam⁴⁶ se odnosi na shvatanje o tome da su sve razlike među ljudima uslovljene sredinom u kojoj

⁴⁴ On uostalom, nikada nije potpuno prekinuo s tradicijom klasične gramatike; čak mu ni istoricizam nije bio stran. Pokušavao je npr. da rekonstruiše neke prajezičke (= koje potiču od najstarijeg jezičkog "pretku") oblike iz kojih bi trebalo da su se razvile aktuelne forme indijanskih algonkvijskih jezika – v. o tome članak Charlesa Hocketta: "Implications of Bloomfield's Algonquian studies", Lg 24, 1948, 117-131.

⁴⁵ Očevidno mu ni Marx nije bio nepoznat; v. sećanje na Bloomfielda koje iznosi njegov učenik Zelling Harris u članku napisanom povodom Sapira: Lg 27, N 3, 1951, na str. 297.

⁴⁶ Psiholog John Broadus Watson osnivač je američkog bihevizma. On je definitivno uobličio ideje koje su, početkom ovog veka, osvojile evropske i američke psihologe pod uticajem upoznavanja refleksologije slavnog ruskog naučnika Pavlova (refleksologija – nauka o uslovnim refleksima koji se stiču navikom kao mehanič-

oni žive i da je svako njihovo ponašanje reaktivno: dolazi kao odgovor na određeni stimulus spolja. Ponašanje otkriva psihologiju čoveka koju je izvajala njegova sredina. Psihološka ispitivanja treba, dakle, da se odnose na ispitivanja ponašanja, jer je ono upravo dostupno egzaktnom, eksperimentalnom proučavanju, dok bi sva druga, direktna prilaženja intelektualnom fenomenu automatski povlačila za sobom primenu subjektivnih kriterija. U ispoljeno ponašanje ličnosti spada njegovo komuniciranje sa središnom, tj. jezik. I jezičko ispitivanje mora biti strogo objektivno, egzaktno, da bi donelo adekvatne podatke o čoveku i njegovoj psihologiji.

349. Prihvatajući osnovne biheaviorističke ideje, Bloomfield zauzima odgovarajući stav u lingvistici. Za objektivna, egzaktna ispitivanja najpodesnija je fizička (zvukovna) strana jezika – Bloomfield, prema tome, isključivo na tu, fizičku stranu usredsređuje svoju naučnu pažnju. Reći da je Bloomfield potcenjivao značenjsku stranu jezika ne bi odgovaralo činjenicama. Bloomfield je, naprotiv, u duhu bihevizma, bio jako zainteresovan za raščišćavanje naučnih puteva koji vode visokom cilju – otkrivanju zakona ljudske psihe. Ali je smatrao da se do toga dolazi postepeno, preko ovako objektivnih deskripcija realnih pojava, dostupnih egzaktnom opitu. On je, dakle, svesno, zbog svojih opštih teorijskih pozicija, omedio zahvat lingvističkoj analizi. Jer – dotaći se značenjske strane jezika značilo

ka reakcija na određeni nadražaj). Watsonovi radovi uticali su bitno na osnovno formiranje američke kulturne misli, program bihevizma izneo je Watson prvi put 1913. u "Psychology as the Behaviorists View It" (Psychological Review XX). V. i njegovu knjigu "Psychology from the Standpoint of a Behaviorist", Philadelphia 1919.

bi dospeti u opasnost da se u analizi potkrade subjektivni kriterij. Značenje se nužno moralo zaobilaziti pri uspostavljanju adekvatnog lingvističkog metoda. Tako je Bloomfield postao apostol *antimentalizma* (= protivništva uvođenju mentalnih kriterija) u lingvistici⁴⁷.

350. Tradicionalna gramatika je počivala na mentalističkim definicijama koje nisu mogle zadovoljiti⁴⁸. Njih je trebalo smeniti maksimalno objektivnim preciznim definicijama koje baziraju na najpotpunijem opisu "ponašanja" jezičkih jedinica. Ovo ponašanje se ispoljava u konkretnim mogućnostima međusobnih kombinacija u govornom lancu. Novi lingvistički metod zasnovan je, dakle, na popisivanju i opisanju svih položaja u koje mogu dospeti jedinice jednog jezičkog sistema – tj. na određivanju *distribucije*⁴⁹ jezičkih jedinica.

Pod *distribucionalizmom* podrazumeva se lingvistički pravac zasnovan na razrađivanju ovakvog Bloomfieldovog metodološkog načela. Lingvisti koji ga zastupaju nazivaju se distribucionalistima.

⁴⁷ Mada se eksplicitno izjašnjavao protiv mentalizma, Bloomfield sam (za razliku od svojih učenika) nije svaki put u praksu striktno zastupao svoje teorijsko geslo – što mu je kasnije zamerano (v. E. Buyssens, "Conception fonctionnelle des faits linguistiques", Grammaire et psychologie, Paris 1950, na str. 37).

⁴⁸ Bloomfield je imao na umu slučajeve kao što bi bila, recimo, tradicionalna definicija glagola: to je reč koja znači radnju. Ovom definicijom su automatski isključeni iz glagolske kategorije oblici kao što su srpskohrvatsko *sam* (*si je...*) ili *izgleda*.

⁴⁹ Termin je popularizovao Morris Swadesh (1909-1967), Sapirov učenik, izlažući metodološki princip proučavanja fonema u duhu Sapirove distribucionalističke koncepcije (v. § 344). V.: Morris Swadesh, "The Phonemic Principle", Lg 10, 1934, str. 124.

Bibliografske napomene

351. V. pomenuto klasično Boasovo delo "Handbook of American Indian Languages", Bulletin 40, Bureau of American Ethnology, Parts 1 and 2, Washington 1911; Part 3, New York 1938 (ed. J. J. Augustin). V. takođe: R. Jakobson, "Franz Boas' Approach to Language" (IJAL 10, 1944, 188-195; preštampano u Portraits of Linguists II, 127-139); R. Jakobson, "Boas' View of Grammatical Meaning" (American Anthropologist, vol. 61, N° 5, Part 2, 1959, 139-145); Murray B. Emeneau, "Franz Boas as a Linguist" (Portraits of Linguists II, 122-127); Paul M. Postal, "Boas and the Development of Phonology. Comments Based on Iroquoian" (IJAL 30, 1964, 197-206).

Od Sapirovih radova najviše se ističe knjiga "Language, An Introduction to the Study of Speech", New York 1921. Njegova izabrana dela objavio je D. G. Mandelbaum 1949 (Berkeley and Los Angeles) pod naslovom "Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality". V. i studije: M. R. Haas, "Sapir and the Training of Anthropological Linguists", American Anthropologist 55, 1954, 447-449; Ranko Bugarski, "Edward Sapir, istraživač jezika i kulture", Živi jezici, knj. VI, 1-4, 1964, 47-53.

Biografski podaci o Sapiru dati su u Portraits of Linguists II, 489-492 (autor C. F. Voegelin).

Knjiga "Language", objavljena 1933, u New Yorku, klasično je delo Leonarda Bloomfielda (ona i danas služi kao izvrstan uvodni udžbenik u modernu lingvističku problematiku). Neki od najvažnijih Bloomfieldovih radova objavljeni su u zborniku koji je za štampu priredio Charles Hockett: "A Leonard Bloomfield Anthology", Charles F. Hockett ed., Bloomington, Indiana University Press, 1970 (tu se, pored ostalog, nalazi čuvena studija o morfološkim

problemima jezika Menomini – na str. 351-362, a takođe i rad iz 1926. u kojem Bloomfield iznosi svoje shvatanje glasa u funkciji jezičke jedinice: "A set of postulates for the Science of Language" – na str. 128-138). V. svakako i studiju: Charles C. Fries, "The Bloomfield School", Trends, 196-224. V. i E. A. Esper, "Mentalism and Objectivism in Linguistics: The Sources of Leonard Bloomfield's Psychology of Language", New York 1968.

Biografski podaci o Bloomfieldu dati su u Portraits of Linguists II, 508-518 (autor E. A. Sturtevant).

O radu na proučavanju indijanskih jezika i nekim drugim tipično američkim lingvističkim temama obaveštava zbornik "Linguistics in North America" (= X knjiga edicije "Trends in Linguistics", izd. T. A. Sebeok, The Hague 1973.

Epoha distribucionalizma

352. Bloomfieldov metod počeli su razrađivati njegovi učenici striktno se držeći principa: značenje se isključuje u analizi; primenjivani kriteriji moraju biti rigorozno objektivni – mehanički. Analiza se striktno drži *korpusa* (= zbirke prikupljenog materijala). Distribucija jezičkih jedinica je u centru pažnje. Ona se utvrđuje eksperimentom *supstitucije* – pokušajem zamenjivanja jedinice podvrgnute ispitivanju drugom poznatom jedinicom u istom kontekstu, pa ukoliko je zamena moguća bez bitne promene konteksta, onda obe jedinice pripadaju istoj *klasi*, tj. imaju ista osnovna gramatička svojstva (reči *program* i *čovek* npr. pripadaju istoj, imeničkoj, klasi jer podjednako mogu stajati na istom mestu u kontekstu, *taj me je... razočarao*).

353. Od kasnih tridesetih do pedesetih godina distribucionalisti poklanjaju veliku pažnju ispitivanju fonema. Ne prihvatajući se utvrđivanja distinktivnih glasovnih obeležja

(v. termin § 300), pošto bi to značilo zadirati u oblast psiho-fiziologije, što se kosilo s programom njihove škole, oni su razvili ceo princip analize na bazi distribucije i primene supstitucionih opita. Ovakva jednostranost učinila je da rezultati budu ograničenog domašaja. Ipak, ova su ispitivanja unela u krug lingvističkog interesovanja izvesne fenomene na koje dotle nije obraćana potrebna pažnja (ukazala su npr. na ulogu *juncture* = pauze iskorišćene u svrhe obezbeđivanja komunikacije).

354. Mnogo su veći uspeh Bloomfieldovci imali na polju morfološkog proučavanja. Već je Bloomfield (u knjizi "Language"), dao najosnovnije distinkcije na planu morfoloških odnosa i uveo odgovarajuću terminologiju. Jedinica morfologije je *morfema* = najmanja jezička jedinica koja je u stanju da prenese neko značenje (po ovoj definiciji morfema je cela reč – npr. *cvet*, i deo reči, npr. – *ić* u *cvetić*). Zahvatajući u problematiku jezičkih jedinica višega reda, koja je veoma kompleksna, Bloomfield je počeo skretati pažnju na to koliko je neophodno da se, pri davanju definicija, uvek maksimalno povede računa o tome sa kojeg se lingvističkog *nivoa* (engl. termin *level*) posmatra jezički fakat (*a* u srpskohrvatskom je npr. fonema, ukoliko se govori o *a* iz reči *mati*; već je morfema, ako se ima na umu –*a* u nomin, sing. prideva *lepa*, jer je tu znak ženskog roda; veznik *a* je posebna vrsta reči, sa posebnim, adverbizativnim značenjem i ulazi u krug leksičkih pojava). Ovo razlikovanje nivoa distribucionalisti su striktno sprovodili⁵⁰, težeći ka punoj preciznosti gramatičkog – opisa

⁵⁰ U vezi s tim je i čitava poplava novih termina na –*ema* (engl. –*eme*) za jezičku jedinicu iznad fonološkog nivoa: tagmema, gramema, semantema, episemema itd. Svi ne upotrebljavaju sve termine u istom značenju (od terminološke zbrke spasava, međutim, činje-

(što je bilo zaista od velikog značaja za unapređenje gramatičke prakse).

Na bazi novog metoda sazdane su gramatičke definicije potpuno različite, prostije a neuporedivo praktičnije od onih kojima je raspolagala tradicionalna (klasična) evropska gramatika (definicija kategorije prideva u engleskom glasi npr.: reč koja može stajati između člana *the* i imenice, a koja nikada ne dobija obeležje množine *-s*). Time nije samo bitno pomoženo praksi učenja stranih jezika, već je obezbeđeno pravilno "prepariranje" jezičkog materijala za ciljeve mašinskog prevođenja (v. § 526).

355. Moderne sintaksičke studije upravo su neposredno izrasle iz morfoloških: utvrditi distribuciju morfema jednoga jezika značilo je, pored ostalog, opisati i sve kombinatorične mogućnosti u govornom lancu, a time direktno zagaziti i u oblast sintaksičkih fenomena. Izgrađivanje morfološke teorije distribucionalizma doprinelo je, dakle, ujedno i postavljanju temelja modernoj sintaksičkoj analizi.

Najznačajniji doprinos teoriji sintakse je razrađivanje metoda u iznalaženju *neposrednih konstituenata* (= *immediate constituents*) – onih delova u iskazu koji su smisleni, a time i gramatički, neposredno vezani jedni s drugima (tj. razmrsiti konkretan princip po kojem se, kroz određenu strukturu iskaza, obavilo ulančavanje smislenih karika). U vezi s tim su izrađena posebna tehnička rešenja u vidu crtanja raznih shema i dijagrama.

Sama definicija rečenice je dobila novu, adekvatnu stilizaciju: to je ona gramatička kategorija koja ne ulazi u sastav nijedne druge gramatičke kategorije.

nica da svaki autor po pravilu skreće pažnju na to kako šta u kojem slučaju treba razumeti).

356. Distribucionalistički metod iz najortodoksnije faze, oko 1950, dobio je svoju klasičnu ilustraciju u delu jednog od najistaknutijih američkih lingvista – Zelliga Harris: "Methods in Structural Linguistics" (Chicago 1951)⁵¹. U to vreme američka lingvistika se još uvek razvijala bez dovoljno kontakta sa evropskom, ostajući isključiva i preuska u metodološkim koncepcijama⁵².

357. Posle 1950. nastaje preokret od bitnog značaja: Amerikanci počinju upoznavati strukturalizam praškog tipa. Najvažniju je ulogu u ovome odigrao dolazak Romana Jakobsona u SAD i stvaranje harvardske škole (v. § 243). Tada se, uostalom, u Americi počeo slušati i glas A. Martineta (v. § 313) koji je takođe zastupao principe praške fonologije i doprineo njihovoj popularizaciji. Teorija o fonemi koja počiva na utvrđivanju distinktivnih obeležja (v. § 300) bila je uspešnija od tradicionalno američke, koja se, postavljena na jednostranu metodologiju, kretala isključivo u okvirima distribucionih kriterija. Distribucionalisti su počeli i sami ovo manje više eksplicitno priznavati⁵³.

358. Na polju morfoloških i sintaksičkih studija, međutim, distribucionalisti su imali daleko više uspeha. Razrađenost njihove mehaničke procedure u jezičkoj analizi pogodovala je tehnici mašinskog prevođenja. U razdoblju od 1950. do 1960. njihove glavne snage su koncentrisane

⁵¹ Knjiga (o kojoj se mnogo diskutovalo na različite načine) izlaže metod i daje njegovu praktičnu demonstraciju u analizi fonemskih i morfemskih jedinica afričkog jezika svahili i današnjeg hebrejskog.

⁵² O "provincijalizmu" američke lingvistike govori 1951. sa žaljenjem njen eminentni predstavnik Einar Haugen: "Directions in Modern Linguistics", Lg 27, 211-222.

⁵³ V. npr. šta kaže Charles Hockett u svome prikazu Martinetove "Phonology as Functional Phonetics" (Lg 27, 1951, 333-342).

na daljem produbljivanju kompleksne gramatičke teorije sa ciljem da se iznađu što celishodnija rešenja koja bi unapredila praksu rada s mašinom.

Bibliografske napomene

359. Najvažniji radovi iz fonološke problematike: W. F. Twaddell, "On Defining the Phoneme", Supplement to Lg 16, Baltimore 1935; M. Swadesh, "Phonemic Contrast", Lg 11, 1936, 298-301; E. Haugen and W. F. Twaddell, "Facts and Phonemics", Lg 18, 1942, 1-22; B. Bloch, "A Set of Postulates for Phonemic Analysis", Lg 24, 1948, 3-46; C. F. Hockett, "Two Fundamental Problems in Phonemics" SIL 7, 1949, 29-51; Ch. F. Hockett, "A Manual of Phonology", IJAL vol. 21, N° 4, 1955 (Indiana University Publication in Anthropology and Linguistics, Memoir 11, 1-246).

Najvažniji radovi iz morfološke problematike: Z. S. Harris, "Morpheme Alternants in Linguistic Analysis", Lg 18, 1942, 169-180; Z. S. Harris, "Discontinuous morphemes", Lg 21, 1945, 121-127; Ch. F. Hockett, "Problems of Morphemic Analysis", Lg 23, 1947, 321-343; Dwight L. Bolinger, "On Defining the Morpheme", Word 4, 1948, 18-23; E. A. Nida, "The Identification of Morphemes", Lg 24, 1948, 4-41; R. S. Wells, "Automatic Alternation", Lg 25, 1949, 99-116; E. A. Nida, "Morphology", Ann Arbor 1949 (II prerađeno izdanje; I izdanje 1946); Ch. F. Hockett, "Peiping Morphophonemics", Lg 26, 1950, 63-85; C. F. Hockett, "Two Models of Grammatical Description", Word 10, 1954, 210-234; Z. S. Harris, "From Phoneme to Morpheme", Lg 31, 1955, 190-222.

Najvažniji radovi o "neposrednim konstituentima": R. S. Wells, "Immediate Constituents", Lg 23, 1947, 81-117; Ch. F. Hockett, "Translation via Immediate Constituents", IJAL 20, 1954, 313-315; S. Chatman, "Immediate Constituents

and Expansion Analysis", Word 11, 1955, 377-385. Bibliografija radova posebno značajnih za razvoj sintakse v. § 457.

Pored već pomenute Harrisove knjige "Methods in Structural Linguistics" (§ 356) pitanja metodologije posebno tretiraju radovi: B. Bloch and G. Trager, "Outline of Linguistic Analysis", Baltimore 1942; Z. S. Harris, "Distributional Structure", Word 10, 1954, 146-162. Egzemplifikacija metoda data je jasno u: G. L. Trager and H. L. Smith Jr., "An Outline of English Structure", SIL Occasional Papers N°3, Norman Okla, 1951.

V. i § 248 – navedena dela koja daju uvid u tipično američka lingvistička gledišta. V. svakako studiju: Eric P. Hamp, "General Linguistics – the United States in the Fifties", Trends, 165-195 (konsultovati tamo navedenu bibliografiju).

V. radove u kojima se osvetljava odnos škole distribucionalista prema drugim lingvističkim školama – § 248.

Prikaz američke škole distribucionalista daje R. Filipović u Suvremena lingvistika II, 1963, 83-108 (o ovoj publikaciji v. § 138n.).

Pikeova tagmemika

360. Početkom pedesetih godina američki lingvista K. L. Pike (rod. 1912) zasnovao je novu gramatičku teoriju, poznatu pod imenom *tagmemike*, koja je kod mnogih lingvista širom sveta, ponajviše u SAD, naišla na pozitivan prijem.

361. Teorija pre svega osvetljava korelaciju koja postoji između pozicije u kojoj se ostvaruju jezičke jedinice (u Pikeovoj terminologiji: *slot* 'otvor')⁵⁴ i klase u koju se takve

⁵⁴ Imajući u vidu činjenicu da se pod terminom *slot* podrazumeva, u stvari, funkcija jezičke jedinice, Pikeov jednomišljenik

jedinice svrstavaju (po Pikeu: *filler* 'ono što ispunjava', 'ispunjivač'). Na svakom nivou jezičke strukture spoj između ovakve pozicije i odgovarajuće klase dovodi do obrazovanja nove jedinice, nazvane *tagmemom*. Konstrukcija koja je tagmema konstituent⁵⁵ naziva se *hipertagmemom* (u novije vreme i *sintagmemom*)⁵⁶. Sve jedinice treba posmatrati u kompleksnosti njihovih međusobnih odnosa. Da bi ukazao na ove odnose, Pike uvodi u analizu pojam lingvističke *matrice* koja je u okviru Pikeovog sistema takođe ocenjena kao "emska" jedinica (engl. "*emic*" *unit*; "emske" su one jedinice, koje se, shodno takvima čiji se nazivi završavaju na *-ema*, kao *fonema* ili *morfema*, posmatraju prvenstveno s obzirom na njihovu službu u procesu sporazumevanja). Matrica je, u stvari, organizovana po modelu prostora sa *n* dimenzija. Tagmeme i hipertagmeme svrstavaju se u matricu po određenom sistemu koordinata. Time, kako to Pike naglašava, dolazi mnogo direktnije do stvari onoga koji vrši lingvističku analizu princip po kojem su uspostavljeni odnosi među jezičkim pojedinostima podvrgnutim ispitivanju. Inače, pobornici tagmemike po pravilu pribegavaju onim grafičkim prikazivanjima pri analizi koja su takođe tipična za predstavnike generativne gramatike (v. § 463) i predstavnike stratifikacione gramatike (v. § 558).

362. Dok je za pristalice Jakobsonovih pogleda na jezik princip binarnosti od fundamentalnog značaja (v. § 301),

Robert E. Longacre zamenjuje izraz *slot* izrazom *function* (= *funkcija*).

⁵⁵ *Konstituent* je termin savremene lingvistike koji se upotrebljava za oznaku svake one jezičke jedinice koja učestvuje u obrazovanju (= konstituisanju) bilo kakve druge jedinice.

⁵⁶ Terminološka zamena je u ovom slučaju Longacreovo delo.

dotle Pike insistira na principu trojnosti dajući mu centralno mesto u svojoj teoriji. Po njemu, u okviru jezika kao celovitog sistema izdvajaju se specifičnošću svojeg strukturiranja sledeća tri domena: (I) leksika, (II) gramatika i (III) fonologija. Domen (I) organizovan je pre svega s vođenjem računa o kontrastivnim semantičkim osobenostima (tu vrstu organizovanja Pike naziva *načinom uspostavljanja osobenosti*; engl. termin: *the feature mode*). Organizacija domena (II) zavisi prvenstveno od vrste primenjenog distribucionog kriterija (po Pikeu, ovde odgovara naziv: *način distribucije*; engl. termin: *the distribution mode*). Za domen (III) relevantan značaj ima princip po kojem dolazi do konkretnog (materijalizovanog) ispoljavanja jezičkog fenomena (po Pikeu: *način manifestacije*; engl. termin: *the manifestation mode*). Suština jezičkog funkcionisanja zasnovana je na prisutnosti sledećih triju pojava: konkretnog jezičkog fakta (Pike upotrebljava termin *particle* 'čestica'), procesa koji vodi do međusobnog kombinovanja jezičkih jedinica (Pikeov termin: *wave* 'talas') i odnosa uspostavljenih u jeziku (Pikeov termin *field* 'polje'). U bilo kojoj od pomenutih triju oblasti jezičkog sistema treba obavezno voditi računa o bitnosti tih triju pojava.

363. Funkcija jezičkih jedinica je u žiži interesovanja tagmemike. Karakteristično je da, suprotno predstavnicima generativne gramatike Chomskog (v. § 462) i uprkos njihovim kritičkim primedbama povodom toga⁵⁷, Pike i njegovi sledbenici redovno označavaju odgovarajućim simbolom funkciju glavnih rečeničnih konstituenata (npr. sintaksičku konstrukciju u kojoj imenicu kao centar neke date sintaksičke

⁵⁷ V. npr. šta o tome kaže P. Postal u "Constituent Structure. A Study of Contemporary Models of Syntactic Description" (Indiana University, Bloomington 1964) na str. 36-38.

"frazе"⁵⁸ postavljamo u poziciju subjekta i pri tom kombinujemo sa odgovarajućom glagolskom "frazom" u funkciji predikata prikazali bismo, primenjujući Pikeovu simboliku, na sledeći način: S/NP + P/VP)⁵⁹.

364. Tagmemička analiza iskorišćava kako supstitucionu test (v. § 352) tako i transformacionu⁶⁰. Transformacije ovde, međutim, niukoliko ne impliciraju neku generativnu postupnost po sredenim pravilima (što bi inače bio slučaj da se radi o primeni transformacionog postupka u okviru jezičke teorije Noama Chomskog – v. § 462). Sledbenici Pikea ne veruju u celishodnost strogog izdvajanja nivoa "dubinske strukture" od nivoa "površinske strukture" (v. § 462). Oni, naprotiv, veruju da su svi nivoi jezičkog funkcionisanja najtešnje međusobno povezani. U ovom pogledu oni najbliže stoje shvatanjima britanskog lingviste M. Hallidaya ispoljenim u njegovoj "gramatici skala i kategorija" (v. § 568).

365. Interesovanje za tagmemiku bilo je početkom šezdesetih godina u SAD oslabilo zbog senzacionalnog uspe-

⁵⁸ *Frazom* se u mnogim lingvističkim sredinama, po uzoru na američku terminološku tradiciju, naziva sintaksička jedinica – grupa reči povezana semantički ili funkcionalno (u našoj domaćoj lingvističkoj tradiciji odgovarajući je termin *sintagma*).

⁵⁹ S = subjekat, P = predikat, N = imenica, V = glagol, P (uz N osnovno V) = simbol sa značenjem "frazа" (upotrebljeno početno slovo od engleskog termina *phrase*).

⁶⁰ Transformacioni test u klasičnoj američkoj lingvistici označava pretvaranje jedne jezičke realnosti u drugu sa ciljem da se priroda te prvobitne realnosti dublje osvetli (pomenućemo, radi ilustracije, da se subjekatski karakter genitiva u srpsko-hrvatskom primeru *pevanje ptica* osvetljava transformacionom mogućnošću: *pevanje ptica* → *ptice pevaju*, dok je objekatska priroda genitiva u primeru *ubijanje ptica* evidentna iz činjenice: *ubijanje ptica* → [*ljudi*] *ubijaju ptice*).

ha generativne gramatike Chomskog kod mlađih generacija. Potom se pojavila i Lambova stratifikaciona gramatika koja je takođe privukla znatnu pažnju američke javnosti, doduše za relativno kraće vreme (v. § 564). U ovom razvojnom trenutku (početak sedamdesetih) još uvek u američkoj lingvistici caruje generativna gramatika. Međutim, tagmemika i dalje ima svojih odanih pristalica koji vredno rade, ne samo negujući teoriju, već i donoseći mnoge dragocene opise različitih, ranije nepoznatih jezika vršenih u skladu s osnovnim postavkama tagmemičke teorije.

Bibliografski podaci

366. Pikeova teorija izložena je najpotpunije prvi put u delu "Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior", Part I (Glendale, Calif., 1954), Part II (1955), Part III (1960); drugo, revidirano izdanje ovoga dela objavljeno je pod istim naslovom 1967. u Moutonovoj ediciji (Janua Linguarum, Series Maior 24, The Hague).

U zborniku "Current Trends in Linguistics: Theoretical Foundations" Vol. III (izd. T. Sebeok, The Hague 1966) nalazi se Pikeov članak pod naslovom "A Guide to Publications Related to Tagmemic Theory" (str. 365-394) u kojem je dat osvrt na najvažnije radove pristalica tagmemičkog pristupa jeziku.

Među tagmemičarima svakako se najviše istakao svojim nastojanjima oko produbljivanja teorije R. E. Longacre. Od njegovih dosadašnjih dela sledeća dva su svakako najvažnija: "Grammar Discovery Procedures: A Field Manual" (= Janua Linguarum, Series Minor 33, the Hague 1964); "Some Fundamental Insights of Tagmemics", Lg Vol. 41, N 1 (1965), 65-76.

Antropološka lingvistika

367. Antropološka lingvistika⁶¹ proučava odnos između jezika i kulture: da li i u kojoj meri postoji uslovljenost između datog kulturnog i odgovarajućeg jezičkog tipa.

368. U nauci XX veka razvilo se naglašeno interesovanje za fenomene kulture: od čega sve zavise njeni konkretni oblici, kakav je njen odnos prema individualnoj psihologiji, može li se sazdati jedna opšta teorija o kulturi, itd. Polazeći sa biheviorističkih pozicija (v. § 348), američki nauč-

⁶¹ Termin *antropološki* upotrebljava se u ovom poglavlju u značenju koje mu pridaju i sami autori o kojima je reč: obuhvata proučavanje svega što se tiče čoveka, a prvenstveno njegove kulture. Pored izraza *antropološka lingvistika*, koji je danas najčešći, upotrebljavaju se i drugi termini, kao *etnolingvistika*, *metalingvistika*, *makrolingvistika*, ali im svi naučnici ne daju jednaku vrednost. Za većinu, nasuprot lingvistici u užem smislu (= *mikrolingvistici*) koja se neposredno interesuje za jezički fenomen, makrolingvistika obuhvata sva ona ispitivanja u vezi s jezikom koja služe upoznavanju i drugih pojava, van okvira čisto jezičkih fakata, ali ipak u direktnoj vezi s procesom komunikacije (dijalektološko proučavanje, recimo, po sebi je mikrolingvističko; ali ako se dijalektolog počne interesovati i za individualne govorne manifestacije informatora koje su uslovljene kulturnim nivoom – npr. ako počne voditi računa o karakterističnim uzrečicama informatora – onda je samo ispitivanje promenilo kvalitet: postalo makrolingvističko. Izvesni naučnici makrolingvistikom nazivaju jezičko ispitivanje zasnovano na primeni metoda iz drugih, nelingvističkih nauka (za Mandelbrota je statističko ispitivanje jezika – makrolingvistika, v. § 487). Pojedinci (kao poznati lingvista G. Trager) prave sledeću terminološku razliku: makrolingvistika je nauka o jeziku u najširem smislu – obuhvata i mikrolingvistiku (= lingvistiku u užem smislu) i metalingvistiku (= "antropološko" osvetljavanje fakata).

nici su stavili jezičke pojave u centar pažnje: "jezičko ponašanje" (tj. konkretna forma komunikacije) razotkriva direktno ličnost – nosioca određenog kulturnog tipa, a pri tom je najdostupnije objektivnom naučnom opitu. Tako su se jezičkim fenomenom počeli baviti i predstavnici drugih, nelingvističkih disciplina – u prvom redu etnografi i psiholozi. Tridesetih godina u SAD su došle intenzivno do izražaja ideje filozofskih semantičara (v. § 426). I filozofski semantičari su bili zainteresovani za ovaj naučni problem, što je samo dalo još više maha "antropološkim" ispitivanjima jezika u međudisciplinarnoj saradnji.

369. Već sami oblici rada američke lingvistike pogodovali su njenom orijentisanju u pravcu antropoloških studija. Problem heterogenog stanovništva sa različitim jezicima budio je zainteresovanost za unapređenje tehnike prevođenja. Početkom ovog veka tome se posvećuju veliki naponi. Na praktičnom poslu proučavaoci jezika su došli u kontakt sa problemima šireg, opštelingvističkog značaja: šta su idiomi, kako ih objasniti, zbog čega su poređenja jednog etnikuma drukčija od metaforičnih rešenja koja se nalaze u drugoj sredini, itd. Počela se neminovno nametati potreba za upoznavanjem kulturne tradicije radi razumevanja jezičkih kategorija. Međutim, glavni podstrek ka usmeravanju naučnog interesovanja na antropološke fenomene dao je američkoj lingvistici kontakt sa indijanskim jezicima.

370. Otpočelo se sa prikupljanjem leksike, a leksika je otkrivala tip kulture (bogatstvo reči koje se tiču, recimo, pojmova iz lova ili ribolova najverodostojnije kazuje o privredi stanovništva). Da bi se prikupljanje i objašnjavanje rečničkog fonda moglo zaista efikasno obaviti, bilo je potrebno imati izvesna prethodna znanja o životu i običajima date etničke sredine. Američki lingvisti su stoga spon-

tano, od samog početka, ispoljili veliko antropološko interesovanje. Međutim, tek je udubljivanje u strukture indijanskih jezika dalo zaista povoda intenzivnom usmeravanju lingvističke pažnje na antropološku problematiku.

371. Ove se strukture bitno razlikuju od indoevropskih. Iz njih progovara sasvim specifična psihologija. Jezik plemena Hopi npr. ne razlikuje vreme radnje u našem smislu, ali zato poseduje sredstva za kategorisanje pojava po trajanju: korak, talas, akcija, ići – prolazni su fenomeni; kamen, drvo, čovek – trajni; a oblak je na sredini – poluprolazan. Idaho Indijanci, opet, razvili su u svome jeziku sistem razlikovanja neposrednosti u posedovanju osobine: šljiva je, recimo, slatka po sebi, kafa nije, prima slast od šećera; kolači sa sirupom su "posrednije" slatki: slast im daje sirup koji je i sam sladak "iz druge ruke" – od šećera. Stručnjaci zaposleni oko prevođenja s engleskog na indijanske jezike počeli su se žaliti na neočekivane teškoće u poslu. Novi zavet npr. nije mogao biti preveden kako valja na zapotečki jezik (Indijanaca iz južnog Meksika). Taj jezik ne sprovodi razlikovanje glagolske radnje po vremenskom momentu već po tome da li je u datom slučaju akcija izvršena po prvi put ili nije. Kad se stiglo do epizode sa Hristovim dolaskom u Kapernaum, moralo se prevođenje obustaviti iz bojazni da se ne povredi autentičnost teksta: ne postoji podatak o tome da li je Hristos posećivao Kapernaum pre datog događaja ili nije. Svi takvi i slični slučajevi dali su maha raspirivanju antropoloških interesovanja u američkoj lingvistici.

372. Antropološka lingvistika počinje od radova Boasa (v. § 338) i Sapira (v. § 341). Naročito je Sapir zaslužan za stvaranje tradicije u načinu i oblicima rada kao i u formiranju opšteg lika jezičkog stručnjaka (ispituju se revnosno indijanski jezici, s insistiranjem na tipološkim studijama;

uz jezičke podatke prikupljaju se i podaci o folkloru, narodnoj psihologiji, i sl.; od jezičkog stručnjaka se zahteva široko obrazovanje s akcentom na poznavanju etnografskih problema i na vladanju pojmovima iz oblasti psihologije).

373. Velikog je uticaja imao na razvoj antropoloških ideja u lingvistici Sapirov učenik Benjamin Lee Whorf (1897-1941). Whorf je s uspehom proučavao indijanske jezike (doprineo je mnogo poznavanju jezika Acteka iz Meksika i plemena Hopi iz Arizone). Međutim, obrađujući ovaj dotle nepoznat jezički materijal, on je počeo sugestivno zastupati gledište o tome da je idejni svet čoveka najtešnje povezan sa jezičkom strukturom⁶². Primitivnih jezika nema, naglašavao je Whorf, svi su jezici podjednako savršeni u svom pravcu i sve se u načelu može izraziti svakim jezikom. Ali ipak – jedan određen jezik po sebi favorizuje jedan određen način poimanja sveta, zanemarujući druge moguće poglede na iste pojave. Psihološki okviri čoveka u koje se smeštaju utisci spoljnog sveta oblikovani su u stvari njegovim jezikom. Ti su okviri na nekim tačkama obuhvatniji ili manje obuhvatni, sve u zavisnosti od je-

⁶² Whorf zastupa, u stvari, teoriju "Weltanschauunga", koja je evropskoj lingvistici poznata još od Humboldtovih vremena (v. § 72). Međutim, američka lingvistika ne nastavlja u ovom pogledu evropske tradicije: "humboldtizam" nije inspirisao Whorfova shvatanja. I u ovom slučaju, kao i u mnogim drugim, američka lingvistička javnost nije bila dovoljno obaveštena o tekovinama evropske lingvistike. Srodne ideje danas u Evropi zastupaju, pored "neohumboldtovaca" (v. § 77) najviše predstavnici engleske škole "etnografskih lingvista" koju su osnovali Malinowski i Firth (Firth je pored ostalog, teoretičar *fonoestetike* – shvatanja o tome da u svim jezicima postoje sklonosti ka izboru određenog tipa glasova za obrazovanje određenih reči, a taj je izbor uslovljen mentalitetom; više obaveštenja o Firthu potraži u § 566).

zičke strukture, koja dopušta najpreciznije određivanje odnosa među pojavama u jednom slučaju, dok u drugom ostavlja ideju nedovoljno oformljenom.

O tome da kultura utiče na jezik nije moglo biti spora. Ali Whorfova teorija ukazuje i na obratno: da jezički tip uslovljava tip kulture, utičući neposredno na saznajni proces. Ovo drugo nije moglo biti dokazano.

374. Jednom stvorena tradicija među lingvistima da se u sferu naučnog interesovanja uključuju i problemi koji se ne tiču isključivo prirode jezičkog fenomena znatno je obogatila repertoar tema koje se obrađuju u lingvistici. Amerikanci su npr. uveli termin i pojam *prelingvističkih* i *paralingvističkih* ispitivanja: prva ispitivanja bi se odnosila na sakupljanje podataka o svim biološkim momentima koji su predigra govornom činu, a druga se tiču uočavanja značaja onih fenomena koji nisu jezik u pravom smislu, ali prate govorni akt dajući mu određenu boju (šaputanje, vihanje, smejanje i sl.)⁶³.

375. Pod okriljem ovakvog širokog interesovanja lingvistike izrasla je i jedna njena nova grana – *kinemika*, koja ispituje pokrete, položaje tela i izraz lica u funkciji sredstva za sporazumevanje⁶⁴. Glavni zadatak ove discipline je rešenje problema: koliko je gest po sebi dovoljan instru-

⁶³ Paralingvistička ispitivanja su se u poslednje vreme jako razvila zbog značaja koji ima analiza celokupnog, "jezičkog ponašanja" pacijenta u modernim psihijatrijskim studijama.

⁶⁴ Za pokrete u ovoj funkciji prvo su se zainteresovali psiholozi (o tome govori npr. još 1938. psiholog Woodworth u "Experimental Psychology"). Ali zasnivanje kinemike dolazi tek kasnije, kada je Ray L. Birdwhistell započeo sistematske studije pokreta primenjujući uhodani metod fonologije (razlikuje *kineme* koje su jedinice kinemike kao što su foneme jedinice fonologije, tj. razlikuje relevantno od irelevantnog u procesu sporazumevanja).

menat komunikacije, a koliko je samo pomoćno, pratilačko sredstvo glavnog instrumenta – jezika.

Podaci koji se dobijaju na ovoj strani, a i druge tekovine antropološke lingvistike, uključuju se danas po pravilu u domen sociolingvističkih studija (v. § 580).

Bibliografske napomene

376. O smislu i zadacima antropoloških studija u lingvistici govore npr.: A. L. Kroeber, "Some Relations of Linguistics and Ethnology", *Lg* 17, 1941, 287-291; E. Nida, "Linguistics and Ethnology in Translation Problems", *Word* 1, 1945, 194-208; C. F. Voegelin and Z. S. Harris, "The Scope of Linguistics", *American Anthropologist* 49, 1947, 588-600; G. L. Trager, "The Field of Linguistics", *SIL Occasional Papers* N° 1, Norma Okla, 1949; D. L. Olmsted, "Ethnolinguistics so far", *SIL, Occasional Papers* N°2, Norman Okla. 1950; Dell Hymes, "Notes Towards a History of Linguistics and Anthropology", *Anthropological Linguistics* 5, 1, 1963, 59-103; N. C. W. Spence, "The Basic Problems of Ethnolinguistics", *Archivum linguisticum*, Vol. 16, 2, 149-156.

Vrednost lingvističkih studija za produbljivanje studija kulture naglašavaju: E. T. Hall i G. L. Trager u "The Analysis of Culture" (Washington 1953).

V. zbornike: "Language in Culture", ed. H. Hoiyer, American Anthropological Association, Memoir 79, Chicago 1954; "Results of the Conference of Anthropologists and Linguists" (autori: Claude Lévi-Strauss, Roman Jakobson, C. F. Voegelin, Thomas A. Sebeok), Memoir 8, Suppl. to *IJAL* vol. 19, N°2, Indiana Univ. Public, in *Anthr. and Ling.*, 1953; "Language in Culture and Society: A Reader in Linguistics and Anthropology" (izd. D. Hymes. New York 1964); "Sociolinguistics: Proceedings of the UCLA Socio-

linguistics Conference, 1964" (izd. William Bright, The Hague 1966); "Approach to Semiotics" (izd. Thomas A. Sebeok, Alfred S. Hayes, Mary Catherine Bateson; London – The Hague – Paris 1964); "Communication and Culture; Readings in the Codes of Human Culture" (izd. A. G. Smith, New York 1966; ovaj se zbornik posebno preporučuje zainteresovanima budući da su u njemu sakupljeni radovi mnogih eminentnih američkih lingvista – Chomskog, Pikea, Greenberga, Gleasona, E. Pulgrama i dr.). Ovom spisku treba priključiti i knjigu: A. Capell, "Studies in Socio-Linguistics" (= Janua Linguarum, Series Minor 46, The Hague 1966), kao i ostale zbornike posvećene sociolingvistici koje izdaju Amerikanci – v. § 593.

V. i s metodološke tačke gledišta zanimljivo postavljen rad: Madeleine Mathiot, "An Approach to the Cognitive Study of Language" (= IJAL, Vol. 34, N° 1, 1968).

U okviru antropološke lingvistike šire shvaćene spada i problematika jezičkog planiranja koja je adekvatno osvetljena u sledećim radovima: E. Haugen, "Language Conflict and Language Planning", Cambridge, Mass. 1966; V. Tauli, "Introduction to a Theory of Language Planning", Uppsala 1968. Danas se po pravilu ova problematika priključuje sociolingvističkim studijama (v. § 580).

O razvoju antropoloških studija u SAD govori Harry Hoijer u "Anthropological Linguistics", Trends, 110-127. V. i izlaganje Paula Friedricha pod naslovom "Anthropological Linguistics: Recent Research and Immediate Prospects" u zborniku "Linguistics: Developments of the Sixties – View-points for the Seventies", izd. Richard J. O. Brien, S. J., Washington, 1971.

Bibliografske podatke o antropološkoj lingvistici daje D. H. Hymes: "Bibliography of Field Work in Linguistics and Anthropology", SIL 14, 1959, 82-91.

Najvažnije studije B. L. Whorfa izdao je J. B. Carroll: "Language, Thought and Reality. Selected Writings of Benjamin L. Whorf", Cambridge and New York, 1956. V. A. Zvegincev je objavio u zborniku "Novoe v lingvistike" I (Moskva 1960) u ruskom prevodu tri od najvažnijih Whorfovih članaka (135-199). U istom zborniku je i Zvegincevljeva studija: "Teoretiko-lingvističeskie predposylki gipotezy Sepira – Uorfa" (111-134). V. i sledeće dve studije: G. L. Trager, "The Systematization of the Whorf Hypothesis", *Anthropological Linguistics*, Vol. 1, N°1, 1959, 31-35; J. A. Fishman, "A Systematization of the Whorfian Hypothesis", *Behavioral Science* Vol. 5, N° 4, 1960, 323-339. Posebno se, međutim, preporučuje knjiga Helmut Gipper, "Gibt es ein sprachliches Relativitätsprinzip? Untersuchungen zur Sapir – Whorf Hypothese", Frankfurt am Main, 1971. To je vrlo ozbiljna, iscrpna monografija o Whorfovoj hipotezi i srodnim shvatanjima, pretežno zastupljenim u nemačkoj lingvistici, uz kritički osvrt na postojeće odzive o ovoj temi u stručnoj literaturi. Tu se, pored ostalog, dublje osvetljavaju i neki teorijski koncepti (kao, na primer, "sadržina reči" u odnosu na "označeni pojam"), a skrenuta je pažnja i na potrebu adekvatnije upotrebe izvesnih termina (posebno termina *Weltansicht*, *Weltbild* i *Weltanschauung*).

O paralingvističkim pojavama: G. L. Trager, "Paralanguage: A First Approximation", *SIL* 13, 1958, 1-12 i "Taos III; Paralanguage", *Anthropological Linguistics* 2, 1960, 24-30; H. L. Smith Jr., "An Outline of Metalinguistic Analysis", Report of the Third Annual Round Table Meeting of Linguistics and Language Teaching, Washington 1952, 59-66. O vrednosti ispitivanja paralingvističkih pojava za psihijatriju v.: R. E. Pit-tenger and H. L. Smith Jr., "A Basis for Some Contribution of Linguistics to Psychiatry" *Psychiatry* 20, 1957, 61-78.

V. i vrlo informativnu studiju T. M. Nikolaeva i B. A. Uspenskog: "Jazykoznanie i paralingvistika", Lingvističke isledovanija po obščeji i slavjanskoj filologiji, Moskva 1966, 63-74.

Klasično delo kinemike je Birdwhistellova knjiga: "Introduction to Kinesics. An Annotation System for Analysis of Body Motion and Gesture", Washington 1952. V. i njegovu knjigu: "Kinesics and Context, Essays on Body Motion Communication", University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1970, V. i: G. H. Hewes, "World Distribution of Certain Postural Habits", American Anthropologist 57, 1955, 231-244.

Psiholingvistika

377. Psiholingvistika je jedna od najmlađih lingvističkih disciplina u SAD. 1953. se smatra godinom njenog osnivanja⁶⁵. Posvećena je čoveku u procesu komunikacije: ispituje psihološke i fiziološke pojave koje prate njegovo učestvovanje u tome procesu. U neposredan krug interesovanja ove nauke ulaze, dakle: psihofiziološki fenomeni odašiljanja i primanja govora; intelektualno-emocionalni odnos prema datom (ili primljenom) saopštenju s osvetljavanjem kulturno-socijalne pozadine na kojoj se uobličava individualna psihologija.

378. Za psiholingvistiku su zainteresovani, bar koliko i lingvisti, a možda čak i više – psiholozi. Psiholozi odavna

⁶⁵ Tada je održan sastanak grupe lingvista, psihologa i etnografa u Bloomingtonu, na kojem su postavljeni okviri psiholingvističkim studijama. Objavljivanje poznatog zbornika "Psycholinguistics" (v. § 385) obeležilo je taj događaj.

poklanjaju pažnju jezičkim pojavama⁶⁶ smatrajući da se preko njih može najpouzdanije doznati ono što je neposredan predmet psiholoških studija: individualne razlike u sposobnostima, proces učenja, percepcije i sl. U doba biheviorizma to uverenje je toliko ojačalo da su pojedinci počeli naglašavati da bi upravo u centar psiholoških proučavanja trebalo postaviti problem "jezičkog ponašanja". Osniavanjem psiholingvistike združena su interesovanja i iskustva lingvista i psihologa, s tim da vodstvo u metodološkim procedurama sa testovima pripada ipak psiholozima.

379. Psiholingvistu interesuje organizacija nervnog sistema kod čoveka: koji splet nerava odgovara određenom nivou jezičke organizacije (tj. kako se vrši uključivanje jezičkih jedinica u signale određenih značenja preko koordinirane psihofiziološke akcije u integriranju odnosa na različitim jezičkim nivoima: fonološkom, morfološkom, sintaksičkom, semantičkom). To zahteva, pored znanja iz psihologije, i neposredan kontakt sa fiziološkim i neurološkim problemima. U centru pažnje su i asocijativni procesi koji se ispituju odabranim testovima. Daje se npr. informatoru neka reč (često iskonstruisana, bez smisla, ali

⁶⁶ Naglašeno interesovanje psihologa za jezik počinje početkom XIX veka, od radova predstavnika britanske empirijske škole (James Mill i njegov sin John Stuart Mill). W. Wundt je prvi psiholog koji je napisao značajne studije o jeziku s psihološke tačke gledišta (v. § 83). Dvadesetih godina našeg veka prodiru u svet ideje nemačke škole psihologa (M. Weitheimer, K. Koffka, W. Köhler) postavljene na strukturalni princip uočavanja psiholoških pojava: sve što ulazi u sastav veće celine kao njen deo uobličava svoju prirodu prema celini ("Gestalt Psychologie"). Ovo je imalo posebno velikih odjeka u Americi gde su razvijane srodne ideje biheviorizma (v. § 348). U toj eposi psihologija se najaktivnije počinje baviti jezičkim problemom.

koja podseća gramatičkom strukturom na postojeću leksiku datog jezika) pa se od njega traži da na nju odgovori brzo, prvom rečju koja mu tog trenutka padne napamet (pri tom se vodi strogo računa o socijalnom i kulturnom nivou informatora, jer to umnogome uslovljava asocijativne reflekse). Primenom statistike rezultati ovakvih testova se brižljivo klasifikuju, pa se na osnovu njih pokušava prođeti u zakone asocijativnih puteva.

380. Sličnim testovima se proveravaju i različiti rezultati lingvističkog ispitivanja u užem smislu, naročito fonološkog. Tako su npr. testovi pokazali da je fonološka teorija bila u pravu postavljajući fonemu *i* bliže fonemi *u* nego fonemi *a*: spontana reakcija informatora je svedočila u korist većeg značaja opozicije *i* / *a* nego li opozicije *i* / *u* u procesu komunikacije. Ovim metodom je sastavljena i tabela konsonanata po srodnosti. Ovakvi opiti treba da doprinesu utvrđivanju hijerarhije među distinktivnim obeležjima (v. § 300) fonema.

381. Psiholingvista mora voditi računa i o problemima koji interesuju antropološku lingvistiku (v. § 367), tj. o fenomenima kulture u vezi s komunikacijom. Komunikativni akt se ostvaruje po izvesnom kodeksu. Taj je kodeks u osnovici svojoj određen kulturnim navikama date sredine iako, naravno, svaki put doživljava i specifičnu stilizaciju u zavisnosti od psihičkih svojstava ličnosti koja komunicira. Potrebno je, dakle, pre svega proniknuti u osnovni tip društvenog kodeksa da bi se mogao pravilno pratiti proces sporazumevanja (po ovom svom interesovanju psiholingvistika se približava sociolingvistici – v. § 581).

382. Ljudi se u mnogim prilikama neće potpuno sporazumeti ako su svoju psihološku ličnost izgradili na sasvim različitim oblicima kulture (izrazi koji u nekim jezicima ili društvenim sredinama znače stvarno odobravanje na dru-

gim su stranama samo puka formula učtivosti koja ne kazuje ništa; ono što u primitivnom seoskom ambijentu služi kao izliv simpatija može urbanizovanom čoveku ponekad izgledati kao grubost; itd.)⁶⁷. Do sporazumevanja ne dolazi, uostalom, ni onda kada je, u trenutku komunikativnog akta, idejni svet čoveka zaposednut nečim bitno različitim od onoga o čemu se saopštava, tako da saopštenje ne prodire dovoljno duboko u čovečju svest⁶⁸. Iznaci u čemu su sve psihološke prepreke sporazumevanju i u kojoj su meri uklonjive, to je jedan od najvažnijih zadataka psiholingvistike.

383. Psiholingvistika teži da pronikne i u individualne karakteristike ličnosti koje daju specifičnu boju saopštenju. S tim u vezi ona poklanja dosta pažnje paralingvističkim studijama (v. § 374). Priključuje se i psihijatrijskim promatranjima "jezičkog ponašanja" individua prilažući fond lingvističkih znanja psihijatrijskom poslu.

384. Značajnu delatnost razvija psiholingvistika u oblasti ispitivanja mehanizma pamćenja i uopšte procesa

⁶⁷ O relativnosti sporazumevanja govorio je još Humboldt (v. § 74), ali i ova, kao i mnoge druge njegove ideje, ostala je nedovoljno poznata američkoj lingvistici.

⁶⁸ Psiholingvisti ilustruju to primerima kao što je poznata istorija sa aplauzom. Neki mladi američki sveštenik prisustvovao je predavanju biskupa. Predavanje mu se ni najmanje nije svidelo. Čitajući ga sledećeg dana i u mesnim novinama, primetio je na kraju primedbu novinara, koju je nekoliko puta na isti način pročitao: *applesauce*, tj. 'pire od jabuka', što ovde znači omalovažavanje. Primedba je, međutim, glasila *applause* "aplauz", ali do svesti čoveka, zaokupljenog negativnim utiskom, to pozitivno saopštenje nikako nije moglo prodreti i on je po dužnosti optužio novinara za uvredu biskupa, mada se intimno slagao sa utiskom – "apple-sauce".

učenja. U ovome prednjači težnja za uspostavljanjem teorije učenja stranih jezika: kako se uče jezici, najlakše, najbrže, najefikasnije (uvek aktuelan problem imigranata nagoni Amerikance da posvećuju ovoj problematici najveću pažnju). I u ovome poslu zaključci lingvista proveravaju se psihološkim testovima, što obezbeđuje sigurniji uspeh uložnim naporima.

Bibliografske napomene

385. Program psiholingvistike je utvrđen u pomenu-tom zborniku: "Psycholinguistics. A Survey of Theory and Research Problems", ed. Charles E. Osgood i Thomas A. Sebeok, Indiana University Publications in Anthropology and Linguistics, Memoir 10 of IJAL, 1954 (II rev. izd. 1965; u njemu, pored ostalog, R. A. Diebold daje pregled razvoja psiholingvističkih studija u periodu od 1954. do 1964).

V. i sledeće radove: "New Directions in the Study of Language", ed. Eric H. Lenneberg, Cambridge Mass., 1964; "Psycholinguistics. A Book of Readings", ed. Sol Saporta, New York 1965 (sadrži i studije od šireg, opšte-lingvističkog značaja uz reprezentativan izbor autora); "Directions in Psycholinguistics", ed. S. Rosenberg, New York 1965; "Psycholinguistics Papers: The Proceedings of the 1966 Edinburgh Conference", ed. J. Lyons and R. J. Wales, Edinburgh 1966; "The Genesis of Language", ed. F. Smith and G. Miller, Cambridge Mass., 1966; Ragnar Rommet-veit, "Words, Meanings and Messages. Theory and Experiments in Psycholinguistics", New York 1968; J. – M. Peterfalvi, "Introduction à la psycholinguistique", Paris 1970; Joseph de Vito, "The Psychology of Speech and Language. An Introduction to Psycholinguistics", New York 1970; Peter Herriot, "An Introduction to the Psychology of Language

ge", London 1970; Arthur L. Blumenthal, "Language and Psychology: Historical Aspects of Psycholinguistics", New York 1970; G. B. Flores D'Arcais and W. J. M. Levelt, eds., "Advances in Psycholinguistics", Amsterdam 1970 (ovde su publikovani materijali sa simpozijuma posvećenog psiholingvistici koji je održan jula 1969. u Italiji); "Psycholinguistics", R. Brown, ed., New York 1972; S. H. Houston, "A Survey of Psycholinguistics" (=Janua Linguarum, Series Minor 98); The Hague 1972 (uvodi vrlo uspešno u tematiku ne samo psiholingvistike već i sociolingvistike); H. Leuninger, M. H. Miller, F. Müller, "Psycholinguistik. Ein Forschungsbericht", Frankfurt am Main 1972; G. List, "Psycholinguistik. Eine Einführung", Stuttgart 1972 (preporučljivo naročito za prvo upoznavanje sa psiholingvističkom problematikom).

Godine 1972. cela jedna sveska časopisa *Linguistics* (*Linguistics* 89) posvećena je psiholingvističkim temama.

U SSSR se poklanja znatna pažnja domenu psiholingvističkih studija. V. npr. sledeće radove: O. S. Ahmanova, "O psiholingvistike, Materialy k kursam jazykoznanija", izd. Moskovskog univ., 1957; A. A. Leont'ev, "Psiholingvistika i problema funkcional'nyh edinic reči", zbornik *Voprosy teorii jazyka v sovremennoj zarubežnoj lingvistike*, izd. AN SSSR, Moskva 1961, 163-190; A. A. Leont'ev, "Psiholingvistika", Lenjingrad 1967; "Materialy vtorogo simpoziuma po psiholingvistike", izd. A. A. Leont'ev i R. M. Frumkina, Moskva 1968; "Voprosy poroždenija reči i obučenija jazyku", red A. A. Leont'ev i T. V. Rjabova, Moskva 1967; "Teorija rečevoj dejatel'nosti (Problemy psiholingvistiki)", izd. A. A. Leont'ev, Moskva 1968; "Psihologičeskie i psiholingvičeskie problemy vladenija i ovladenija jazykom", izd. A. A. Leont'ev i T. V. Rjabova, Moskva 1969.

V. i radove koji se objavljuju na stranicama internacionalnog časopisa posvećenog psiholingvističkim temama: "Journal of Psycholinguistic Research" (New York; prvi broj 1971).

O zajedničkim temama lingvistike i psihologije pedesetih godina našeg veka informiše knjiga Johna Carrola: "The Study of Language", Cambridge Mass., 1953. Knjiga Georga Millera: "Language and Communication" (New York-Toronto-London 1951) može poslužiti kao dobar uvod u moderne psihološke studije jezika.

V. i dela iz novije epohe navedena u § 92.

Kopenhaška škola

Počeci škole – Viggo Brøndal

386. Kopenhaška škola je termin koji se u prvom redu odnosi na strukturalnu lingvistiku izgrađenu na idejama danskih naučnika Hjelmsleva i Brøndala, krajem tridesetih godina ovoga veka u Kopenhagenu. Mnogi misle da termin, ukoliko se odnosi na tu početnu fazu danskog strukturalizma, ima samo geografsku vrednost: Hjelmslev i Brøndal slažu se po osnovnoj strukturalnoj koncepciji, ali ne i po daljoj razradi teorije i metoda. Međutim, svi predstavnici ove škole, uključujući Hjelmsleva i Brøndala, odlikuju se od početka (što je sasvim izuzetno) izrazitim interesovanjem za mogućnost primene logističkih (v. § 415) procedura u osvetljavanju jezičkih fakata. Stoga i zaslužuju posebno mesto, pod zajedničkim terminom, u istoriji moderne lingvistike.

387. Kopenhaška škola ima svoje korene u "Kopenhaškom serklu lingvista", osnovanom 1934. god., pod neposrednim naučnim vodstvom Brøndala i Hjelmsleva. škola je dobila svetski značaj u razvoju moderne lingvistike kada je 1939. pokrenut časopis *Acta linguistica* sa jasnim podnaslovom: "Internacionalna revija strukturalne lingvistike" ("Revue internationale de linguistique structurale"). Tu su za protekle dve decenije objavljeni mnogi interesantni radovi koji nisu doprineli samo ugledu kopenhaške lingvistike već i razvoju strukturalne lingvistike uopšte.

U početku je izrazita figura škole bio originalni i sugestivni Viggo Brøndal (1887-1942). Ali njegov rad na strukturalnoj teoriji nije još dobio definitivne oblike kada ga je presekla smrt. Vodstvo škole je ostalo na Hjelmslevu. Ugled danske moderne lingvistike je najviše njegova zasluga.

388. Pionirski rad Vigga Brøndala⁶⁹ na uvođenju strukturalnog metoda u lingvistiku započet je programsko – propagandnim člankom "Linguistique structurale" u pr-

⁶⁹ Brøndal je bio naučnik velike kulture (poznavao je mnoge jezike; bio je specijalista za romansku lingvistiku, za istoriju nordijskih jezika i za skandinavsku toponimiju). Njegova lingvistička orijentacija određena je neposrednim uticajem danskih lingvista (Thomsena, Jespersena, Pedersena i dr.) i francuske škole (Meilleta i Grammonta). Veoma je cenio Saussureove ideje. I poznanstvo sa Trubeckim (1928. god.) bilo je za njega od presudnog značaja: počeo se interesovati za fonologiju. Najmiliji Brøndalovi učitelji nisu, međutim, bili lingvisti već filozofi (Aristotel, Spinoza, Leibniz, Kant, Bergson i dr.). Najviše je uticaja na njega imao danski filozof Harald Høffding koji mu je otvorio volju za proučavanjem teorije relativiteta i uopšte za orijentisanjem u pravcu filozofije, teorije fizike i matematike. Tako se Brøndal formirao kao izrazit predstavnik strukturalne, logičko-filozofske lingvistike. Njegovi su radovi pisani u tome duhu.

vom broju *Acta linguistica* (1939). Dalji njegovi radovi doprineli su prvenstveno produbljivanju teorije o opozicijama; on se veoma zalagao za to da se kriteriji opozicija, izgrađeni u fonološkom proučavanju počnu primenjivati i pri analizi morfoloških i semantičkih fenomena.

389. Glavna Brøndalova naučna interesovanja bila su, međutim, usmerena ka sagledanju načina na koje se, kroz jezička fakta, manifestuju osnovne kategorije logike. Za njega su jezički problemi bili u suštini filozofski, i on ih je kao takve i rešavao. Njegovo ispitivanje predloga npr. (izloženo u knjizi "*Théorie des prépositions*", v. § 391) izvršeno je sa ciljem "da se odrede osnovna nužna saznanja i da se uspostavi princip njihove primene na svaki mogući sistem predloga i uopšte reči".

390. Nalazeći se po svojim naučnim koncepcijama negde na sredini između filozofa i lingviste, Brøndal nije uspeo da potpuno zakorači ni u jednu ni u drugu disciplinu. Filozofi mu zameraju da je idealista koji bezuspešno miri modernu logiku sa Aristotelovom. Za današnje glosematičare on je nedovoljno izrazit strukturalista, suviše pomirljiv prema tradicionalnoj lingvistici. Ali ga svi priznaju za jednog od prvih pionira strukturalizma u lingvistici, osobito zaslužnog za modernizovanje danske škole. Ocenjujući njegov rad iz perspektive sadašnjeg razvojnog trenutka lingvistike u svetu treba istaći kao veliku zaslugu i to što je bio jedan od prvih koji su pokušali da jezičkoj problematici pridju metodom simboličke logike (o prodoru metoda simboličke logike u današnju lingvistiku v. § 420).

Bibliografske napomene

391. Osim pomenute Brøndalove knjige "*Théorie des prépositions*" (francuski prevod prvobitnog danskog tek-

sta koji je bio objavljen 1940; Copenhagen 1950) v. i knjigu "Essais de linguistique générale" (Copenhagen 1943) u kojoj su sakupljene najznačajnije Brøndalove studije i gde je priložena i iscrpna bibliografija njegovih radova.

Bibliografski podaci o Brøndalu dati su u *Portraits of Linguists II*, str. 504-507 (autor J. Holt).

Hjelmslevljeva glosematika

392. Louis Hjelmslev (1899-1965) svakako spada u najinteresantnije figure lingvistike sredinom XX veka⁷⁰. Taj oduševljeni teoretičar zadivljuje svojim postojanim naporom u traženju novih puteva lingvističkoj misli. Nije, međutim, uvek bio srećne ruke – udarao je često i stranputicom, ali se nije ustručavao da prizna poraz i odmah pohrla za novom stazom. Ovo je imalo i posledica negativnih po njega: češće mu je zamerano da nije konsekventan, da se odriče danas onoga u šta je juče verovao, i da se stoga u njegovoj teoriji mogu naći suprotna tvrđenja i nedorečenosti⁷¹. Njime su se ljudi lako oduševljavali i lako ga se odricali. Jedno je, međutim, neosporno: on je bio uvek svoj, uvek iskreno spreman da krene u potragu za novim oblicima naučnog rada. Ne može se npr. poreći činjenica:

⁷⁰ Hjelmslev je bio učenik danskih profesora "Hogera Pedersena (1867-1953) i Kristiana Sanfelda (1873-1942). Proveo je godinu dana u Čehoslovačkoj (1923. do 1924) slušajući predavanja poznatog lingviste Josefa Zubatog (v. § 315 n) i godinu dana u Parizu gde se bliže upoznao sa shvaćanjima A. Meilleta (v. § 169) i J. Vendryesa (v. § 168).

⁷¹ Faktografsku kritiku sa pedantnim lovom na Hjelmslevljeve nedoslednosti dala je Berta Siertsema u svojoj disertaciji: "A Study of Glossematics. Critical Survey of Its Fundamental Concepts" – (v. § 411).

Hjelmslev je prvi lingvista koji je uvideo i naglasio da u velike lingvističke poslove budućnosti spada i izgrađivanje "metajezika" (v. § 413), tj. na logičkim principima zasnovanog sredstva naučne definicije ljudskoga jezika.

Radeći na mašinskom prevođenju predstavnici jezičkih disciplina danas sve više uviđaju koliko je, u stvari, pro-ročki zvučalo Hjelmslevljevo oduševljenje matematičkom "apstrakcijom" u godinama oko Drugog svetskog rata. Čak i kad ne bi ostalo ništa konkretno od njegovog teoretisanja, ostaće ipak u sutrašnjici lingvistike časno mesto njemu kao vizionaru novih, do njega neslućenih horizonta koje bi trebalo osvojiti.

393. Nijedna škola nije toliko uporno insistirala na svojim neposrednim korenima u Saussureu kao Hjelmslevljeva. Hjelmslev je uopšte od najzaslužnijih za definisanje Saussurea kao utemeljača lingvističkog strukturalizma. Mnogi, zbog takvog insistiranja, Hjelmslevljevu lingvističku teoriju nazivaju *neososirjanstvom*.

Hjelmslevljeva lingvistika se na Saussureovu izrazito naslanja samo u dva pravca. Saussure je upozoravao na psihološku vrednost glasova u procesu sporazumevanja: Hjelmslev ispituje glas samo kao apstraktnu jedinicu, uskraćujući svaku pažnju materijalnoj (fizičkoj, glasovnoj) strani jezika. Saussure je prvi skrenuo pažnju na to da su glasovne jedinice znaci za sporazumevanje i da ih u toj svetlosti treba proučavati; Hjelmslev je celu svoju lingvistiku sveo upravo na teoriju o znaku za sporazumevanje (koji čak ne mora biti jezičke prirode; može biti isto tako saobraćajni signal ili što drugo čime se prenose informacije). Inače, Hjelmslevljeve naučne ideje su mnogo srodnije opštim idejama logičkog empirizma XX veka nego što su neposredno razvijanje Saussureovog lingvističkog učenja.

394. Hjelslev je od početka težio ka "logičnoj gramatici", tj. ka takvoj naučnoj obradi jezika koja bi bila maksimalno precizna i naučna, jasna i logična "kao algebra". To ga je povelu pravo u susret matematičkom metodu analize.

395. Polazeći od shvatanja da za sporazumevanje nije bitno upotrebiti ljudski jezik (gluvonemi se sporazumevaju gestovima i mimikom; svetlosni signal "govori": zeleni – put je slobodan; crveni – stoj, ne sme se napred; itd.). Hjelslev je našao neposrednu idejnu sabraću u predstavnicima logičkog empirizma: oni su se upravo interesovali za izgrađivanje opšte teorije znakova komunikacije – *semiotike* (ili *semiologije*, izvedeno od grčkog izraza *sēmeion* = znak). Naročito su na Hjelsleva snažno uticali Carnapovi radovi – i oni u kojima se (tridesetih godina) jezički fenomen posmatra naporedo sa ostalim komunikativnim sredstvima (kao što su: vojni, železnički i saobraćajni signali, Morzeovi znaci, azbuka gluvonemih i sl.), dakle u sklopu opšte semiotike, i kasnije studije u kojima se razrađuje primena matematičkih metoda u jezičkoj analizi (v, § 421).

396. Svoju jezičku teoriju Hjelslev je nazvao glosematikom (grč. *glōssa* = jezik). Danas je njegova škola poznata najviše pod tim nazivom.

Predmet glosematike je sistematsko poređenje struktura postojećih jezika sa osnovnim strukturama svih semiotičkih sistema, tj. svih (i jezičkih) sredstava pomoću kojih se ostvaruje komunikacija. Te osnovne strukture su utvrđene logičkom analizom koja se sprovodi matematičkim metodom. Hjelslevljeva lingvistika, dakle, ima izrazito pragmatičan karakter: da pomogne izgrađivanju opšte teorije znakova za sporazumevanje – semiologije. Rezultati ovako zamišljenog lingvističkog ispitivanja postaju i u drugom smislu takođe praktični: pomažu izgrađivanju "meta-jezika" za mašinsko prevođenje, tj. onog sistema formula

u koji se prebacuje ljudski jezik pri prevođenju u mašini (v. § 517).

397. Jedna od najznačajnijih Hjelmslevljevih tekovina jeste uvođenje sledećih novih distinkcija u jezičku nauku: razlikovanje *izraza* od *sadržine* i *forme* od *supstance*.

Izraz i sadržina su dve osnovne kategorije bez kojih nema sporazumevanja. Sadržina – to je sama životna realnost o kojoj se saopštava. Izraz – to je svako sredstvo pomoću kojeg se saopštava o sadržini, tj. o realnosti. Za lingvistu je izraz, u stvari, jezik.

U procesu sporazumevanja kod sadržine treba razlikovati dve posebne pojave: supstancu i formu. I kod izraza treba takođe razlikovati iste pojave: supstancu i formu.

Supstanca sadržine podrazumeva životnu realnost po sebi (predmet, ljude – sav svet koji nas okružuje).

Forma sadržine označava našu psihičku predstavu supstance sadržine, tj. kako mi primamo, poimamo životnu realnost oko nas.

Supstanca izraza – to je fizička, glasovna strana jezika.

Forma izraza – to je psihička predstava supstance izraza, tj. kako mi primamo, poimamo jezički znak u procesu sporazumevanja.

Forme se mogu izdvojiti od supstance i posebno studirati. Posao lingviste-glosematičara upravo i jeste – studiranje forme izraza u odnosu na formu sadržine. Uzimajući u ovom smislu termin *forma*, glosematičari sebe nazivaju često i formalistima.

398. Po Hjelmslevljevom mišljenju najbitnije je uvek istraživati odnose.

Sadržinu po sebi, recimo, glosematičar treba da uzima u obzir zbog toga što odnos između supstance sadržine i forme sadržine uslovljava konkretan izraz. Poznato je da u nekim afričkim jezicima postoje dve posebne reči – jedna

za belu, druga za crnu kravu, ali reč za opšteg predstavnika određene životinjske vrste (koja bi odgovarala našem *krava*) ne postoji. Ovo treba objašnjavati specifičnim odnosom forme sadržine prema supstanci kod govornih predstavnika odgovarajućeg afričkog jezika (tj. činjenicom da oni, za razliku od većine drugih naroda, u ovom slučaju pridaju posebnu važnost razlikovanju bele od crne krave, nemajući pri tom potrebu za apstrahovanjem opšteg predstavnika ove životinjske vrste.

399. Odnos sadržine i izraza je mnogo kompleksniji nego što na prvi pogled izgleda, ističe Hjelm-slev. Kako objasniti, recimo, činjenicu da jednoj nemačkoj reči *blau* odgovaraju dve ruske reči *goluboj* i *sinij*? Zar Rusi u ovom slučaju, gledajući isto što i Nemci, zapažaju više od Nema-ca? U srpskohrvatskom jeziku npr. za razlikovanje dvaju gramatičkih pojmova – značenja instrumentala i značenja jednine, odgovaraju, kad se radi o imenicama muškog roda tipa *jelen*, dva jezička znaka – *o* i *m* (nastavak *-om*), ali nijedan od njih, samostalno uzet, ne odgovara posebno ni jednom od gramatičkih pojmova o kojima je reč (niti je *o* znak instrumentalnog značenja, niti *m* znači jedninu, niti obratno, već samo kao celina *om* – ova dva znaka određuju ove dve gramatičke kategorije).

400. Niko nije osporavao teorijsku opravdanost Hjelm-slevljevog izdvajanja sadržine od izraza, forme od supstance u naučnoj analizi. Ali su mnogi sumnjali u to da li je odgovarati na pitanja slična gornjima uopšte posao lingvistike. Rad na mašinskom prevođenju, međutim, pokazuje danas da lingvista, angažovan oko toga rada, ne može ni u kom slučaju da mimoide u celini ovu komplikovanu problematiku.

401. Hjelm-slevljeve distinkcije imaju neospornu vrednost u teoriji leksikografije.

Već se odavno nauka trudi da precizno definiše razliku između pojava *homonimije* i *polisemije*. Hjelmslevljeva analiza je najzad omogućila ovakvu preciznost: ako jedna ista reč obuhvata dve sadržine među kojima nema nikakvog odnosa, onda je u pitanju homonimija, tj. u toj jednoj reči treba videti dve (isp. u srpskohrvatskom: *sud* = 1. posuda; 2. ustanova za suđenje); ako jedna ista reč obuhvata dve sadržine među kojima ima odnosa, onda je u pitanju polisemija, tj. u pitanju je jedna reč sa dva značenja (isp. pridev *pun* sa značenjima: 1. ispunjen; 2. debeo).

402. Pri ispitivanjima na području samoga izraza Hjelmslev, iz ubeđenja, zapostavlja supstancu.

Supstanca je po njegovom mišljenju varijabilna pojava – glasovna strana jezika zbilja se konstantno menja, iz generacije u generaciju – a Hjelmslev traga za "ultimnim invarijantama", tj. za onim što je krajnje stabilno, neizmenljivo, dokle god postoji konkretna jezička struktura. Eto, recimo, napominje on – koliko se francuski jezik u glasovnom pogledu izmenio tokom vekova; pa opet, to je po svojoj osnovnoj strukturi još uvek isti, francuski jezik. Izmenjene su konkretne glasovne vrednosti, ali odnosi među njima ostali su i dalje u istom smislu tipični za ono što podrazumevamo pod pojmom francuskog jezika. Mi uopšte poimamo ulogu jednog jezičkog znaka prvenstveno na osnovu njegovog odnosa prema drugim jezičkim znacima, tj. na osnovu njegovog mesta u sistemu. Pa i inače, van jezičke problematike, pojave za nas imaju pravu vrednost tek kad odredimo njihov odnos prema drugim, rodnim fenomenima. Dogodi se npr. da poznatu nam ulicu u rodnome gradu godine sasvim promene. Bombardovanje uništi sve kuće; na mestu starih, znanih zgrada izniknu nama nepoznate, nove. Čak se i prvobitno ime ulice zameni novim. Ali i pored svega toga, ona je još uvek za

nas ista ulica koju u svako doba lako pronalazimo. Njeno mesto u spletu drugih ulica u gradu ostalo je isto, a to je uvek odlučujuće za naše prepoznavanje pojava.

403. Ovakva osnovna teorijska koncepcija je uslovila vrlo specifičan smer lingvističkog interesovanja svih predstavnika glosematike. Oni su potpuno ravnodušni prema klasičnoj dilemi ostalih lingvista: da li se opredeliti za sinhronično ili dijahronično proučavanje jezika. Za njih je ovakvo opredeljivanje bespredmetno. Oni traže ono što je osnovno u jezičkoj strukturi, ono bez čega nikad ne može biti sporazumevanja, a to su odnosi među jezičkim znacima, prisutni u sadašnjosti kao što su bili u prošlosti i kao što će biti u budućnosti. Njihova lingvistika, dakle, nije ni sinhronična ni dijahronična (v. § 267); ona je nezainteresovana za faktor vreme.

404. Glosematičari ne obrađuju posebno ni fonologiju, ni morfologiju, ni sintaksu, ni semantiku. Baviti se time značilo bi neminovno imati posla i sa supstancom (tj. sa konkretnim glasovima, rečima, rečenicama). Jezik je za njih (kako je to najkraće definisao njihov sabrat po ovoj koncepciji, sovjetski lingvist Šaumjan) "*imanentna* (= unutrašnja, suštinska) pojava nedostupna čulnom iskustvu".

405. U svojoj naučnoj obradi jezika oni se služe apstrakcijama, tj. svaku konkretnu jezičku jedinicu identifikuju uslovnim simbolima (svaki se vokal može npr. uslovno obeležiti sa A, svaki konsonant sa C, svaki odnos sa R, svaka rečenica sa F i sl.). Celu strukturu konkretnog jezika oni opisuju tako služeći se simbolima. Time se postiže maksimalna jasnost u pogledu onoga što je bitno za jezičku strukturu. Primena ovakvih apstrakcija u metodološkoj proceduri pri tom ne znači ograđivanje od problematike koja se tiče vrlo konkretnih lingvističkih pojava (sam

Hjelmslev je obrađivao, između ostalog, probleme kao što su sintaksička determinacija ili kongruencija).

406. Jedinice svog apstraktnog jezičkog sistema glosematičari nazivaju *formama*. Forma je takođe apstraktna količina. Ona označava totalni zbir mogućnosti kombinacija datog jezičkog znaka sa drugim jezičkim znacima. Kakve su konkretne mogućnosti kombinacije doznaje se *komutacijom*: sistematskim postavljanjem svakog jezičkog znaka u neki kontekst s tim da se pokaže koji znak može u njemu stojati a koji ne, pri čemu se dobija obaveštenje o tome koji su sve znaci međusobno srodni a koji nisu. Kakav je, recimo, odnos između srpskohrvatskih glagolskih oblika *vidi*, *gleda*, *voli*, *živi* pokazaće poređenje njihove uloge u određivanju smisla istoga konteksta: *čovjek vidi psa* / *čovjek gleda psa* / *čovjek voli psa* / *čovjek živi psa* (prve tri kombinacije su moguće, dok četvrta nije).

407. Primenom komutacije glosematičari nužno pristupaju posmatranju supstance (tj. konkretnih jezičkih fakata). Ovo je u oprečnosti sa njihovom osnovnom teorijskom proklamacijom o isključivom zadržavanju na formi. Neizbežna praktična primena komutacije je, stoga, po opštoj oceni, najslabija tačka glosematičarske teorije.

408. Ispitujući strukturu jezičkih odnosa Hjelmslev je došao do različitih teorijskih opservacija vrednih pažnje. One koje se tiču njegovog razlikovanja paradigmatske od sintagmatike spadaju danas u naročito zapažene i široko prihvaćene tekovine lingvističke teorije.

Paradigmatika se odnosi na ispitivanje međusobnog odnosa jezičkih jedinica u celom jezičkom sistemu, *sintagmatika* – na njihov neposredan odnos u govornom lancu⁷².

⁷² Up. ovo sa Saussureovim izdvajanjem sintagmatskih odnosa ("rapports syntagmatiques") od asocijativnih ("rapports associ-

Paradigmatski i sintagmatski odnosi su međusobno povezani, što se utvrđuje primenom komutacije. Otkriti tu njihovu vezu komutacijom jeste upravo glavni posao lingvističke analize. Jer – šta bi drugo smeo biti zadatak lingvistike nego obrađivati lingvistički fenomen? A lingvistički fenomen ne podrazumeva ni glasovnu ni značenjsku stranu jezika, već odnos između njih. Taj se odnos u svakom konkretnom jeziku individualno ostvaruje. Utvrđivanjem odnosa paradigmatsko-sintagmatskih primenom komutacije doznaće se ono najbitnije o lingvističkom fenomenu: šta je u njemu opšte, a šta, u konkretnom slučaju, individualna realizacija.

409. Jedna od opštih karakteristika XX veka je poplava novih termina. Novi pojmovi su čekali na svoje nazive (v. § 246). Hjelmslevljeva glosematika samo je veran otklik opštih prilika u tome pogledu: novajlija u glosematičarskoj teoriji mora na svakom koraku da zastane zbog terminologije. Oduševljeni sadrug modernih logičara, Hjelmslev je pre svega *epistemološki* (= sa pozicija *epistemologije*, teorije saznanja) prilazio definisanju pojava, što implicira napor ka ostvarenju maksimalne preciznosti u izrazu. Neophodno je bilo uzeti u pomoć adekvatnu terminologiju; nju je međutim, u mnogo slučajeva trebalo tek zasnivati. Najviše se u ovom pogledu može Hjelmslevu zameriti nedovoljno obaziranje na već postojeću terminolo-

atifs"): prvi su za Saussurea neposredni odnosi jezičkih znakova u kontekstu, a drugi se tiču povezivanja asocijacijom jednog jezičkog znaka sa drugima koji su izgrađeni po istome kalupu (povezivati npr. u svesti oblik *izvući* sa *izvlačiti* ili *izvaditi* i sl.): Hjelmslev objašnjava da je izvršio terminološku korekciju zamenjujući Saussureov izraz *asocijativni* odnosi *izrazom* *paradigmatski odnosi* u nameri "da izbegne psihologiziranje" (v. Actes du Quatrième Congrès International des Linguistes (1936), Copenhagen 1938, str. 140, n. 3).

giju koja nije uvek bila nepodesna, naprotiv. I još jedan krupan nedostatak, i njegove kao i drugih strukturalnih škola; nedostaje, i naročito, nedostajalo je u prvim godinama strukturalizma u lingvistici, potrebnog kontakta među glavnim školama (v. § 239). Ovo je donelo nezgodan raskorak u stvaranju terminologije za opšte teorijske tekovine moderne lingvistike. Dosta vremena treba početniku u lingvističkim studijama da pronikne u to, recimo, da Hjelmslevljeva distinkcija *intenzivne* od *ekstenzivne* kategorije odgovara pojavi koja se u Jakobsonovoj terminologiji označava kao opozicija obeleženog prema neobeleženom (v. § 295); da ono što Hjelmslev podrazumeva pod *deduktivnim metodom u gramatici* odgovara onome što pripadnici jelske škole nazivaju *traženje neposrednih konstituenata* (v. § 356); da ista, jelska škola naziva tehnikom *supstitucije* ono što odgovara, po terminologiji glosematičara, *komutaciji* itd. Ali kad se strpljivom studijom savlada početna terminološka azbuka moderne lingvistike, vrata u nove vidike se lako sama otključavaju.

410. Teorijske koncepcije glosematičara, od početka izrazito logističke, izdvajale su njihov rad od rada ostalih strukturalnih škola, naročito u prvim fazama razvoja strukturalne lingvistike. Izvikani zbog apstrakcije i formalizma⁷³, ne uvek srećne ruke u primeni svojih logičkih kombinacija sa područja teorije na konkretni jezički materijal (što je odmah od kritike dočekivano sa ogorčenim povikama), glosematičari su tek pedesetih godina, u doba procvata rada na mašinskom prevođenju, prestali biti neka vrsta egzotike na polju lingvističkog strukturalizma.

⁷³ Ovaj termin, pogrešno u početku protumačen od strane neobaveštenih o njegovoj konkretnoj vrednosti u ovom slučaju, odbijao je mnoge od glosematičkih studija.

Opšte priznavanje i prihvatanje vrednosti matematičkog metoda u lingvistici naših dana donelo je zbliženje sviju strukturalističkih škola (v. §§ 239 i 243). Predstavnici jelske škole su među prvima uočili da nerazumevanje sa glosematičarima proističe više iz nedostatka uzajamnog kontakta u razmenjivanju ideja i iskustava nego zbog razlika u osnovnim teorijskim koncepcijama (v. § 242).

Glosematika je krajem pedesetih godina bila naročito popularna kod sovjetskih strukturalista⁷⁴.

Bibliografske napomene

411. Iscrpan spisak Hjelmslevljevih radova zaključno sa 1954. godinom daje B. Siertsema u pomenutoj knjizi "A Study of Glossematics. Critical Survey of Its Fundamental Concepts", The Hague 1955 (II izdanje 1965).

Glosematička teorija je prvi put objavljena u celini 1943. na danskom (L. Hjelmslev, "Omkring sprogteoriens grundlaeggelse") a na engleskom 1953: L. Hjelmslev, "Prolegomena to a Theory of Language" (Suppl. to IJAL vol. 19, Memoir 7, Indiana Univ. Publ. in Anthropology and Linguistics). Engleska verzija je naročito doprinela popularizaciji Hjelmslevljevih ideja (na kraju knjige je, pored ostalog, priložen spisak glosematičkih termina sa objašnjenjima). Ruski prevod "Prolegomena..." objavljen je u zborniku Novoe v lingvistike (Moskva 1960, 264-389). O glosematičkoj teoriji govori vrlo kompetentno i H. I. Uldall u "Outline of Glossematics" (Copenhagen 1957; ruski prevod istog u zborniku Novoe v lingvistike, 390-436).

⁷⁴ Taj uticaj ilustruje npr. lingvistički stav S. K. Šaumjana izložen u "Strukturnaja lingvistika kak immanentnaja teorija jazyka" (izd. AN SSSR, Institut slavjanovedenija, Moskva 1958).

Hjelmslevljevi opšti pogledi na strukturalizam izloženi su u studiji "Metod strukturnog analiza v lingvistike", *Acta linguistica* VI, fasc. 2-3, Copenhagen 1950/51, 57-67. Prva praktična demonstracija njegovog metoda data je u delu: L. Hjelmslev, "La catégorie des cas. Étude de grammaire générale" (I: *Acta Jutlandica* VII, 1, 1935; II; *Acta Jutlandica* IX, 2, 1937).

Rad škole je najbolje ilustrovan priložima objavljenim u jubilarnom zborniku (TCLC vol. V) povodom Hjelmslevljeve pedesetogodišnjice (1949) pod naslovom "Recherches structurales". V. i poznatu studiju Knuda Togebyja: "Structure immanente de la langue française", TCLC VI, 7-282.

V. još i: André Martinet, "Au sujet des Fondements de la théorie linguistique de Louis Hjelmslev", *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 42, 1946, 19-43 (ruski prevod u zborniku *Novoe v lingvistike*, 437-462); Carl Hj. Borgström, "The Technique of Linguistic Description", *Acta linguistica* 5, 1945/49, 1-14; Eli Fischer-Jørgensen, "Danish Linguistic Activity 1940 to 1948", *Lingua* II, 1, 1949, 95-109; L. L. Hammerich, "Les glossématises danois et leurs méthodes", *Acta Philologica Scandinavica* 21, 1, 1950, 1 - 21; Svend Johansen, "Glossématics and Logistics", *Acta linguistica* VI, 1, 1950, 17-30; G. Ungeheuer, "Logischer Positivismus und moderne Linguistik (Glossematik)", Uppsala 1959; V. A. Zvegincev, "Glossematika i lingvistika" zbornik *Novoe v lingvistike*, Moskva 1960, 215-243; Henning Spang - Hanssen, "Glossematics", *Trends*, 128-164.

Godine 1967. u Parizu, u ediciji *Langages* 6, objavljen je zbornik radova (priredio Knud Togeby) pod naslovom "La glossématique. L'héritage de Hjelmslev au Danemark" u kojem su objavljeni odabrani članci Hjelmslevljevih učenika i privrženika (pored ostalog i veoma informativan članak

Hansa Christiana Sørensen, "Fondements épistémologiques de la glossématique", str. 5-11).

U pominjanoj publikaciji (v. § 138n.) Suvremena lingvistika (skripta) II, 1963, nalazi se prikaz glosematike R. Katičića (str. 64-82); isti autor prikazao je i shvatanje glosematičara Uldalla u Suvr. lingvistika III, 1964 (str. 48-71).

LOGIČKI SIMBOLIZAM U LINGVISTICI

Logistika

412. Od revolucionarnog značaja za razvoj nauke XX veka bilo je uvođenje apstraktnog metoda (simboličkog prikazivanja) u naučnu analizu. Prihvatanjem ovakvog metoda matematika i fizika su doživele nezapamćen uspon. Usavršavanju metodološke procedure doprineli su, pored predstavnika egzaktnih nauka, i predstavnici moderne filozofije – logičari.

413. Matematičko-logička saradnja svela se u prvom redu na iznalaženje *metajezika*¹, apstraktnog, maksimalno logičnog jezika naučne definicije. Ljudski jezik ne može biti jezik nauke pošto je lišen apsolutne logičnosti. Matematika i logika su se saglasile u tome da bi naučnim operacijama najbolje odgovarao komunikativni sistem sazdan od apstraktnih jedinica (simbola) u organizaciji koja obezbeđuje maksimalnu egzaktnost saopštenja.

414. *Simbol* je uslovan znak pomoću kojeg se identifikuju realne pojave zato da bi se, u logičkom razmišljanju, olakšao proces analize (matematika već u dečje zadatke uvodi simbole: sa x se identifikuje nepoznata cifra, sa a , b ili c – poznata). U simboličkom prikazivanju moderne lo-

¹ Metajezik pojedinci nazivaju i *algebrom logike*.

gike gramatička analiza metodom supstitucije (v. § 352) izgledala bi npr. ovako².

1. Neka je L jezik koji ispitujemo; neka su A i B dva konkretna znaka čiji nas odnos interesuje; neka su X i Y dva bilo kakva znaka istoga jezika L;

2. A i B će pripadati istoj gramatičkoj kategoriji ako su međusobno zamenljivi u istom gramatičkom kontekstu, a zamenljivost se logički dokazuje bilo kojom od sledećih dveju formulacija:

a) A i B su u L međusobno zamenljivi ako su XAY i XBY rečenice u L;

b) A i B su u L međusobno zamenljivi ako gde god XAY funkcioniše kao rečenica L, onda funkcioniše i XBY, i obratno.

Primena simbola u naučnoj analizi uopšte je toliko uzela maha da sadašnju fazu razvoja nauke mnogi nazivaju erom *algoritama*³.

415. U samom početku rad matematičara i logičara u traženju metajezika nije bio sasvim koordiniran: i jedni i drugi radili su nezavisno na primeni apstraktnog metoda u okvirima svoje discipline. Tako je nastala, s jedne strane, *metamatematika* (prvenstveno u razradi nemačkog matematičara Hilberta) a s druge *metalogika* (u razradi poljske škole logičara – najviše Ajdukiewicza, Lesniewskog, Lukasiewicza i Tarskog). Konačna fuzija interesovanja i napora izvršena je priznavanjem zajedničkog cilja – iznalaženja metajezika. To je ujedno označilo osnivanje nove discipline – *logistike*.

² Ovo je u duhu Carnapovog izlaganja: R. Carnap, "The Logical Syntax of Language", New York 1937, na str. 169.

³ Matematički termin, označava model izražen pomoću simbola po kome se vrše izračunavanja.

416. *Logističari* zastupaju tezu da se matematika svodi u stvari na logiku i da stoga sva dosadašnja metodološka iskustva obeju disciplina treba spojiti⁴. Počelo se isticati da su pojedini matematičari u svojim radovima dali sjajne obrasce modernog logičkog metoda (Frege, Hilbert, Peano i dr.).

Ubrzo se interesovanje logičara počelo neposredno usmeravati na problem ljudskog jezika.

417. Odavno filozofiju zanimaju pitanja: šta je suština jezika; kako tu suštinu precizno definisati; kako se ostvaruje fenomen sporazumevanja; kakva bi bila priroda u logičkom pogledu savršenog jezika; i sl. Rad na iznalaženju metajezika samo je jače stimulirao ovo vajkadašnje interesovanje: radi efikasnog organizovanja maksimalno logične strukture jezika nauke, bilo je neminovno zagledati pobliz u strukturu do sada najsavršenijeg komunikativnog sredstva – ljudskog jezika. Postoje, sem toga, i drugi stimulativni motivi. Pre svega sama činjenica da se po uverenju mnogih moderna filozofija svodi prvenstveno na naučnu logiku koja se oslanja na studiranje komunikativnog fenomena. Zatim dosta rasprostranjeno mišljenje (zastupa ga, pored njih, i sam Russell) o tome da su razlike u osnovnim oblicima filozofije neposredno uslovljene bitnim razlikama u organizaciji datih jezika koji saopštavaju filozofsku ideju⁵. Najzad, u XX veku poklanjana je uopšte inten-

⁴ Tu je tezu čvrsto zastupao, pored ostalih, i Bertrand Russell, jedan od najvećih logičara naših dana (u klasičnom delu koje je Russell objavio u koautorstvu sa Whiteheadom: "Principia Mathematica", Cambridge 1925).

⁵ Na toj se strani npr. traži objašnjenje upadljivoj razlici između filozofije koja se razvijala u Kini i one koju zastupaju predstavnici kulture sazdane na bazi indoevropskih jezika.

zivna naučna pažnja problemu odnosa čoveka i kulture (v. § 368), a forma kroz koju se taj odnos najneposrednije ispoljava jeste – ljudski jezik.

418. Za usmeravanje logistike na proučavanje lingvističkih pojava zaslužni su u prvom redu predstavnici *bečkog serkla logičara*⁶ (poznati i pod nazivom *logičkih pozitivista*, ili, danas najčešće, *logičkih empirista*), najviše R. Carnap (rod. 1891), koji je udario temelje primeni apstraktnog metoda u sintaksi, i H. Reichenbach (1891-1953)⁷. Logički empiristi su, uostalom, zadužili nauku u celini svojim radovima na uspostavljanju metoda simboličkog prikazivanja. Razradi i popularizovanju novog metoda doprineo je dosta i filozof E. Cassirer (1874-1945), blizak logičkim empiristima prvenstveno po svojim interesovanjima za jezik. Najjači centri logistike su danas u SAD.

419. Ispitivanje ljudskog jezika metajezikom naziva se radom na *logističkoj gramatici*. Logistička gramatika se danas shvata kao posebna naučna disciplina.

⁶ Filozofska škola osnovana u Beču 1924. zastupala, pored ostalog, shvatanje da u centar pažnje moderne filozofije treba staviti logička ispitivanja.

⁷ Ovom krugu pripadao je L. Wittgenstein (1889-1954), autor poznatog dela "Tractatus Logice Philosophicus" (London 1922: s predgovorom B. Russella) u kojem se, pored ostalog, govorio i o logičkim strukturama jezika uzetog in abstracto. Njegovo drugo delo "Philosophical Investigations" (Oxford 1953; u srpskohrvatskom prevodu Ksenije Maricki-Gadžanski i s predgovorom Jelene Berberović objavljeno u Beogradu 1969, Nolit), koje je tek posthumno doprlo do javnosti i steklo širi publicitet, tretira i neke probleme interesantne za proučavanje konkretnih jezika, pa je stoga imalo odjeka i u lingvističkim krugovima. Zainteresovani će naći korisne podatke u studiji dr Mihaila Đurića: "Vitgenštajnova logička analiza jezika". Delo IV, sv. 1, Beograd, 1958, 274-291).

420. Logističari iz redova filozofa pristupili su jezičkom ispitivanju pre svega polazeći od svojih filozofskih interesovanja (njihova prva važnija teorijska otkrića vezana za primenu novog, logičkog metoda na ljudski jezik tiču se njihovih napora da se reši jedan od osnovnih, gotovo večitih problema filozofije: šta je istina?). Tek se u daljoj fazi svoga rada logičari počinju zanimati pojavama kao što su jezički znaci, princip njihovog organizovanja, sinonimi, polisemija (v. § 401) i sl. Time su zašli u ona naučna područja (semiotike, semantike i sintakse) za koja je i lingvistika neposredno zainteresovana. U toj fazi razvoja logistike počinje lingvistika da aktivno prati njena ostvarenja preslađujući pozitivna iskustva u svoju metodološku praksu. Za lingvistiku je novi metod dobio pravu vrednost tek onda kada su njime ovladali jezički stručnjaci⁸.

Bibliografske napomene

421. Za prvi kontakt sa metodom simboličke logike preporučuje se studija Ernesta Cassirera: "Philosophie der Symbolischen Formen" I (podnaslov "Die Sprache") Berlin 1923, II izd. 1954 (engleski prevod objavljen 1953). V. inače Carnapove radove: "Die logische Syntax der Sprache", Wien 1934 (šire je poznato izdanje na engleskom: "The Logical Syntax of Language", New York 1937); "Foun-

⁸ Ostajući uvek pretežno u svojim specifičnim kolosecima razmišljanja, filozofi ne postavljaju redovno za cilj svog naučnog istraživanja poslove koji bi bili prihvatljivi i za prvenstveno lingvistički orijentisanog naučnika. Dok je npr. za lingviste sasvim utopistički program sastavljanje gramatike – udžbenika na principima čiste logike dotle se pojedini logističari ozbiljno bave takvom idejom (v. recimo H. Reichenbach, "Elements of Symbolic Logic". New York 1948, str. 255 et passim).

dations of Logic and Mathematics", International Encyclopedia of Unified Science, vol. I, N°3, Univ. of Chicago Press 1939; "Introduction to Semantics", Cambridge Mass., 1942; "Meaning and Necessity", Chicago 1947 (prošireno izdanje 1956. god.).

H. Reichenbach u svojoj knjizi "Elements of Symbolic Logic", (VI izdanje New York 1960) daje različite teorijske napomene o jeziku uopšte, pozivajući se i na konkretna fakta iz nekoliko, većinom indoevropskih jezika. Tu će se naći i pregled rezultata rada na logičkoj gramatici (posebno na str. 251-354). Među lingvistima je dosta popularna i njegova knjiga "Essentials of Symbolic Logic", New York 1952.

Knjiga P. Ziffa: "Semantic Analysis" (Ithaca 1960) jedan je od novijih a veoma zapaženih radova u kojima se izlaže princip primene logičke analize na jezik.

Jezičkim stručnjacima se naročito preporučuju radovi Noama Chomskog, pisani prvenstveno za lingvističku publiku: "The Logical Structure of Linguistic Theory", Cambridge Mass. 1956; "Syntactic Structures", 's-Gravenhage 1957; "On Certain Formal Properties of Grammars", Information and Control 2, 1959, 137-167 (ruski prevod ovog rada objavljen u Kibernetičeskij sbornik 5, 1962, str. 279-311); "Explanatory Models in Linguistics", Logic, Methodology and Philosophy of Science (= Proceedings of the 1960 International Congress, Stanford 1962, 528-550; ruski prevod objavljen u Matematičeskaja logika i ee primenjenija, Moskva 1965, 245-272). U zborniku pod naslovom Handbook of Mathematical Psychology 2 (izd. F. Bush, F. Galanter, D. Luce, New York 1963) objavljeni su sledeći značajni radovi: N. Chomsky, "Formal Properties of Grammars" (str. 323-418); N. Chomsky and G. A. Miller, "Introduction to the Formal Analysis of Natural Languages" (str. 229-290); N. Chomsky and G. A. Miller, "Finitary Models

of Language Users" (str. 419-491). V. i L. Nebeský, "On a Formal Grammar", The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics 1, 1964, 24-28.

Semiotika (semiologija)

422. *Semiotika* ili *semiologija*⁹ je nauka o znacima za sporazumevanje¹⁰. Za lingvistiku je komunikativni znak pre svega – jezički znak. Filozofi semiotičkim studijama obuhvataju sve komunikativne signale. U tom (filozofskom) smislu semiotika se razvila tokom XX veka kao nova naučna grana čije okvire priznaju i mnogi lingvisti (pre svega glosematičari – v. § 395).

423. Prvi veliki semiotičar među lingvistima bio je F. de Saussure¹¹. Njegova jezička teorija velikim je delom zasnovana na ispitivanju prirode jezičkog znaka. Ova nova pro-

⁹ Termin je grčkog porekla: *semiōtikē*.

¹⁰ S ovim ne treba mešati *semologiju* (engl. *semology*), koja se češće pominje među pojedinim američkim lingvistima kao nova lingvistička disciplina nastala u duhu principa antropološke lingvistike (v. § 367). Termin i ideju o novoj disciplini izneo je Martin Joos u svojoj studiji: "Semology: a Linguistic Theory of Meaning, SIL 13, 1958, 53-70. Semologija bi se odnosila na ispitivanja problema polisemije (v. § 401) sa metodološkim rešenjima koja se oslanjaju – na supstituciju (v. § 352) u kontekstu.

¹¹ I pre Saussurea se razmišljalo o komunikativnoj funkciji jezičkih elemenata, ali nesistematski, bez produbljivanja. Najviše je vredan pomena originalni pokušaj Nemca Wegenera (još 1885) da na osnovu nemačkog, grčkog i latinskog izvede semiotičku *stratifikaciju* (= raslojavanje) ljudskog jezika (tj. da izdvoji zadnju, bazičnu, logičnu organizaciju jezičkog fenomena).

blematika, koju je on stavio na dnevni red lingvističkih interesovanja, i danas je aktuelna u nauci o jeziku.

424. Semiotički fenomen je dospeo u centar pažnje filozofa još mnogo ranije¹². Ali fundiranje modernih semiotičkih studija izvršeno je tek u prvoj polovini XX veka, počevši od radova američkog logičara Ch. S. Peircea (1839-1914)¹³. Konačne okvire novoj nauci dao je Ch. W. Morris (rod. 1901), takođe Amerikanac.

425. Po Morrisu, semiotika je ne samo osnovna disciplina filozofije, nego zauzima centralno mesto u nauci uopšte, pošto njoj pripada posao oko iznalaženja opšteg jezika naučne teorije (mnogi smatraju da je ovo precenjivanje značaja semiotike, ali se svi slažu u tome da je njena uloga zbilja važna za razvoj nauke u celini). Semiotiku je Morris podelio na tri oblasti: na pragmatiku, semantiku i sintaksu. Ta je podela postala klasična u nauci današnjice.

Pragmatika obuhvata proučavanje komunikativnih sredstava u odnosu na čoveka: šta se događa s čovekom kad daje i prima saopštenja; od čega zavisi oblik komuniciranja načelno i konkretno (u datoj prilici); u kojoj meri tip kulture uslovljava komunikativnu formu.

Semantička i sintaksička ispitivanja tiču se striktno komunikativnog fenomena, bez vođenja računa o njegovom

¹² Još 1690. John Locke, klasifikujući naučne oblasti, ističe da je logika samo ogranak šire discipline, semiotike, koja obuhvata ispitivanje znakova "za razumevanje i sporazumevanje".

¹³ Peirce je pošao od uverenja da logička ispitivanja treba pre svega usmeriti na proučavanje komunikativnog znaka jer je to sredstvo pomoću kojeg se postiže ono najvažnije: saopštavanje ideja o spoljnjem svetu. Njegova teorija izložena je u zborniku: "Collected Papers of Charles Sanders Peirce", Cambridge Mass., 1932. V. i.: "Peirce's Essays in the Philosophy of Science" (izd. V. Tomas, New York 1957).

odnosu prema čoveku. *Semantika* obuhvata osvetljavanje odnosa komunikativnih znakova prema pojmovima o kojima referišu. *Sintaksa* proučava međusobni odnos znakova u jednom (datom) komunikativnom sistemu ostajući striktno na terenu formalne analize (tj. ne vodeći računa o značenjima o kojima ti komunikativni znaci referišu).

426. Oni koji se bave semiotičkom problematikom nazivaju se (u filozofiji) *semantičarima*¹⁴. Po orijentaciji svog neposrednog naučnog interesovanja i po obliku rada oni se dele na dve struje: *opšti semantičari* i *akademski semantičari (logističari)*.

Opšti semantičari priznaju vrednost metoda logičkog simbolizma, ali se ne bave njegovim razrađivanjem. Postavili su sebi u zadatak iznalaženje opšte teorije o čovekovom intelektu koja bi doprinela produbljivanju teorije saznanja. Stoga je njihova "lingvistička" pažnja koncentrisana na osvetljavanje odnosa između jezika i kulture (na pragmatična ispitivanja)¹⁵. Opšta semantika je, dakle, prvenstveno filozofska doktrina koja, na prvi pogled, može lingvistiku malo interesovati. Međutim, antropološka lingvistika

¹⁴ Termin *semantika* javlja se odavno u filozofiji, još od Aristotelovih vremena. Termin *semantička filozofija* pojavljuje se od XVII veka (prvi put u delu Johna Spencera: "A Discourse Concerning Prodigies", 1665, II izd.).

¹⁵ Oni su ukazivali, pored ostalog, na to da jezik čuva tragove primitivne psihologije (u mnogim se jezicima npr. kaže: sunce zalazi, sunce se rađa: to je stoga što je vekovima čovečanstvo živelo u uverenju da sunce zbilja nestane sa neba da bi se ujutru ponovo odnekud pojavilo); da otkriva subjektivizam u ocenjivanju realnosti (govorimo: *voda je hladna* ili *voda je topla*; a ona nije po sebi ni hladna ni topla nego je ocenjena kao jedno ili drugo prema trenutnoj toploti našeg tela).

(v. § 368) je u radovima opštih semantičara našla dosta inspiracije za svoje stavove u odnosu na jezički problem.

Akademski semantičari se bave logističkom gramatikom (v. § 419), tj. semantičkim i sintaksičkim studijama. U ovoj oblasti naučnog rada naročito se ističe Rudolf Carnap.

427. Po Carnapovom mišljenju semantičko ispitivanje može imati dva osnovna oblika. *Deskriptivna semantika* tiče se opisa pojava koje uslovljavaju prirodu realnih (postojećih) komunikativnih znakova. To je stoga disciplina kojom se prvenstveno bave lingvisti, ali koja je i za filozofe interesantna jer im daje sugestije za njihove apstraktne, logičke konstrukcije komunikativnih sistema. *Teorijska semantika* obuhvata razrađivanje metoda logičkih operacija pomoću simbola konstruisanje apstraktnih semantičkih sistema. Njome se bave prvenstveno logičari. Teorijsku semantiku prema deskriptivnoj Carnap, dakle, postavlja u odnos sličan onome koji postoji između apstraktne i primenjene matematike, odnosno teorijske i empirijske fizike.

Sintaksu Carnap svodi na izgrađivanje teorije formalnih odnosa primenom logičke analize (u duhu Morrisove koncepcije – v. § 425). Pri takvoj analizi jezik je shvaćen *kao kalkulus* = sistem konvencija ili pravila izraženih simbolima. Sintaksičko ispitivanje odnosilo bi se dakle, na ovako definisane komunikativne sisteme.

Carnapovi pogledi na semantiku i sintaksu imali su mnogo odjeka u modernoj lingvistici utičući bitno na razvoj metodologije.

Bibliografske napomene

428. V. Morrisove radove. "Foundations of the Theory of Signs" (International Encyclopedia of United Science, izd.

O. Neurath. R. Carnap, C. W. Morris, Chicago 1938, 77-137) i "Signs, Language and Behavior" (New York 1946).

Pored Carnapovih radova (navedeno – § 421) v. i W. Quine, "Word and Object" (New York 1960) a takođe i zbornik "Semantics and the Philosophy of Language" (ed. L. Linsky, Urbana 1952) koji objavljuje odabrane stranice iz radova sledećih autora: L. Linskog, A. Tarskog, C. I. Lewisa, Nelsona Goodmana, Willarda V. Quinea, Bertranda Russella, Bensona Matesa, Paula Marhenkea, Carla G. Hempela, Rudolfa Carnapa, Arnea Neassa i Mortona G. Whitea. V. i knjigu: W. Stegmüller, "Das Wahrheitsproblem und die Idee der Semantik. Eine Einführung in die Theorien von A. Tarski und R. Carnap", Wien 1972.

O filozofskim shvatanjima opštih semantičara i o tipu njihovog interesovanja za jezik informiše detaljno knjiga poljskog matematičara Alfreda Korzybskog (čije je objavljivanje označilo osnivanje same filozofske škole): "Science and Sanity, An Introduction to Non-Aristotelian Systems and General Semantics" (Lancaster: Science Press XX, 1933). Među lingvistima ("antropološki" orijentisanim) dosta je popularna knjiga S. J. Hayakawe, takođe predstavnika "opšte semantike": "Language in Thought and Action" (New York 1949; II izd. London 1965).

Raznovrsnost semiotske problematike dobro prikazuju sledeće knjige, koje se posebno preporučuju jezičkim stručnjacima: C. K. Ogden and I. A. Richards, "The Meaning of Meaning, A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism" (I. izd. 1923; X izd. 1949, London); H. Spang-Hanssen, "Recent Theories on the Nature of the Language Sign" (Copenhagen 1954); Georges Mounin, "Introduction à la sémiologie", Paris 1970; Pierre Guiraud, "La sémiologie", Paris 1971; Ju. S. Stepanov, "Semiotika", Moskva 1971; Kurt Bal-

dinger, "Die Semasiologie. Versuch eines Überblicks", Berlin 1972); Th. Schippan, "Einführung in die Semasiologie", Leipzig 1972. U stvari, po vrednosti informacija koje daju, ove bi se knjige mogle navesti u § 449.

Slavistima skrećemo pažnju na poznato delo poljskog autora Adama Schaffa: "Wstęp do semantyki" (Warszawa 1960), koje je doživelo i srpskohrvatski prevod ("Uvod u semantiku", Beograd 1965). Jugoslovenskoj lingvističkoj publici poslužiće kao izvor informacija i odlična knjiga Mihaila Markovića: "Dijalektička teorija značenja" (Beograd 1961).

Semantika (lingvistička)

429. Semantika, nauka o značenjima reči (odnosno gramatičkih oblika) zasnovana je krajem XIX veka, najviše zaslugom francuskog lingviste Michela Bréala (1832-1915)¹⁶. Tek se, međutim, u dvadesetom veku ona ozbiljno razvija kao posebna lingvistička grana. Naročito je poslednjih godina tempo njenog razvoja znatno aktiviziran, zahvaljujući širem krugu zainteresovanih za njene probleme, bogatstvu teorijskih vidika i usavršenijoj metodologiji.

¹⁶ I sam termin (sémantique) Bréal je prvi popularizovao među lingvistima (uveo ga je prvi put u svojoj studiji: "Les lois intellectuelles du langage, fragments de sémantique", Annuaire de l'Association pour l'encouragement des études grecques en France, vol. XVII, 1883). Iz engleske lingvistike je potekao drugi termin: *semaziologija* (*semasiology*). Danas se oba izraza naporedo upotrebljavaju. Postoje, doduše, neki pokušaji za uvođenje i drugih termina (kao: *sematologija*, *glosologija*, *rematika*, *rematologija*), ali su oni bez opštijeg značaja.

430. Bréal i njegovi savremenici¹⁷ postavili su značenjske studije u okvire koji su odgovarali opštoj lingvističkoj orijentaciji pred kraj XIX veka: ukoliko je poklanjana pažnja aktuelnim značenjima reči, to je bilo pre svega zato da se osvetli psihološka pozadina jezičkog fenomena; inače se ostajalo uglavnom na terenu istorije jezika – ispitivane su semantičke promene nastale tokom jezičke evolucije.

431. Početkom XX veka bitno je unapređena metodologija istorijske semantike, zahvaljujući pre svega naporima francuske lingvistike: klasične tekovine lingvističke geografije tiču se, pored ostalog, teorije o "homonimijskim konfliktima" (v. § 156) i ulozi socijalno–istorijskih faktora za razvoj leksike. Na razrađivanju ovog poslednjeg gledišta mnogo su i uspešno radili predstavnici sociološke lingvistike (v. § 169), a svojih zasluga u ovome pravcu imaju i italijanski neolingvisti (v. § 187).

432. Već prvih decenija našeg veka stavlja se na dnevni red lingvističkih interesovanja velika, do danas aktuelna tema: koji su opšti principi semantičkih promena i kako ih utvrditi¹⁸. U ovoj oblasti naučnog ispitivanja ističu se radovi predstavnika *strukturalne semantike*.

433. Poodavno je već bilo primećeno da su pojedine reči po svome značenju grupisane tako da obrazuju koordiniranu celinu – sistem. Termin *značenjski (semantički) sistem* upotrebljava eksplicitno, govoreći o ovoj pojavi, R.

¹⁷ Za značenjsku problematiku aktivno su se interesovali npr.: francuski lingvista A. Darmesteter, H. Paul (v. § 98), W. Wundt (v. § 83), H. Schuchardt (i ostali saradnici časopisa "Wörter und Sachen", v. § 111), i drugi.

¹⁸ Pažnju lingvistike skrenula je u ovom pravcu naročito knjiga (G. Sterna. "Meaning and Change of Meaning, With Special Reference to English Language", Göteborg 1931.

M. Meyer, još 1910. godine:¹⁹ npr. – nazivi vojnih činova dobijaju pravi smisao i značaj tek u celokupnosti terminologije o činovima kojom se vojska služi; stoga u datom slučaju ta celokupnost terminologije sačinjava "značenjski sistem" ("Bedeutungssystem"). U više mahova je zatim ukazivano i na to da su se semantički sistemi menjali tokom vremena naporedo sa evolucijom u poimanju stvarnosti (dručkiji je bio, recimo, sistem naziva za boje u antičkom svetu nego što je danas, a i danas postojeći nazivi ne pokrivaju sve nijanse koje sadrži sunčani spektar)²⁰. Pravo produbljivanje teorije o semantičkim sistemima nastalo je, međutim, tek sa čuvenom studijom J. Trier: "Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk der Verstandes" (Heidelberg 1931), u kojoj je prvi put ubedljivo istaknuto da se sve reči ponašaju kao jedinice celokupnog leksičkog sistema datog jezika u datom istorijskom trenutku.

434. Prilazeći semantičkom problemu sa strukturalnih pozicija, Trier je najveću pažnju obratio razrađivanju teorije o *semantičkim poljima*: reči koje znače srodne pojmove odnose se na određene sektore čovekove svesti obrazujući sistem (semantičko polje) povezanih semantičkih jedinica; ako se jedan od pojmova tokom vremena izmeni, modifikuju se i ostali iz istog sektora, što automatski znači promenu u značenjima odgovarajućih reči²¹.

¹⁹ U studiji "Bedeutungssysteme" Kuhn's Zeitschrift XLIII, 1910, 352-368.

²⁰ Na ovome problemu je (još pre 1930) najviše radio L. Weisgerber, predstavnik neohumboldtovaca – v. § 77.

²¹ Svoje je shvatanje Trier ilustrovao primerima iz istorije nemačke leksike, Pokazao je kako se tokom vekova, u zavisnosti od promena u shvatanjima određenih pojava iz oblasti društvenog poretka, znanja i kulture, menjalo značenje a s njime i međusobni od-

435. I poznati teoretičar jezika, inače psiholog po struci, Karl Bühler (1879-1963; v § 91) izjasnio se (1934. u svojoj knjizi "Sprachtheorie") za strukturalno prilaženje semantičkom problemu. Njegov veliki autoritet kod savremenika u određivanju opštelingvističkog interesovanja²² bitno je doprineo skretanju pažnje na teoriju o semantičkim sistemima uopšte, pa i na Trierovo izlaganje o "značenjskim poljima". Teoriju su produbili kasnije radovi predstavnika francuske sociološke lingvistike (v. § 170) u pravcu naglašavanja uloge socijalnih faktora za sudbinu reči (najviše je na tome radio G. Matoré). Tema o značenjskim poljima nije samo lingvistička: nju obrađuju i predstavnici moderne psihologije.

nos reči za obeležavanje opštih pojmova o mudrosti i veštini (isto-rijski je osvetlio odnos izraza: *Wisheit, Wizen, Kunst i List*).

²² U toj knjizi, sem toga, najsistematičnije je izražena Bühlerova teorija o jeziku. Ona se svodi na to da jezik, shvaćen kao instrument saopštavanja, treba posmatrati u tri dimenzije: (A) s pogledom na odnos prema govornom licu; (B) s pogledom na odnos prema onome kome se saopštenje upućuje; (C) s pogledom na samo saopštenje kao takvo. Shodno ovoj distinkciji, jezik ispoljava: (A) ekspresivni karakter (za funkciju o kojoj je reč Bühler je upotrebio prvo termin *Kundgabe*, kasnije *Ausdruck*) (B) apelativni karakter (Bühlerov termin: prvo *Auslösung*, kasnije *Appel*); (C) reprezentativni karakter (Bühlerov termin: *Darstellung*). Jedan od najnovijih radova posvećenih procenjivanju Bühlerove teorije iz novog ugla gledanja jeste studija Gerolda Ungeheuera: "Die kybernetische Grundlage der Sprachtheorie von Karl Bühler", To Honor Roman Jakobson. Essays on the Occasion of His Seventieth Birthday Vol. III ("Janua Linguarum, Series Maior 31, The Hague 1967, 2067-2086). Biografske podatke o Bühleru daje Paul Garvin u Lg Vol. 40, N° 4, 1964, 633-634 (s priloženim spiskom onih Bühlerovih radova koji mogu biti od interesa za jezičkog stručnjaka).

436. Semantičke studije obuhvataju i semiotički problem: ispitivanje prirode jezičkog znaka. Kao što je već pomenuto (v. § 262), još uvek se raspravlja o proizvoljnosti odnosno obaveznosti veze datoga sazvučja sa datim značenjem (o tome su se izjašnjavali, posle Saussurea, eminentni autori kao: Bühler, Buyssens, Ullmann, Zvegincev, Regnell, i mnogi drugi). U centru pažnje je i fenomen *nominacije* (= davanje naziva pojavama): koliko je naziv dat prosto iz komunikativnih potreba – da se o pojavi može razgovarati, a koliko je u njega uloženo od subjektivnog ocenjivanja pojave o kojoj se nazivom referiše (o ovoj poslednjem su raspravljali mnogobrojni autori, pojedini i ne pripadajući čak neposredno krugovima semantičara, ali zainteresovani za problem psihološkog u jeziku – npr. Wundt, v. § 83, ili Bally, v. § 272).

437. U velike, uvek prisutne teme za diskusiju spada i pitanje šta je reč i kako je definisati. Zatim – kako odvojiti polisemiju (v. § 401) od homonimije. Ovaj drugi problem nameće po sebi potrebu za teorijskim razlikovanjem onoga što bi se potencijalno moglo obuhvatiti jednim značenjem od onoga što je stvarno njime obuhvaćeno (srpsko-hrvatska reč *meso* obuhvata istovremeno pojam o mesu koje služi za ishranu i o mesu živog tela; u francuskom je prvi pojam izražen rečju *viande*, drugi rečju *chair*). Radi efikasne analize značenja bilo je potrebno razgraničiti i oblast logičkog i psihološkog u jeziku: kako i do koje mere dolaze do izražaja logičke i psihološke kategorije kroz jezički fenomen²³.

²³ Danas se u lingvistici sve više usvajaju u ovom pogledu distinkcije koje su uneli logičari (prema njihovom shvatanju npr. zamenica *to* ili veznik *if* bili bi znaci – *formatori* – izražavaju pojmove prvenstveno iz oblasti logičnog mišljenja, dok reči kao

438. Mnogo se raspravljalo u lingvistici (naročito u vezi s potrebama mašinskog prevođenja)²⁴ o tome u kojem odnosu stoji "leksičko značenje" prema "gramatičkom" (sufiks – *ić* npr. označavajući deminuciju, ima leksičko značenje: – *cvetić* = mali cvet; oblik *se*, međutim, upotrebljen kao znak neprelaznosti uz glagol *peći* – *peče se* – ima, na protiv, gramatičko značenje).

439. Značajan doprinos unapređenju praktične semantičke analize bilo je ukazivanje na vrednost konteksta za osvetljavanje konkretnih nijansi značenja²⁵. Međutim, to ipak nije bitno izmenilo nedovoljnu razrađenost metodologije na ovom polju jezičkih studija. Poznata nezavršenost jednojezičkih rečnika odnosi se na neefikasnost njihovih sredstava definicije: nedostaju mogućnosti zamenе sinonima drugim načinima deskripcije, a nije dovoljno razgraničena ni homonimija od polisemije.

440. Godine 1957. jedna grupa američkih psihologa²⁶ pokušala je da poboljša metod u leksikografiji primenom naročitih testova kojima se traži "semantički profil" reči. Napravljena je skala: sedam polja sa dva suprotna pola – na jednom jedan pridev, na drugom drugi, njegov neposredni semantički opozit (lep – ružan, pametan – glup, koristan – štetan, itd.), između polova sedam praznih polja u koja treba rasporediti znakove (+) ili (–). Odabrane reči davane su raznim ljudima s tim da ti ljudi, stavljanjem od-

– *kuća* ili *trčati* pripadaju kategoriji *designatora*: odnose se na konkretne pojave).

²⁴ V. § 524.

²⁵ U ovome su pravcu najviše insistirali predstavnici engleske *etnografske lingvistike* (poznate, uostalom, i pod terminom *škole kontekstualista*): Malinowski i Firth (v. § 566).

²⁶ Ch. E. Osgood, G. J. Souci, P. H. Tannenbaum: "The Measurement of Meaning". Urbana 1957.

govarajućih znakova u prazna polja, opišu ka kome se polu kreću karakteristike date reči: da li se reč *majka* odlikuje osobinom "lep" ili "ružan", "glup" ili "pametan" i sl. Primenom statističkog metoda dobija se posle izvršenih testova "semantički profil" reči podvrgnutih ispitivanju, tj. numerički indeks njihovih karakteristika. Tako postaje, pored ostalog, izmerljiva i udaljenost jedne reči od druge po značenju. Sa lingvističke strane ovakav je metod primljen vrlo kritički²⁷.

441. Pred početak šezdesetih godina Amerikanci Floyd G. Lounsbury i W. H. Goodenough započeli su sa jednom novom vrstom semantičke analize koja je vrlo lepo primljena, posebno u antropološki orijentisanim krugovima jezičkih stručnjaka. Ta je analiza dobila naročito uspešnu razradu polovinom šezdesetih godina, pre svega zaslugom E. H. Bendixa, ostajući šire poznata pod terminom *komponentne analize značenja*.

Pošlo se od toga da se jedno osnovno značenje može na različite načine obogaćivati smislaonim nijansama obrazujući time posebne semantičke jedinice koje se izražavaju odgovarajućim jezičkim znakom. Sve takve jedinice interpretiraju se kao članovi jedne semantičke paradigme. Zajedničke komponente značenja javljaju se ovde kao kohezioni faktor na osnovu kojeg semantička paradigma biva uspostavljena. Tako su, na primer, glagoli *dati*, *pokloniti*, *ustupiti* članovi jedne paradigme. Iako među njima ima i značenjskih razlika, osnovne komponente značenja su im zajedničke – pored ostalog značenje namene i značenje "kauzacije" (tj. značenje "učiniti da..."; "dati" = "uč-

²⁷ V. kritiku semantičara U. Weinreicha u časopisu Word XIV, 2-3, 1958; 346-366, odgovor Osgoodov i ponovnu reč Weinreicha u br. XV, 1, 1959, 192-200 i 200-291.

niti da neko ima"). Kauzacija je inače veoma produktivna semantička komponenta u tom smislu što se široko iskorišćava za obrazovanje leksičkog značenja glagola (po kriteriju kauzacije svrstavaju se u opozicione parove mnogi glagoli, na primer, *videti* prema *ukazati*, a *pasti* prema *baciti*).

Komponentna analiza ima i danas svojih pristalica, ne samo u SAD nego i šire (na priličan odziv naišla je, pored ostalog, u SSSR.).

442. Od pedesetih godina naovamo diskusije među lingvistima – semantičarima (poglavito u SAD) tiču se iznalaženja objektivnog metoda analize semantičkih kategorija. Sve više se učvršćuje uverenje da taj objektivni metod leži u primeni metajezičkih kriterija koje razrađuju predstavnici simboličke logike (v. § 413). Prihvatanjem takvog metoda lingvistika bi se najzad direktno uputila do sada nedostignutim, a velikim ciljevima: 1. egzaktnoj leksikografiji; 2. pronalaženju univerzalnih semantičkih kategorija, tj. utvrđivanju onih semantičkih struktura i njihovih zakonitosti koje su uvek prisutne u jeziku, bez obzira na njegovu konkretnu realizaciju. Osvajanje ovih ciljeva bi bitno pripomoglo, pored ostalog, unapređenju mašinskog prevođenja.

443. Krajem šezdesetih godina američku lingvističku javnost osvojila je generativna gramatika (v. § 458). Novi pristup jeziku uveden je prvo u domen sintakse (o osnivaču generativne gramatike Noamu Chomskom v. § 459). Međutim, već 1963. godine pojavljuje se generativna teorija semantike, čiji su osnivači sledbenici Chomskog J. J. Katz i J. A. Fodor (v. bibliografske podatke u § 449). Generativni pristup leksici sastoji se u razlaganju značenja reči na konstitutivne semantičke pojedinosti u onom smislu u kojem Chomsky razlaže rečenicu na sastavne elemente po

shemi "drveta" (v. § 463), s tim što se pri tom daju pravila za njihovo uklapanje u celokupno značenje rečenice. Teorija je gotovo senzacionalno odjeknula u lingvističkim krugovima izazivajući kontroverzne komentare. Najodsudniju kritiku doživela je od strane uglednog američkog lingviste U. Weinreicha, koji se i sam opredelio za generativni pristup, ali uz mnoge stavove koji bitno odstupaju od shvatanja dvojice autora (v. bibliografske podatke u § 449). Vremenom je originalna teorija Katza i Fodora doživela osetne izmene u detaljima. Katz je preuzeo na sebe njeno dalje produbljivanje (v. § 449).

444. Oblast leksičke semantike unapređuju danas mnogi istaknuti predstavnici generativne gramatike koji svoja sintaksička ispitivanja kombinuju s analizom značenja reči od kojih je rečenica sastavljena. Tokom poslednje decenije preovladalo je uverenje da se, s jedne strane, značenje reči ne može adekvatno ispitivati bez primene određenih sintaksičkih kriterija, a, s druge strane, da se radi pravilnog osvetljavanja postojećih sintaksičkih struktura obavezno mora voditi računa o leksičkom materijalu koji ih ostvaruje. Sadašnji razvojni trenutak lingvistike, dakle, odlikuje, pored ostalog, i tesna povezanost semantike sa sintaksom.

445. Jedna od najnovijih tekovina iz oblasti leksičke semantike tiče se razlikovanja pravog značenja reči od onoga što je tu samo *presupozicija*, tj. informacija koja se uz dato glavno značenje nužno podrazumeva (v. § 474). Prva značajna istraživanja u ovoj oblasti semantičkih studija izvršio je američki generativista Charles Fillmore (v. § 473).

Fillmore je, na primer, podvrgao reviziji analizu značenja engleske reči *bachelor* (= neženja), koju su izvršili Katz i Fodor, zalažući se za doslednije vođenje računa o komunikativnoj funkciji jezika. Ta se reč razlaže na sledeća distinktivna semantička obeležja: odlika "ljudsko biće",

odlika "muški rod", odlika "odrastao" i odlika "pre toga nijednom oženjen". Ova su distinktivna semantička obeležja Katz i Fodor hijerarhijski sredili primenjujući logički princip: na prvo mesto stavljena je odlika "ljudsko biće", na poslednje "pre toga nijednom oženjen". Fillmore je, međutim, upozorio na to da ovakva hijerarhija protivreči značaju koji data obeležja imaju na planu informativnosti. Redosled bi trebalo obrnuti tako da odlika "pre toga nijednom oženjen" bude stavljena na prvo mesto zato što je upravo ona najvažnija s komunikativne tačke gledišta. Ona, u stvari, sačinjava pravo značenje date reči, dok informacije kao "muški rod" ili "odrastao" imaju karakter presupozicije. Da je to zaista tako, potvrđuje primena testa s negacijom: kad kažemo *he is not a bachelor* (= on nije neženja) mi negiramo samo značenje "pre toga nijednom oženjen", ali ne i njegove presupozicije (tj. ne i informaciju o tome da se radi o odraslom muškarcu). Presupozicije uopšte po pravilu ostaju netaknute negacijom.

Fillmore je skrenuo pažnju i na činjenicu da se dve leksičke jedinice mogu međusobno semantički razlikovati samo po tome što imaju obrnut raspored semantičkih pojedinosti koje konstituišu značenje i presupoziciju. Takav je slučaj, recimo, s rečima *kritikovati* i *optuživati*. Kad kažemo, recimo, (a) *Pera kritikuje Đoku što je to učinio* i (b) *Pera optužuje Đoku da je to učinio*, onda u (a) informacija "pretpostavlja se da je Đoka taj koji je to učinio" funkcioniše kao presupozicija, a ulogu značenja nosi informacija "iznosi se tvrdnja da je to negativno", dok u (b), naprotiv, "pretpostavlja se da je Đoka taj koji je to učinio" funkcioniše kao značenje, a "iznosi se tvrdnja da je to negativno" kao presupozicija. Detaljnija istraživanja u ovom pravcu tek predstoje i od njih se dosta očekuje.

446. Tokom šezdesetih godina oformljen je jedan originalan pravac rada na proučavanju značenja reči čiji protagonisti, pripadnici mlade generacije sovjetskih stručnjaka, u prvom redu Ju. D. Apresjan, I. A. Mel'čuk i A. K. Žolkovskij, uživaju danas u svetu veliki ugled. Oni su sebi stavili u zadatak da izrade specifičan semantički metajezik koji bi se zatim primenjivao u jezičkoj analizi. U tu su svrhu oni sastavili rečnik "osnovnih semantičkih reči", tj. takvih jedinica značenja koje se ne mogu podvrgavati daljem razlaganju na sastavne delove te u tom smislu istupaju kao minimalne jedinice. Njihov broj je ograničen (tu spadaju, na primer, reči kao *učiniti, imati, znati, prestati, vreme, stvar, neko, ne*, itd.). Ostale reči se smatraju u značenjskom pogledu izvedenim; njihovo značenje se ostvaruje određenim kombinacijama "osnovnih semantičkih reči" (*dati*, recimo, označava derivirani pojam: "učiniti da neko ima"; *zaboraviti* takođe: "prestati znati"). Na principu ovakvog prilaza značenju trebalo bi izgraditi poseban semantički jezik, a zatim utvrditi pravila po kojima bi se vršilo prevođenje sa prirodnog jezika na semantički i obrnuto.

Prilikom izgrađivanja semantičkog jezika naročitu pažnju treba posvećivati *leksičkim funkcijama*. Leksička funkcija je značenjski odnos koji se uspostavlja između jedne reči, ili jednog kompleksa reči, i drugih reči, odnosno drugih kompleksa reči. Na primer, značenje "veoma" spada u kategoriju leksičkih funkcija. Ono uslovljava postojanje sledećih i njima sličnih parova:

crven – drečeće crven
utisak – dubok utisak
poraz – težak poraz
spavati – čvrsto spavati

U istom smislu leksička funkcija i odnos konverzivnosti koji karakteriše pojedine predikate. Taj se odnos manifestuje u mogućnosti prekrajanja rečenice i čak zamene jedne leksičke jedinice drugom u poziciji predikata, a sve bez štete po osnovnu informaciju koja se prenosi rečenicom. Konverzivan odnos dolazi do izražaja, recimo, u sledećim primerima:

Glava mi bruji = Bruji mi u glavi

Pera je prodao Đoki = Đoka je kupio od Pere

Izvinjenju prethodi dug uvod = Za dugim uvodom sle-di izvinjenje

Ispitivanja na ovoj strani i do sada su već ukazala na takve pojedinosti koje ne obogaćuju samo semantičku teoriju već doprinose i sagledavanju pojedinih sintaksičkih pojava iz sasvim novog ugla. Upravo takve studije u najvećoj meri doprinose onom sve tešnjem prožimanju semantičkog i sintaksičkog pristupa jeziku koje se javlja kao jedna od karakterističnih odlika lingvistike sedamdesetih godina (v. § 127).

447. Treba se posebno osvrnuti na semantička ispitivanja Ju. D. Apresjana koja idu za tim da se primenom sintaksičkih kriterija osigura što objektivnije definisanje značenja reči.

Apresjan je šezdesetih godina radio vrlo studiozno na analizi ruskog glagola. Ispitivao je ponašanje pojedinih glagolskih leksema sa funkcijom predikata u određenim tipovima rečenice. Ova njegova istraživanja, mada u suštini postavljena sa ciljem da se unaprede semantička teorija i praksa rada na monolingvalnim rečenicama, iznela su na videlo niz pojedinosti koje u velikoj meri proširuju naša znanja o ruskoj sintaksi.

Cenjeni i van SSSR, ovi Apresjanovi radovi su takođe doprineli onome što je i inače donosio razvoj lingvistike našega vremena: sve tešnjem prožimanju semantike i sintakse.

448. U slovenskim sredinama, posebno u SSSR i Čehoslovačkoj, već se duže vremena posvećuje dosta pažnje proučavanju "gramatičkih značenja", tj. značenja koja se izražavaju naročitim gramatičkim oblicima (kao npr. vreme glagolske radnje ili njena aspektualnost). Naročito poslednjih godina javljaju se značajni pokušaji da se, uz primenu strukturalnih kriterija, utvrde principi po kojima se takva značenja konstituišu i manifestuju u vidu određenih sistema jezičkih formi. Tako je 1971. sovjetski lingvista A. V. Bondarko vrlo uspešno, istovremeno u najboljim tradicijama i tipično ruske škole i praškog strukturalizma, izložio svoje poglede na određena "gramatička značenja" ruskoga glagola (v. bibliografske informacije u § 449).

Bibliografske napomene

449. U najstarija, klasična dela semantičkih studija spadaju: M. Bréal, "Essai de sémantique" (Paris 1897). A. Darmesteter, "La vie des mots" (Paris 1893) i H. Sperber, "Einführung in die Bedeutungslehre" (Bonn und Leipzig 1923).

Izbor najvažnijih Trierovih studija o semantičkim poljima izvršili su Antony van der Lee i Oskar Reichmann: Jost Trier, "Aufsätze und Vorträge zur Wortfeldtheorie" (= *Jahrbuch der Linguistik, Series Minor*, 174), The Hague 1973. V. takođe i: Rudolf Hoberg, "Die Lehre vom sprachlichen Feld. Ein Beitrag zu ihrer Geschichte, Methodik und Anwendung" (*Sprache der Gegenwart. Schriften des Instituts für deutsche Sprache in Mannheim*, 1970); "Wortfeldforschung. Zur Geschichte und Theorie des sprachlichen Feldes", izd. L. Schmidt, Darmstadt 1973.

Kritiku tradicionalne semantike s objašnjenjem leksičke terminologije daje Leo Weisgerber u "Die Bedeutungslehre – ein Irrweg der Sprachwissenschaft" (*Germanisch-romanische Monatsschrift* XV, 1927, 161-183).

Teorija o semantičkom sistemu prikazana je u knjizi: R. Hallig – W. von Wartburg, "Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie. Versuch eines Ordnungsschemas", Berlin 1952; II izd. 1963.

Leksikološki metod predstavnika estetskog idealizma ilustruje poznata knjiga Lea Spitzera: "Essays in Historical Semantics" (New York 1948).

Fundamentalni izvori za upoznavanje lingvističke semantike: S. Ullmann, "Principles of Semantics", Glasgow 1957 (ovo je II izd., značajnije od prvog – 1951. god. – zbog dodatog poglavlja: "Supplements to the Second Edition: Recent Developments in Semantics", 300-321); A. V. Zvegincev, "Semasiologija", Moskva 1957; H. Regnéll, "Semantik", Stockholm 1958; E. Leisi, "Der Wortinhalt, seine Struktur im Deutschen und Englischen", Heidelberg 1961 (II prošireno izd.; III izd. 1967). Treba istaći da je krajem šezdesetih godina A. V. Zvegincev objavio svoju drugu značajnu knjigu o semantičkim problemima pod naslovom "Teoretičeskaja i prikladnaja lingvistika" (Moskva 1968) u kojoj se, uz kompetentan prikaz nekih od aktuelnih postavki savremene semantičke teorije, nude i pojedina originalna teorijska rešenja.

Danas se u ugledne priručnike ove vrste može ubrojati i knjiga L. Zguste: "Manual of Lexicography" (= *Janua Linguarum, Series Maior*, 39), The Hague 1971.

Značajni su i sledeći Ullmannovi radovi: knjiga "Précis de sémantique française" (Berne 1952) kao izvrsna praktična demonstracija novijeg semantičkog metoda; studija "Descriptive Semantics and Linguistic Typology" (Word 9,

1953, 225-240) zato što pokreće pitanje uočavanja univerzalnih semantičkih kategorija u jezicima.

Vrlo pristupačno pisan, opšti pogled na razvoj semantičkih studija i osnovnu semantičku problematiku daje P. Guiraud u "La sémantique" (Paris 1955 – edicija: "Que sais-je?"). V. i knjigu E. Buysensa, "Linguistique historique: Homonymie – Stylistique – Semantique – Changements phonétiques" (= Travaux de la Faculte de philosophie et lettres XXVIII, Bruxelles; Bruxelles-Paris 1965; posebno v. poglavlje "La sémantique et la mesure du vocabulaire", str. 121-130).

Noviju metodološku orijentaciju francuskih semantičara lepo ilustruje knjiga G. Matoré: "La méthode en lexicologie. Domaine Français" (Paris 1953). Od radova francuskih autora koji su poslednjih godina najviše pažnje privukli u široj lingvističkoj javnosti treba posebno istaći sledeće: B. Pottier, "Vers une sémantique moderne", Travaux de linguistique et de littérature II, 1, 1964 (Centre de philologie et de littératures romanes de l'Université de Strasbourg); A. J. Greimas, "Sémantique structurale. Recherche de méthode", Paris 1966. V. i zbornik radova koji prikazuje razvojni trenutak semantičkih studija krajem pedesetih godina: "Lexicologie et lexicographie françaises et romanes. Orientations et exigences actuelles" (Colloques Internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique, Sciences Humaines, Paris 1960).

Godine 1973. objavljen je na francuskom jeziku u izdanju Univerziteta u Québecu (Montréal) interesantan zbornik: "Problèmes de sémantique" (odg. redaktor A. Dugas).

U zborniku "O točnyh metodah issledožvanija jazyka" (autori: O. S. Ahmanova, I. A. Mel'čuk, E. V. Padučeva, R. M. Frumkina; izd. Moskovskog univ., 1961) u glavi II ("Nekotorye voprosy semantiki v sovremennom jazykoznanii",

20-32) izloženi su, ukratko a znalački, neki od centralnih semantičkih problema. V. i zbornik "Voprosy teorii jazyka v sovremennoj zarubežnoj lingvistike" (izd. AN SSSR, Moskva 1961) gde su, pored ostalog, objavljeni i sledeći radovi: R. A. Budagov, "K kritike reljativističkih teorij slova" (5-29); A. A. Ufimceva, "Teorii 'semantičeskogo polja' i vozmožnosti ih primenenija pri izučenii slovarnogo sostava jazyka" (30-63); K. A. Levkovskaja, "Nekotorye zarubežnye jazykovedčeskie teorii i ponjatie slova" (64-89). V. i K. A. Levkovskaja, "Teorija slova. Principy ee postroenija i aspekti izučenija leksičeskogo materiala" (Moskva 1962).

Metod škole sovjetskih leksikologa ilustruju, pored pomenutih dela Zveginceva, knjige: O. S. Ahmanova; "Očerki po obščej i russkoj leksikologii" (Moskva 1957), M. D. Stepanova, "Metody sinhronnogo analiza leksiki", Moskva 1968, kao i studije objavljene u časopisu "Leksikografičeskij sbornik" koji izlazi od 1957 (sarađuju autori kao Ožegov, Vinogradov, Ahmanova, Avrorin, Zvegincev, Kotelova i dr.). Od naročitog značaja za razvoj modernih shvatanja o semantičkim problemima u SSSR bila je knjiga A. I. Smirnickog: "Leksikologija anglijskogo jazyka" (Moskva 1956). Zainteresovanima za leksikografiju ona i danas može poslužiti kao dobar uvodni udžbenik. V. i D. N. Šmelev, "Očerki po semasiologii ruskogo jazyka", Moskva 1964. Isti je autor objavio 1973. u Moskvi knjigu "Problemy semantičeskogo analiza leksiki" u kojoj je delimično iskoristio i materijal iz prethodno pomenutog dela iznoseći studiozno, produbljeno neke od najvažnijih problemskih tema iz oblasti leksičkih proučavanja. Godine 1972. u Moskvi su publikovane dve korisne knjige: N. M. Šanskij, "Leksikologija sovremennogo ruskogo jazyka" i "Lexicology. Theory and Method", izd. O. S. Ahmanova.

Šezdesetih godina stekao je svetski ugled svojim radovima sovjetski lingvista Ju. D. Apresjan. Njegov originalni pristup semantici izložen je pristupačno u knjizi "Èksperimental'noe issledovanie semantiki russkogo glagola" (Moskva 1967). Svoje koncepcije o semantièkim ispitivanjima na osnovu sintaksièkih kriterija Apresjan je izložio ukratko, a vrlo jasno u èlanku "Ob opisaniu semantiki èerez sintaksis", zbornik "Sign, Language, Culture", izd. A. J. Greimas, R. Jakobson, M. R. Mayenowa, S. K. Šaumjan, W. Steinitz, S. Źółkiewski, The Hague 1970, 195-215 (engleska verzija ovog teksta: "Description of Semantics by means of Syntax", *Linguistics* 96, 1973, 5-32). Apresjan je uostalom, ranijih godina vrlo budno pratio razvoj rada na semantièkim problemima u svetu i dao nekoliko zapaženih prikaza vladajućih koncepcija na tome polju lingvistièkih studija (v. npr. "K voprosu o strukturnoj leksikologii", *VJa* 3, 1962, 38-46; "Sovremennye metody izuèenija znaèenij i nekotorye problemy strukturnoj lingvistiki", *Problemy strukturnoj lingvistiki*, Moskva 1963, 102-150).

Osim Apresjana i I. A. Mel'èuk se afirmisao kao sovjetski semantièar od svetskog znaèaja. Vrlo je bio zapažen njegov prvi rad objavljen u šire pristupaènoj lingvistièkoj publikaciji u inostranstvu: "K voprosu o 'vnešnih' razlièitel'nyh èlementah: semantièeskie parametry i opisanie leksièeskoj soèetaemosti", To Honor Roman Jakobson. *Essays on the Occasion of His Seventieth Birthday*, The Hague 1967, 340-361. Inaèe su njegove najvažnije semantièke studije, raðene u koautorstvu sa A. K. Źolkovskim, pre toga objavljene u sovjetskoj publikaciji *Nauèno-tehnièeskaja informacija*: "O vozmožnom metode i instrumentah semantièeskogo sinteza" (Nº 6, 1965, str. 23-28); "O sisteme semantièeskogo sinteza. I. Stroenie slovarja" (Nº 11, 1966, str. 48-55); "O sisteme semantièeskogo sinteza. II. Pravila perifraziro-

vanija" (N° 2, 2-a serija, 1967, str. 17-27). U istom koautorstvu objavljen je i rad "O semantičeskom sinteze", *Problemy kibernetiki* 19, 1967, str. 177-238. Godine 1970. objavljen je u zborniku "Progress in Linguistics" (izd. Manfred Bierwisch i Karl Erich Heidolph, Hag, str. 198-207) Mel'čukov članak pod naslovom "Towards a Functioning Model of Language". U koautorstvu s Apresjanom i Žolkovskim publikovana je 1969 (Dordrecht) studija "Semantics and Lexicography: Towards a New Type of Unilingual Dictionary" (zbornik "Studies in Syntax and Semantics", izd. F. Kiefer). Ta studija je naročito privukla pažnju šire lingvističke javnosti.

U Parizu je 1971. objavljen zbornik radova sovjetskih semantičara u francuskom prevodu: "La sémantique en U.R.S.S." (prevod i komentar dali A. Ambrosi, D. Paillard i P. Pognan).

Bondarkov rad koji se pominje u § 448 nosi naslov "Grammatičeskaja kategorija i kontekst" i objavljen je u *Lenjingradu* 1971.

E. A. Nida u "A System for the Description of Semantic Elements" (*Word* 7, 1951, 1-14) demonstrira primenu klasično američkog načina analize na semantičku problematiku. Leksikografima može biti naročito interesantna njegova studija: "Analysis of Meaning and Dictionary Making" (*IJAL* 24, 1958, 279-292).

Pristupanje problemu značenja u duhu koncepcije antropološke lingvistike sprovedeno je za poslednjih dvadesetak godina u različitim radovima, od kojih bismo pomenuli ovde sledeće: D. L. Olmsted, "Towards a Cultural Theory of Lexical Innovation" (Report of the Fifth Annual Round Table Meeting on Linguistics and Language Studies, 1954, 105-117); U. Weinreich, "Travels in Semantic Space" (*Word* 14, 1958, 346-366); D. H. Hymes, "On Typology of

Cognitive Styles in Language" (Anthrop. Linguistics 3, N 1, 1961, 22-54). V. i sledeća dva zbornika: "Sign, Language, Culture" (= Janua Linguarum, Series Maior, 1), izd. A. J. Greimas, R. Jakobson, M. R. Mayenowa, S. K. Šaumjan, W. Steinitz, S. Żółkiewski, The Hague 1970; "Approaches to Semiotics", izd. Th. A. Sebeok, A. S. Hayes, M. C. Bateson, The Hague 1972.

Za razvijanje "komponentne analize značenja" najznačajnije su bile sledeće studije: W. H. Goodenough, "Componential Analysis and the Study of Meaning", Lg. Vol. 32, N° 1, 1956, 195-216 i Floyd G. Lounsbury, "A Semantic Analysis of the Pawnee Kinship Usage", Lg, Vol. 32, N°1 1956, 158-194; E. H. Bendix, "Componential Analysis of General Vocabulary. The Semantic Structure of a Set of Verbs in English, Hindi and Japanese", Indiana University, Bloomington and the Hague, 1966.

O pokušaju primene psiholoških testova radi objektivne analize značenja v. pomenutu studiju "The Measurement of Meaning" i Weinreichovu kritiku – § 440n.

O tome šta daje teorija informacije za usavršavanje semantičke analize govori D. M. Mackay u "The Place of 'Meaning' in the Theory of Information" (Information Theory, ed. by C. Cherry, Basic Books, New York 1956), a na to kako pomoću prevođenja na druge jezike, a i parafraziranjem, dobijamo indirektno uvid u značenje ukazuje Paul Garvin u "A Descriptive Technique for the Treatment of Meaning", Lg, Vol. 34, N°1, 1958, 1-32.

Od studija koje tretiraju problem analize mišljenja kroz analizu jezika pomenućemo: R. Wells, "Meaning and Use" (Word 10, 1954, 235-250), "Is a Structural Treatment of Meaning Possible?" (8th Proceedings, 654-666) i "A Mathematical Approach to Meaning" (CFS XV, 1957, 117-136); Charles C Fries, "Meaning and Linguistic Analysis"

(Lg 30, N° 1, 1954, 57-68); Shirô Hattori, "The Analysis of Meaning" (For Roman Jakobson, 201-212) i "The Sense of Sentence and the Meaning of Utterance" (To Honor Roman Jakobson: Essays on the Occasion of His Seventieth Birthday: Essays on the Occasion of His Seventieth Birthday, Vol. II = *Janua Linguarum, Series Maior* 31, The Hague 1967, 850-854).

Britanski lingvista J. Lyons zapažen je još početkom šezdesetih godina svojim radom "Structural Semantics" (= *Publications of the Philological Society* 20; Blackwell, Oxford 1963). Novije pogleda ovog autora na jezik uopšte, uključujući tu i domen semantike, najbolje ilustruje knjiga objavljena 1968 (Cambridge): "Introduction to Theoretical Linguistics".

Od drugih radova koji su publikovani tokom šezdesetih godina na raznim stranama pobuđujući veću pažnju šire lingvističke javnosti modernim pristupom semantičkoj problematici pomenućemo ovde: László Antal, "Questions of Meaning" (= *Janua Linguarum, Series Minor* 27, The Hague 1963); S. Abraham and F. Kiefer, "A Theory of Structural Semantics" (*Janua Linguarum, Series Minor* 49, The Hague 1966); L. Tondl, "Problémy sémantiky", Praha 1966; K. Gabka, "Theorien zur Darstellung eines Wortschatzes", Halle/Saale 1967; J. F. Staal, "Meaning, Regular and Irregular", *Foundations of Language* 4, 1968, 182-184.

Primenu metoda algebarske lingvistike u oblasti semantičkih ispitivanja ilustruje studija: K. Čulík, "Ispol'zovanie abstraktnoj semantiki i teorii grafov v mnogoznačnyh perevodnyh slovarjah", *Problemy kibernetiki* 13, 1965, 221-232.

László Antal je objavio jednu vrstu antologije studija posvećenih semantičkim temama: "Aspekte der Semantik. Zu ihrer Theorie und Geschichte 1662-1970", Frankfurt am Main, 1972. Tu nisu zastupljeni samo tekstovi eminentnih se-

mantičara (kao što su, recimo, M. Bréal, J. Trier, St. Ullmann, I. A. Mel'čuk, J. Katz ili U. Weinreich) već i pojedinih autora od naučnog autoriteta koji se inače nisu posebno bavili semantičkim pitanjima (kao na primer Bloomfield).

Sledeći zbornici upознаće na prikladan način zainteresovane sa najvažnijim problemima novijih semantičkih studija: "Zeichen und System der Sprache" I-IV (1961-1968, Berlin); "Probleme der Semantik" (= Zeitschrift für französische Sprache und Literatur, Beiheft 1, Wiesbaden 1968, izd. W. T. Elwert. Od novijih radova objavljenih na nemačkom jeziku preporučuju se: G. Wotjak, "Untersuchungen zur Struktur der Bedeutung. Beiträge zu Gegenstand und Methode der modernen Bedeutungsforschung unter besonderer Berücksichtigung der semantischen Konstituentenanalyse", Berlin 1971; H. Henne, "Semantik und Lexikographie. Untersuchungen zur lexischen Kodifikation der deutschen Sprache", Berlin 1972; H. E. Brekle, "Semantik. Eine Einführung in die sprachwissenschaftliche Bedeutungslehre", München 1972; Gabor O. Nagy, "Abriss einer funktionellen Semantik" (= *Janua Linguarum, Series Minor*, 137), The Hague 1973.

Privlače pažnju semantička razmatranja poljskog lingviste Anne Wierzbicke objavljena u njenoj knjizi "Dociekania semantyczne", Wrocław-Warszawa-Kraków, 1969.

Ideje Chomskog (v. § 461) primenili su najdoslednije u semantičkoj analizi prvi put 1963. godine J. J. Katz i J. A. Fodor u danas već klasičnoj studiji "The Structure of a Semantic Theory", *Lg* 39, str. 140-210 (preštampano u zborniku *The Structure of Language: Readings in the Philosophy of Language*, izd. J. A. Fodor i J. J. Katz, Englewood Cliffs, New Jersey 1964, 479-518). Ista osnovna shvatanja, ali u novijoj verziji, izložio je J. J. Katz u studiji "Recent Issues in Semantic Theory", *Foundations of Language* Vol.

3, N° 2, 1967, 124-194. Godine 1972 (New York) objavljena je i njegova knjiga "Semantic Theory".

Originalni generativni pristup semantičkoj problematiki uz kritički osvrt na semantičku teoriju Katza i Fodora dao je U. Weinreich u radu "Explorations in Semantic Theory", *Current Trends in Linguistics III* (izd. Thomas A. Sebeok, The Hague 1966, 395-477).

Neke teorijske koncepte Katza i Fodora primenio je dosta uspešno pri analizi semantičkih pojava nemačkog jezika Franz Hundsnerscher i objavio u knjizi "Neuere Methoden der Semantik, Eine Einführung anhand deutscher Beispiele" (Tübingen 1971, II revidirano izdanje).

Dalju razradu semantičkih problema u okviru generativne gramatike preuzimaju u najnovije vreme i drugi lingvisti, mahom mladi, vaspitani na idejama Chomskog, ali sa sopstvenim pogledima na pojedina pitanja. Njihovi radovi doprinose, pre svega, razumevanju uloge leksičkog značenja u konstituisanju semantičke sadržine rečenice.

U periodu od 1968. bile su, na primer, zapažene studije kao: Jeffrey Gruber, "Look and See", *Lg* 43, 1967, 937-947; Jeffrey Gruber, "Functions of the Lexicon in Formal Descriptive Grammars", *System Development Corp.*, TM-3770/000/00, Santa Monica 1967; J. D. McCawley, "Meaning and the Description of Languages", *Kotoba no uchu* 2, 1967, 10-18, 38-48, 51-57; J. D. McCawley, "The Role of Semantics in a Grammar", *Universal in Linguistic Theory* (izd. E. Bach i R. T. Harms, Holt, Rinehart and Winston, 1968, 124-169); M. Bierwisch, "Some Semantic Universals of German Adjectivals", *Foundations of Language* 3, 1967, 1-36; Ch. Fillmore, "Lexical Entries for Verbs", *Foundations of Language Vol. 4*, N° 4, 1968, 373-393; M. Bierwisch, "On Certain Problems of Semantic Representation", *Foundations of Language* 5, 1969, 153-184; Paul Teller, "Some Discus-

sion and Extension of Manfred Bierwisch's work on German Adjectivals", *Foundations of Language*, 5, 1969, 185-217.

Najvažnije studije nastale u periodu od 1969. pa nadalje danas su uglavnom zastupljene u reprezentativnim zbornicima koji se pominju u § 144. Ovde bih još posebno skrenula pažnju na sledeće zbornike: "Studies in Linguistic Semantics", izd. Charles J. Fillmore and D. Terrence Langendoen, New York 1971, koji je pretežno posvećen temi "presupozicije"; "Semantik und generative Grammatik", I, II, izd. F. Kiefer, Frankfurt am Main 1972, u kojem su objavljeni neki od najboljih radova (pisani na engleskom, a ovde u nemačkom prevodu) u periodu od 1969. do 1972.; "Syntax and Semantics" Vol. I, izd. John P. Kimball, New York – London 1972, u kojem su takođe zastupljeni neki od najboljih radova predstavnika generativne semantike; "Generative Semantik", izd. Werner Abraham i Robert J. Binnick (u ediciji *Linguistische Forschungen* 11), Frankfurt am Main 1972, gde je, pored ostalog, u uvodnom delu (str. VII do XVI) dat odličan, sažet pregled razvoja generativne gramatike u celini, s posebnim akcentom na njenoj semantičkoj orijentaciji, i gde su priloženi bibliografski podaci o radovima koji su presudno uticali na recentno posvećivanje pažnje semantičkim temama. V. svakako i bibliografske informacije koje se daju u § 479. Ne propustiti upoznavanje sa knjigom R. S. Jackendoffa: "Semantic Interpretation in Generative Grammar", The M. I. T. Press, Cambridge Mass., 1972.

Lingvistička sintaksa

450. Kao što je tridesetih godina ovog veka fonologija bila ona oblast lingvističkih studija u kojoj su se najinten-

zivnije razvijale avangardne misli lingvističke teorije, tako je to u proteklim šezdesetim godinama bio slučaj sa sintaksom. I u ovom razvojnem trenutku (prag sedamdesetih) sintaksa je u centru pažnje.

Ovakav značaj sintaksa je dobila relativno vrlo kasno. Sve do XX veka ona je bila dosta zapostavljena u poređenju sa naukom o glasovima i morfološkim proučavanjima. Slabo napredovanje sintaksičkih studija bilo je uslovljeno metodološkim nedostacima. Sintaksičkim pojavama prilazilo se po pravilu isključivo sa značenjske strane, uz primenu subjektivnih kriterija (po "jezičkom osećanju") u analizi, što je a priori lišavalo sintaksičku definiciju potrebne naučne preciznosti²⁸.

451. Prve ozbiljne novine u sintaksi nailaze tek tridesetih godina. Tada su se, na primer, u široj lingvističkoj javnosti proćule ideje jednog ingenioznog Danca, angliste po struci, po imenu Otta Jespersena (1860-1943). Mada nije stvorio nikakvu svoju posebnu školu, ovaj daroviti lingvista je o mnogim jezičkim pojavama, posebno o sintaksičkim konstrukcijama, izneo niz originalnih zapažanja koja su stimulatивно delovala na razvoj sintaksičkog metoda ne samo u Evropi već i u Americi²⁹. Tada se, uostalom, i oblast sintaksičkih studija proširuje: sazrelo je npr. uverenje da je za razumevanje rečenice i odnosa u njoj potrebno ispitati i konkretan odnos govornika i sagovornika u trenutku komunikacije (na ovo su poglavito skrenuli pa-

²⁸ Karakteristično je npr. da je početkom tridesetih godina ovog veka i lingvistika raspolagala sa preko 160 definicija rečenice.

²⁹ U prevodu Zdenka Lešića objavljena je 1970. (u Sarajevu) Jespersenova knjiga "Čovječanstvo, narod i pojedinac sa lingvističkog stanovišta". Knjiga je posvećena temama koje bi se danas okarakterisale kao sociolingvističke.

žnju K. Bühler – § 435, i A. Gardiner, 1879-1963). Javljaju se i pokušaji da se fenomen rečenice osvetli iz jednog sasvim novog ugla. "Fizička" definicija zamenjuje "mentalističku": rečenica se određuje kao jezička jedinica čiji su sastavni elementi – reči – objedinjeni intonacijom u jedinstvenu izgovornu celinu (ovakvo shvatanje zastupa npr. poznati holandski sintaksičar A. W. de Groot, 1892-1963).

452. Odsudni korak unapred u razvoju sintakse postignut je tek onda kada je primenjen strukturalni metod. U SAD on je najplodotvornije razrađen na principima jelske škole (v. § 355).

Predstavnici tradicionalne lingvistike nisu uopšte uzimali u obzir sintaksičku problematiku ukoliko su se bavili morfologijom, niti obratno. Njihovo je uverenje bilo da morfološku od sintaksičke problematike treba oštro odvojiti, i teorijski i praktično, s tim da se ispitivanje upotrebe oblika priključi sintaksi. Strukturalna lingvistika se odlikuje upravo obrnutim stavom. Ona ne postavlja oštre granice između dveju disciplina, a naglašava da je problem upotrebe oblika prvenstveno morfološkog karaktera. Istaknuti morfolozi jelske škole su istovremeno i veliki pioniri moderne sintakse (v. § 355). Njihovo studiranje rečeničnih tipova i rečenične strukture počiva na primeni metoda distribucije, izdvajanjem "neposrednih konstituenata" (v. § 356).

453. Strukturalizam je u Evropi delovao pozitivno na razvoj sintaksičkih ispitivanja. Tridesetih godina, na primer, ne samo što se počela ozbiljno obrađivati sintagmatika (prvenstveno u okviru ženevske škole – v. § 269; objašnjenje termina v. u § 202) već se javilo kod mnogih i uverenje da treba dužnu pažnju poklanjati pitanjima *sintaksičke valentnosti*, tj. konstrukcionim mogućnostima reči (o ovome se prvi glasnije izjašnjavao francuski slavista, strukturalista po ubeđenju, L. Tesnière; za ista shvatanja

se zalaže u principu i francuski germanista J. Fourquet, zasnivajući čak na njima i poseban sintaksički metod poznat pod terminom *poziciona sintaksa*; srodna interesovanja dele i drugi neki istaknuti sintaksičari, prvenstveno među germanistima – npr. H. Glinz, G. Helbig i dr.). Praška škola je počela ukazivati na potrebu da se rečenica ispituje na različitim nivoima apstrakcije, što je dovelo do širenja teorijskih horizonata (v. § 325). Iznalaze se novi načini posmatranja sintaksičkih konstrukcija. Sovjetski sintaksičar A. M. Muhin, na primer, ukazao je na postojanje sintaksičkih opozicija vezanih za upotrebu pojedinih reči u različitim paradigmatskim oblicima (up. *kapetan Milan nije starešina / kapetan Milanu nije starešina* i sl.). Ideja o invarijantnim kategorijama, takođe jedan od korisnih plodova strukturalističke epohe, navela je sovjetske sintaksičare da razviju teoriju o *sintaksičkim paradigmama* (N. Ju. Švedova je posebno zaslužna za njeno popularisanje van SSSR). Analogno, naime, srodnim morfološkim jedinicama koje obrazuju paradigmatski sistem oblika, i srodne rečenice se posmatraju, po ovoj koncepciji, u odgovarajućim sistemskim odnosima: *ja spavam* npr. funkcioniše kao osnovna jedinica sistema "sintaksičke paradigme" u kojem se javljaju i rečenice *ja ne spavam*, *meni se spava* itd., kao što je imenica *žena* osnovni član paradigmatskog sistema kome pripadaju i oblici *ženu*, *ženama* itd. Ispitivanja na toj strani iznela su na videlo mnoge interesantne pojedinosti (npr. činjenicu da pojedine rečenice, baš kao i pojedine imenice, nisu u stanju da razviju sve očekivane naspramne paradigmatske forme; rečenica, recimo; *zgrade su nove* ima prema sebi normalno singularsko obrazovanje *zgrada je nova*, dok ga, međutim, rečenica *zgrade su identične* nema: bez dodatnog objašnjenja sa čime je ostvarena identičnost, rečenica *zgrada je identična* bi bila

besmislena). Istraživanja se sve intenzivnije kreću u pravcu utvrđivanja relevantnosti leksičkih značenja reči na nivou sintakse, što opredeljuje pojedine stručnjake za stav A. I. Smirnickog (koji je iznet u njegovoj knjizi "Sintaksis englijskoga jezika", Moskva 1957) o tome da bi, nasuprot *strukturnalnoj sintaksi* koja se bavi prostim opisom konstrukcionih pojava, trebalo izdvojiti ovu *leksičku sintaksu* kao posebnu lingvističku disciplinu.

454. Jedan od najvećih događaja u razvoju lingvistike novijeg vremena jeste zasnivanje generativne gramatike krajem pedesetih godina (v. § 458). Generativni metod je prvo uveden u domen sintakse i tokom šezdesetih godina sintaksa je bila obrađivana intenzivnije nego ikoja druga jezička oblast zahvaljujući u prvom redu aktivnosti generativista.

455. Početkom sedamdesetih godina sintaksičke se studije po pravilu udružuju sa semantičkim (v. § 475). Ovome je naročito pogodovao najnoviji razvojni pravac generativne sintakse (v. § 469). Najveća pažnja poklanja se, pre svega, onim semantičkim osobenostima predikata koje imaju odlučujuću ulogu pri konstituisanju određenih tipova sintaksičkih struktura. Na ovom problemskom području razvijaju intenzivnu naučnu aktivnost lingvisti različitih teorijskih polazišta (na primer predstavnik generativista Charles J. Fillmore i predstavnik pražana František Daneš).

456. Pada u oči da su u poslednje vreme sve prisutniji logičari u oblasti semantičko-sintaksičkih studija prirodnih jezika (na stranicama časopisa *Linguistic Inquiry* pojavljuju se, na primer, imena logičara Richmonda Thomasona i Roberta Stalnakera koji daju svoj doprinos semantičko-sintaksičkoj analizi engleskog jezika). Ovo je neposredna posledica toga što je, početkom sedamdesetih godina, u naučnim krugovima preovladalo uverenje, suprotno ranijim shvatanjima, da bi bilo umesno prirodne jezike podvrgavati

ispitivanju sa stanovišta formalne logike. Prvi koji je pristupio dokazivanju umesnosti ovakvog poduhvata bio je logičar R. Montague. Njegovi su radovi danas veoma cenjeni, naročito među predstavnicima generativne gramatike.

Bibliografske napomene

457. Tradicionalna sintaksa je najbolje reprezentovana u radovima J. T. Riesa: "Was ist Syntax?" (Marburg 1894 / Prag 1927) i "Was ist ein Satz?" (Prag 1931).

Uvođenje u širi repertoar sintaksičke problematike daje W. Havers u "Handbuch der erklärenden Syntax" (Heidelberg 1931).

U klasična dela sintakse spadaju: O. Jespersen, "The Philosophy of Grammar" (London 1924 i novije izdanje 1948) i "Analytic Syntax" (Copenhagen 1937); K. Bühler, "Sprachtheorie, Die Darstellungsfunktion der Sprache" (Jena 1934)

Opštu klimu sintaksičkog interesovanja u razdoblju od tridesetih do pedesetih godina lepo ilustruju knjige: A. Gardiner, "The Theory of Speech and Language" (Oxford 1932; II izd. 1951) i J. R. Firth, "General Linguistics and Descriptive Grammar" (London 1951).

U strukturalnu koncepciju sintaksičke problematike uvodi L. Tesnière svojom knjigom "Éléments de syntaxe structurale" (Paris 1959, II izd. 1969). V. i njegove ranije radove u kojima dolazi do izražaja koncepcija o sintaksičkoj valentnosti: "Comment construire une syntaxe?", Bulletin de la Faculté des lettres de Strassbourg 7, 1934; "Esquisse d'une syntaxe structurale", Paris 1953.

Među radovima koji su bitno doprineli skretanju pažnje šire lingvističke javnosti na problematiku sintaksičke valentnosti ističe se: J. Fourquet, "L'ordre des éléments de

la phrase en germanique ancien. Études de syntaxe de position", Paris 1938. Pristup srodan Fourquetovom sintaksičkom metodu vidljiv je i u radovima drugih germanista, v. npr.: H. Glinz, "Der deutsche Satz", Düsseldorf 1957; W. Schmidt, "Grundfragen der deutschen Grammatik. Eine Einführung in die funktionale Sprachlehre", Berlin 1965. Međutim, radi upoznavanja teorije valentnosti i njene primene najviše se preporučuju sledeće dve knjige: "Beiträge zur Valenztheorie", izd. Gerhard Helbig, Halle 1971 (tu su objavljeni prilozi takvih autora kao što je npr. J. Fourquet, G. Helbig, W. Flämig, M. D. Stepanova i dr.); Gerhard Helbig und Wolfgang Schenkel, "Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutsche Verben", Leipzig 1973 (tu se nalazi izvrstan uvodni deo koji osvetljava razvoj teorije valencije: "Einführung in die Valenztheorie", 11-92).

Pogledi eminentnog sintaksičara – strukturaliste A. W. de Groota izloženi su najbolje u veoma instruktivnoj knjižici, pisanoj na holandskom i stoga mnogima nedovoljno pristupačnoj: "Structurele Syntaxis" (The Hague 1949). O strukturalnom prilaženju sintaksi govori de Groot i u studiji "Structural Linguistics and Syntactic Laws" (Word 5, I, 1949, 1-12).

Hockettov "A Course in Modern Linguistics" (New York 1958) daje osnovnu orijentaciju o tipu sintaksičke analize koji odgovara metodološkim principima današnje američke lingvistike. Klasičnim udžbenikom američke sintakse smatra se delo sintaksičara E. Nide: "Outline of Descriptive Syntax" (Glendale – California 1951). E. Nida je i autor u svoje vreme veoma popularne sintakse engleskog jezika "A Synopsis of English Syntax" (1943; novo prerađeno izdanje u Janua Linguarum, Series Practice 19, Hag 1966).

Pickettova knjiga "An Introduction to the Study of Grammatical Structure" (Glendale – California 1956) za-

hvata analitički i naporedo morfološko-sintaksičku problematiku i mnogi je stoga smatraju naročito pogodnim udžbenikom za početnike u sintaksičkim studijama.

Velikog odjeka imale su u svoje vreme u američkoj lingvističkoj javnosti studija Georgea L. Tragera i Henry Lee Smitha Jr.: "An Outline of English Structure" (SIL, Occasional Papers 3, 1951, 1-91) i studija Charlesa C. Friesa: "The Structure of English" (New York 1952). Primena fonoloških kriterija pri sintaksičkoj analizi sprovedena je u radu A. A. Hilla: "Introduction to Linguistic Structures: From Sound to Sentence in English" (New York 1958).

U zborniku Report of the Seventh Annual Round Table Meeting on Linguistics and Language Study (Georgetown University Monograph Series on Languages and Linguistics N° 9, Washington 1957) ističu se dve studije po tematici koju obrađuju: P. L. Garvin u "Operations in Syntactic Analysis" (str. 59-72) daje smotru modernih metodoloških prosidea u sintaksi, H. L. Smith Jr. u "Superfixes and Syntactic Markers" (str. 7-24) govori o supra-segmentalnim pojavama (= o pojavama intonaciono-akcenatskog karaktera uključujući i pauze) koje bivaju iskorišćene kao sredstva za organizaciju rečenične strukture.

Garvinovo prilaženje sintaksi vrlo je jasno izloženo u radu: Paul Garvin, "Syntactic Units and Operations", 8th Proceedings, 626-632. Treba istaći da su inače svi najvažniji radovi ovog zanimljivog autora publikovani 1964 (u Hagu) u zborniku pod naslovom "On Linguistic Method. Selected Papers" (II revidirano izdanje 1972 /= *Janua Linguarum*, Series Minor, 30/).

Od sintaksičkih studija istaknutog britanskog lingviste C. E. Bazella preporučuju se sledeće: "Syntactic Relations and Linguistic Typology", CFS 8, 1949, 5-20; "On the Neutralization of Oppositions", TCLC V, 1949, 77-86.

Antologiju odabranih studija u kojima se sintaksičkoj problematici prilazi sa strukturalističkih pozicija priredio je Fred W. Householder: "Syntactic Theory 1. Structuralist", Penguin Books Ltd., Harmondsworth. Middlesex, 1972.

V. u zborniku "Voprosy teorii jazyka v sovremennoj zarubežnoj lingvistike" (izd. AN SSSR, Moskva 1961) članak V. N. Jarceve: "Problema formy i soderžanija sintaksičeskikh edinie v traktirovke deskriptivistov i mentalistov" (90-105).

Noviji teorijski pogledi na sintaksu osvetljeni su pristupačno u knjizi: O. S. Ahmanova i G. B. Mikaèljan, "Sovremennye sintaksičeskie teorii", Moskva 1963. Ovo delo (u revidiranoj verziji) doživelo je i izdanje na engleskom jeziku ("The Theory of Syntax in Modern Linguistics" = *Jana Linguarum, Series Minor* 68, The Hague 1969). Od istih je autora "Syntax: Theory and Method", objavljeno 1972. u Moskvi.

Veoma interesantnu knjigu, posvećenu pitanjima teorije i metoda u sintaksi, s originalnim opservacijama i stavovima, napisao je rumunski lingvista Sorin Stati: "Teorie și metoda în syntaxă", București 1967.

Pažnju zaslužuje i funkcionalni pristup sintaksi za koji se zalaže A. M. Muhin, "Funkcional'nyj analiz sintaksičeskikh èlementov (na materiale drevneanglijskogo jazyka", Moskva – Lenjingrad 1964. V. i drugo takode interesantno Muhinovo delo: "Struktura predloženiĭ i ih modeli" (Lenjingrad 1968.)

O proučavanju sintaksičkih paradigmi govori programski germanista V. O. Admoni u svojoj knjizi "Osnovy teorii grammatiki", Moskva–Lenjingrad 1964 (posebno na strani 77). V. i rad N. J. Švedove pod naslovom "Paradigmatika prostogo predloženiĭa v sovremennom ruskom jazyke" koji je objavljen u zborniku *Russkij jazyk. Grammatičeskie issledovanija*, Moskva 1967, 3-77.

Tipično ruska tradicija sintaksičkog ispitivanja osvežena i nekim novijim teorijskim tekovinama ogleda se u radu N. N. Prokopoviča: "Slovo-sočeta-nie v sovremennom russkom literaturnom jazyke", Moskva 1966. Bliži uvid u modernije aspekte koje je u šezdesetim godinama poprimila klasična ruska sintaksička teorija daće i radovi: L. N. Iordanskaja, "Dva operatora obrabotki slovo-sočeta-nij s 'sil'nym' upravleniem", Moskva 1961; Ju. D. Apresjan, "O sil'nom i slabom upravlenii", VJa XIII, 3, 1964, 32-49; N. Z. Kotelova, "O primenenii objektivnih i točnih kriteriev opisanija sočetaemosti slov", VJa XIV 4, 1965, 53-64; N. Ju. Švedova, "Aktivnye processy v sovremennom russkom sintaksise", Moskva 1966.

Reprezentativno ilustruje sadašnji razvojni nivo (početkom sedamdesetih) sovjetske sintaksičke teorije i prakse knjiga G. A. Zolotove koja je 1973. objavljena u Moskvi: "Očerok funkcional'nogo sintaksisa russkogo jazyka".

Teorijske radove praške škole u domenu sintakse upoznace zainteresovani najpre na stranicama časopisa *Travaux Linguistique de Prague*. Među njima do sada je najviše odjeka imala studija F. Daneša: "A Three-Level Approach to Syntax" (*Travaux...* 1, 1964, 225-240). Značajne studije o "semantizaciji" sintakse (tj. o tome da se u okviru sintakse izdvaja jedan poseban semantički nivo na kojem se uspostavljaju sintaksički relevantne semantičke jedinice, kao agens, posesor, benefaktor i sl.) prikazao je poslednjih godina lingvističkoj javnosti isti ovaj autor; v. njegov referat, održan 1967. u Bukureštu na X međunarodnom kongresu lingvista: "Semantic Considerations in Syntax", *Actes du Xe Congrès International des Linguistes II*, Bucarest 1970, 407-413 i rad: "Some Thoughts on the Semantic Structure of the Sentence", *Lingua* 21, 1968, 55-69.

O problemima sintaksičke analize u vezi s mašinskim prevođenjem obaveštava knjiga "O točnyh metodah issledovanija jazyka" – odeljak pod naslovom "Sintaksičeskij analiz pri mašinnom perevode" (kolektiv autora: O. S. Ahmanova, L. A. Mel'čuk, E. V. Padučeva, R. M. Frumkina; izd. Moskovskog univerziteta, 1961). Veoma je informativno i kompetentno i izlaganje Warrena Platha u članku "Mathematical Linguistics", odeljci: "Models for sentence synthesis and syntactic description" i "Models for syntactic analysis" (Trends, 41-51).

V. i sledeće radove: Finngeir Hiorth, "Zur formalen Charakterisierung des Satzes" (= *Janua Linguarum, Series Minor* 20, The Hague 1962); I. A. Mel'čuk, "Avtomatičeskij sintaksičeskij analiz, Novosibirsk 1964; L. N. Iordanskaja, "Avtomatičeskij sintaksičeskij analiz. II Mežsegmentnyj sintaksičeskij analiz", Novosibirsk 1967.

Odličan pregled osnovnih sintaksičkih pojmova i njihovo tumačenje od strane raznih škola XX veka naći će se u knjizi Stanisława Karolaka: "Zagadnienia składowe ogólnej", Warszawa 1972. V. i: L. Theban, "Aspects nouveaux de la théorie de la syntaxe", *Revue roumaine de linguistique*, Vol. 16, N°2, 1971, 91-113; Milka Ivić, "General Syntax in Europe – Currently", *Sciences of Language*, N°3, Tokyo, 1972, 94-130.

Informacije o radovima predstavnika generativne gramatike na sintaksi v § 479.

SADRŽAJ PRVE KNJIGE

Predgovor	5
-----------------	---

Prvi deo

JEZIČKA ISPITIVANJA DO XIX VEKA

Uvodne napomene	17
Jezička ispitivanja u antičkoj Grčkoj	19
Indijska gramatičarska škola	27
Period od Rimljana do kraja renesanse	31
Period od renesanse do kraja XVIII veka	38

Drugi deo

JEZIČKA ISPITIVANJA U XIX VEKU

Uvodne napomene	47
Epoha prvih komparatista	49
Biološki naturalizam u lingvistici	55
"Humboldtizam" u lingvistici (teorija "Weltanschauunga")	59

Psihologizam u lingvistici	64
Mladogramatičari	71
Predstavnik "nezavisnih": Hugo Schuchardt	79

Treći deo

JEZIČKA ISPITIVANJA U XX VEKU

UVODNO POGLAVLJE	85
Osnovne karakteristike nauke XX veka	85
Razvojni smer lingvistike	88
NESTRUKTURALNA LINGVISTIKA	107
Lingvistička geografija	107
Zasnivanje metoda	107
Moderna dijalektologija	112
Francuska lingvistička škola	116
Psihofiziološka, psihološka i sociološka ispitivanja jezika	116
Stilistička proučavanja	120
Estetski idealizam u lingvistici	122
Uvodne napomene	122
Vosslerova škola	123
Neolingvistika	127
Progresivne slavističke škole	132
Kazanjska škola	132
Fortunatovljeva (moskovska) škola	137
Belićevi lingvistički pogledi	138

Marrizam	139
Eksperimentalna fonetika	145
STRUKTURALNA LINGVISTIKA	153
Pregled osnovnih razvojnih karakteristika	153
Ferdinand de Saussure	165
Ženevska škola	175
Fonološka epoha u lingvistici	178
Preteče fonologa	178
Fonološki principi Trubeckog	181
Binarizam Romana Jakobsona	190
Strukturalno tumačenje glasovnih promena	195
Praška škola	200
Praški lingvistički serkl i razvijanje praške škole ...	200
Praška škola danas	205
Funkcionalna lingvistika A. Martineta	210
Škole američke lingvistike	213
Počeci – Boas, Sapir, Bloomfield	213
Epoha distribucionalizma	223
Pikeova tagmemika	228
Antropološka lingvistika	233
Psiholingvistika	241

Kopenhaška škola	247
Počeci škole – Viggo Brøndal	247
Hjelmslevljeva glosematika	250
LOGIČKI SIMBOLIZAM U LINGVISTICI	263
Logistika	263
Semiotika (semiologija)	269
Semantika (lingvistička)	274
Lingvistička sintaksa	296

Izdanje BIBLIOTEKE XX VEK, Bulevar Nikole Tesle 6, Zemun,
ČIGOJA ŠTAMPE, Studentski trg 13, Beograd i KNJIŽARE
KNOGI, Makedonska 5, Beograd. Za izdavače: Ivan Čolović, Žar-
ko Čigoja i Đorđe Stojanović. Urednik: Ivan Čolović. Obrada na
računaru: Miroslav Niškanović. Korektor: Slobodanka Marković.
Štampa: Čigoja štampa. Tiraž: 1000 primeraka. Beograd 2001.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

801(091)

ИВИЋ, Милка

Pravci u lingvistici. 1 / Milka Ivić. – 9. izd. dopunjeno poglavljem "Lingvistika u devedesetim godinama". – Zemun : Biblioteka XX vek ; Beograd : Čigoja štampa, 2001 (Beograd : Čigoja štampa). – 310 str. ; 17 cm. – (Biblioteka XX vek ; 73/1*)

Tiraž 1000. – Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 86-7562-001-2

а) Лингвистика б) Правци
ID=92669452

kultura

obrazovanje

Žorž Balandije
POLITIČKA ANTROPOLOGIJA

Dušan Bandić
CARSTVO ZEMALJSKO I
CARSTVO NEBEŠKO

Marsel Mos
SOCIOLOGIJA I ANTROPOLOGIJA I/II

Uli Bielefeld
STRANCI: PRIJATELJI ILI NEPRIJATELJI

Rastko Močnik
ALTERKACIJE

Antoni Smit
NACIONALNI IDENTITET

Kliford Gerc
TUMAČENJE KULTURA I/II

Miodrag Popović
VIDOVDAN I ČASNI KRST

Dubravko Škiljan
JAVNI JEZIK

Marija Todorova
IMAGINARNI BALKAN

Slobodan Beljanski
PRAVO I ILUZIJA

Marta K. Nusbaum i Džošua Koen (ur.)
ZA LJUBAV DOMOVINE

Milka Ivić
LINGVISTIČKI OGLEDI, TRI

Raul Žirarde
POLITIČKI MITOVI I MITOLOGIJE

Ivan Čolović
DIVLJA KNJIŽEVNOST

Radost Ivanova
ZBOGOM DINOSAURI,
DOBRODOŠLI KROKODILI

Ivan Čolović
BORDEL RATNIKA

Dunja Rihtman-Auguštin
ULICE MOGA GRADA

Ivan Čolović
POLITIKA SIMBOLA

Klaus Rot
SLIKE U GLAVAMA

Edvard V. Said
ORIJENTALIZAM

Teofil Pančić
URBANI BUŠMANI

Stiven Džouns (ur.)
VIRTUELNA KULTURA

Ranko Bugarski
LICA JEZIKA

Meri Daglas
ČISTO I OPASNO

Ričard Dženkins
ETNICITET U NOVOM KLJUČU

Mark Abeles
ANTROPOLOGIJA DRŽAVE

Milka Ivić
PRAVCI U LINGVISTICI I/II